י. ל. פרץ - פילאזאפיש און סאציאל

דר. ל. זשיטניצקי

ארויסגעגעבן דורכן אידישן ליטעראטור און זשורנאליסטן-פאראיין "ה. ד. נאמבערג" אין בוענאס-איירעס.

1950

AÑO DEL LIBERTADOR GENERAL SAN MARTÍN

Printed en Argentine

Impreso en la Argentina

Copyright by Dr. L. ZHITNITZKY

Bs. Aires -- Castelli 360

Dr. L. Zhitnitzky

"I. L. PERETZ filosófico y social"

BUENOS AIRES, 1950

AÑO DEL LIBERTADOR GENERAL SAN MARTÍN

Hecho el depósito que marca la ley 11.723

אינהאלט

1. י. ל. פרץ - די התחלה
2. דער עטישער אידעאל אין י. ל. פרץ'ס ווערק
3. דער זין און יש פון י. ל. פרץ'ס "פאלקסטימליכע געשיכטעס"
4. "חסידיש" און קבלה
5. י. ל. פרץ'ס דיכטונג - פילאזאפיע פון סאציאלער טראגיק
6. די פילאזאפיע פון דער טראגעדיע אין י. ל. פרץ'ס דראמען

די בלאט-נומערן אינעם מקור

1. י. ל. פרץ - די התחלה: 7-24
2. דער עטישער אידעאל אין י. ל. פרץ'ס ווערק: 27-49
3. דער זין און יש פון י. ל. פרץ'ס "פאלקסטימליכע געשיכטן": 53-63
4. "חסידיש" און קבלה: 67-92
5. י. ל. פרץ'ס דיכטונג - פילאזאפיע פון סאציאלער טראגיק: 95-108
6. די פילאזאפיע פון דער טראגעדיע אין י. ל. פרץ'ס דראמען: 111-158

י. ל. פרץ - די התחלה

י. ל. פרץ רעפּרעזענטירט נישט קיין אידעאָלאָגישע גאַנצקייט, אָבער ער איז דורכאויס אַן אידעע-סינטעז. אַן אידעע-סינטעז איז עפּעס אַנדערש ווי אַן אידעאָלאָגיע. אַן אידעאָלאָגיע פאַראייניגט זיך אַמאָל בלויז מיט אַ דאָגמע; אַן אידעע-סינטעז איז דאָס אייביגע זוכן. זי איז דער רעזולטאַט פון וועלכן אידעען באַקומען זייער ריכטיגן אויסדרוק און אָנפילונג. י. ל. פרץ איז אין פולן זין פון וואָרט אידעען-אָנפילונג. דאָס איז דער כאַראַקטעריסטישער שטריך און די דינאַמיק פון זיין שאַפן, מיט וועלכן ער באַווירקט דעם אידיש-שעפערישן פּראָצעס.

י. ל. פרץ איז געקומען אויף אַזאַ וועג, ווייל אויסער דעם וואָס ער איז אַ דיכטער, וואָס לעבט אינעם אינטואיציע, איז ער אויך אַ שאַרף-דענקנדיגע פּערזענליכקייט. אין דעם פּרט איז פאַראַן אַ גרויסער אונטערשייד צווישן י. ל. פרצן און די אַנדערע אידישע דיכטער און דיכטונג: בשעת רוב אידישע דיכטער קומען פונעם אינטואיציע צום דענקערישן, איז י. ל. פרץ דורכן דענקערישן געקומען צום אינטואיציע. דאָס דענקערישע איז דער אָנרעגנדיגער פאַקטאָר אין זיין דיכטערישן פּראָצעס. דאָס דענקערישע איז אויך געוואָרן די טעזע פון זיינע שאַפונגען, אַרומגעוויקלט און דעטערמינירט אין קונסטלערישע פאָרמולעס.

דאָס כאַראַקטעריסטישע אין י. ל. פרץ'ס טראַכטן באַשטייט אין דעם, וואָס ער האָט עס אַריינגעפּאַסט אין נאַציאָנאַל-געשיכטליכע קאַטעגאָריעס. דאָס האָט געגעבן זיין שאַפן אַ ספּעציפישן כאַראַקטער. ער האָט ווי געמאַכט אַ סך-הכל פונעם עבר און אָנגעהויבן אַ נייעם הווה, וואָס עפנט וועגן צו אַ נייעם עתיד. ער האָט געשטרעבט אויסצופאַרעמען אַ ספּעציפיש-אידישע דערקענטעניש, באַווירקן דעם אידיש-געשיכטליכן און איצטיגן דאַזיין, און אַנטפּלעקן דעם אידישן גייסט נישט בלויז אינעם געשיכטליכן, נאָר אויך אין זיין געשיכטליכקייט. ער האָט זיך גענומען די גרויסע אויפגאַבע צו פאָרמולירן די פילאָזאָפיע פונעם אידישן גייסט, ווי ער איז אויסגעדריקט אין דער אידישער ספרים-חכמה, און ווי ער האָט באַקומען אַ תיקון אין דער אידישער פאָלקס-נשמה. ער האָט זיך באַמיט צו שאַפן אַ סינטעז צווישן דער אידישער ספרים-חכמה און דעם אידישן פאָלקלאָר. דאָס ערשטע איז שכלדיקייט איינגעוויקלט אין פּלפּול; דאָס צווייטע איז די פילאָזאָפישע מעדיטאַציע פונעם פאָלק. י. ל. פרץ האָט נישט בלויז אַרויפגעלייגט אַ בריק צווישן דעם ערשטן און צווייטן, נאָר אויך אַנטפּלעקט זייער פאַרבינדונג און פאַראייניגקייט.

אויף י. ל. פרצן האָט די אידיש-נאַציאָנאַלע געשיכטליכקייט משפיע געווען. זי האָט געווירקט דינאַמיש און באַגייסטערנדיג אויף זיין גייסט, און איז אויך געוואָרן דער קוואַל פון זיינע קונסטלערישע שאַפונגען. דאָס איז טאַקע ווייל ער האָט אין איר געפונען, ווי די אידישע ספרים-חכמה באַווירקט דאָס געפיל און די פאָרשטעלונג-קראַפט פונעם פשוט'ן אידישן מענטש.

ווער עס וועט באהויפּטן, אַז י. ל. פּרץ איז געווען די ערשטע אידישע דיפערענצירטע בירגערליכע פּערזענליכקייט, וועט קומען צו נאָנסענס-אויספירן און איבערהויפּט צו אַ טעות'דיגער אָפּשאַצונג פון דער פּערזענליכקייט אין איר גרויסקייט און איר ווירקונג אויפן אידיש-שאַפן'דיגן פּראָצעס פון דער אידישער גייסטיגער אַנטוויקלונג. פּונקט ווי י. ל. פּרץ איז סכעמע און טעזע, אַזוי איז ער אויך אַ קאַרדינאַלער ווענדפּונקט אינעם אידישן גייסטיגן וועזן. שוין דערמיט וואָס ער האָט איבערגעשניטן דעם פאַדעם פונעם פּאַסיוון און אַנטפּלעקט די באַוועגנדיגע פאַקטאָרן פונעם דינאַמישן.

ער איז דער גרויסער רעוואָלט פון דער דענקנדיגער פּערזענליכקייט, וואָס זוכט אויף דער באַזע פון קאָנסטעלערישע פאָרמולעס צו דערגרייכן און דעפינירן אַ סינטעז צווישן דעם פאָלקס-גייסט, וואָס שאַפט די געשיכטליכקייט, און דעם פאָלקס-געפיל, ווי דאָס פאָלק נעמט אויף דאָס אַרגומענטירן און זיך פאָרשטעלן די נאַציאָנאַל-געשיכטליכע קאַטעגאָריע. דערפאַר איז י. ל. פּרץ'ס שאַפן מער דורכגעדרונגען מיט אינטעלעקט ווי מיט אינטואיציע. אין זיין שאַפן איז ער מער דער דענקנדיגער ווי דער פילנדיגער. אַ דאַנק דעם איז ער דער גרויסער יחיד, וואָס האָט דער ערשטער אַריינגעבראַכט דעם פילאָזאָפיש-עטישן עלעמענט אין דער אידישער ליטעראַטור און דיכטונג, באַזירט אויף אַ מין אייגנאַרטיגן היסטאָריציסטיש-אידעאָלאָגישן ראַציאָנאַליזם.

דאָ הייבט זיך אָן דער מאָמענט פון י. ל. פּרץ'ס אוניווערסאַליזם. באַטראַכט מען עס פון אַ נאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט און בינדט מען עס מיט י. ל. פּרץ'ס באַגריף און פאָרשטעלונג וועגן אידישער געשיכטליכקייט, קען מען אים פאַררעכענען פאַרן שעפער און פאָרמולירער פון אַן אידישן ראַציאָ-נאַציאָנאַליזם, ווי דעם באַגרינדער פון אַן אידישן שכלדיק-נאַציאָנאַלן געדאַנק.

אַנאַליזירט מען י. ל. פּרץ'ס היסטאָריציסטיש-אידעאָלאָגישן ראַציאָנאַליזם, גלייך ווי מען באַטראַכט זיין ראַציאָ-נאַציאָנאַליזם, קומט מען צו די כאַראַקטעריסטישע שטריכן, וואָס האָבן אַרויסגעהויבן זיין דיכטעריש-שעפערישן פּראָצעס. די הויפּט-שטריכן און כאַראַקטעריסטישע סימנים זענען: 1) רמז'ימדיקייט [אינעם מקור: רמז'ימריקייט], 2) סימבאָליק, און 3) פּראָבלעמאַטיק. די אַלע עלעמענטן זענען נישט קיין צופעליגקייט, נאָר זיי קומען אַרויס פון אַ באַשטימטן עצם. פּונקט ווי ער האָט געזוכט צו דערגרונטעווען דעם פונדאַמענט, אַזוי האָט ער אויך געזוכט צו שאַפן די אַרכיטעקטאָניק און געשטרעבט אויפצושטעלן די קאָנסטרוקציע פונעם בנין. יעדער איינער פון די דערמאָנטע סימנים האָט זיין באַצייכענונג, און ממילא אויך זיין פאָלקסטימליכע פונקציע אין דער אידישער געשיכטליכקייט.

דאָס רמז'ימדיקע דאַרף ממילא זיין דאָס מיטאָלאָגישע. ביי י. ל. פּרצן איז עס געוואָרן די פאָלקסטימליכע מעשה. די סימבאָליק פאַרנעמט ביי אים דעם אָרט פון דער מיסטיק. ערשט ווען דאָס מיטאָלאָגישע און מיסטישע זענען די פאָרם און דער אינהאַלט, די שטאַפּלען וואָס יעדער פאָלק מאַכט דורך אויפן וועג פון זיין אַנטוויקלונג, אין זיין שטייגן פון פּרימיטיוויטעט צו אַ גייסטיגן זיין, קומט דאָס געשיכטליכע. אָן מיטאָלאָגיע און מיסטיק קען מען זיך נישט פאָרשטעלן דאָס ריכטיג-געשיכטליכע. דאָס זענען די

אומבאדינגטע פאזעס און געשיכטליכע געשעענישן. דאס איז נישט בלויז אן ענין פון באשרייבן און דערציילן, נאר מער אן ענין פון פראבלעמאטיק און דעטערמינאציע.

י. ל. פרץ האט עס אזוי געזען און פארשטאנען. דאס איז געווארן די הסכמה צו זיין פארמולע וועגן דער אידישער געשיכטליכקייט: בשעת ער האט פארמולירט די פילאזאפיע פונעם אידישן גייסט, האט י. ל. פרץ אויך אנגעצייכנט די קאנטורן פאר א פילאזאפיע פון דער אידישער געשיכטע און איבערהויפט פון דער אידישער געשיכטליכקייט.

אויף אזא יסוד האט י. ל. פרץ אריינגעברענגט א נייעם טאן אין דער אנטוויקלונג פונעם אידישן געדאנק און גייסט, און אויך א גאנץ באזונדערן לעבנסשטייגער. דאס האט געברענגט, אז דער פראצעס פון זיין ליטערארישן און דיכטערישן שאפן זאל זיך באזירן אויף א גאנץ נייער מעטאפיזיק, ווי אויך פארשטעלן אין דער מעטאפיזיק גאנץ נייע פערסאנאזשן און שיכטן, וועמענס זיין און לעבן איז פארבונדן מיט א באשטימטן יש און שטרעבונגען.

ביז י. ל. פרצן האט מענדעלע, דער זיידע פון דער אידישער ליטעראטור, געזען בלויז וועגן דער "כנסת ישראל" און זי באטראכט ווי א מין אפגעשטארבענעם ארגאניזם, וואס ווארט אויף דער דעטערמינירטקייט. שלום-עליכם ווידער האט פרעזענטירט מענטשן, וואס האבן באקומען אן אייגענע שפראך און זענען מיט אמאל געווארן פארעדה'ווּדיקט. נישט ביים ערשטן און נישט ביים צווייטן געפינט מען א סימן פון פאלק ווי א באשטימטע נאציאנאלע און געשיכטליכע קאטעגאריע. ביי י. ל. פרצן ווידער רעדט מען שוין וועגן מענטש און פאלק, אבער נישט אין א טאן פון כנסת-ישראלדיקייט און נישט אין א טאן פון פארעדה'ווּדיקטקייט, נאר דענקעריש און נאציאנאל-דיפערענצירט. מענדעלע און שלום-עליכם האבן קאנסערווירט דעם פאנטאם. בשעת י. ל. פרץ שפּאלט די אידישע עדה, פון איין זייט קען ער ארויסווייזן יראת-הכבוד און א באציאונג צום מענטש פון דער ספרים-חכמהדיקייט, צום "בר-אוריין". אבער אין דער זעלבער צייט קען ער אויך לאזן הערן א מעכטיגן פראטעסט פונעם פשוט'ן מענטש, וועמען דאס לעבן און די אומשטענדן האלטן אין א מצב פון עוולה. י. ל. פרץ ברענגט עס נישט אין אן אידעאישער אדער אידעאלאגישער אויסגעקריסטאליזירטקייט. דאס איז אבער נישט ווייל ער האט נישט געוואלט אדער נישט געקענט זען די אידעאישע אויסוויקלונג און אידעאישע באזע פונעם פראטעסט, נאר ווייל דאס לעבן אליין איז נאך געווען כמעט נאקעט, און דער פראטעסט איז געווען מער א שטומער ווי א שטורמיש-רעדנדיגער. ער איז געווען א רעזולטאט פון אן אויפגעוועקטן אינערליכן אומרו, און נישט פון אן אידעען-קאמף אדער אידעען-דיפערענצירטקייט.

הגם י. ל. פרץ אליין האט שוין גוט געמערקט, אז דער קאמף הייבט זיך אן און ווערט באגלייט פון אן אידעען-דיפערענצירונג, אויסגעדריקט אין א באשטימטער סאציאלער פארם: א פארם פון א נאציאנאלן רעוואלוציאניזם. די פארמען און דעם אינהאלט פונעם נאציאנאלן רעוואלוציאניזם האט ער נישט געזוכט אין אן אויסערליכער וועלט און נישט ביי די אומות-העולם, נאר דירעקט אין די קולטור-אוצרות פון דער נאציאנאל-אידישער

פארגאנגענהייט. טאקע ווייל י. ל. פרץ האט ליב געהאט דאס פאלק און באזונדערס דעם פשוט'ן מענטש, האט ער זיך געשטעלט די פראגע, און עס איז ממש געווארן זיין לעבנס-שטרעבונג: מחנך צו זיין דעם פשוט'ן אידישן מענטש און דאס פאלק צו א קולטור-זיין. דעריבער האט ער געוואנדט זיינע בליקן צו דער היסטארישער קולטור פון דער אידישער נאציע.

פון איין זייט איז ער געווען אויסן "פונאנדערצושיפרירן די דאזיגע קולטור פון תלמידי-חכמים", זי צו באפרייען פון איר "סיסרא-תורהדיקייט [אזוי אינעם מקור]" און זי איבערדיכטן "פאר די עם-הארצים", פאר די פאלקס-מאסן. פון דער צווייטער זייט ווידער האט ער געשטרעבט צו פארשענערן די "נאקעטע" באגערן און שטרעבונגען פון די אידישע מאסן, און זיי פארבינדן דורך א "גאלדענער קייט" מיט די אידיש-פרייהייטליכע אויפברויזן פון די מאסן אין דער פארגאנגענהייט. אויף דעם וועג ווערן נאטירליך און פארשטענדליך אויך די מיסטישע עלעמענטן אין זיין שאפונג-פראצעס.

אין א געווויסער מאס איז עס ביי אים אויך געווען פארבונדן מיט א באשטימטן ווענדפונקט אין זיין דיכטערישער מענטאליטעט. עס איז ביי אים געווארן א פראבלעם פון המשך'דיגקייט. ער האט ריכטיג פארשטאנען און אפגעשאצט, אז המשך האט א תיקון און קיום בלויז ווען עס ווארצלט דירעקט אינעם פאלק און ווערט אויסגעדריקט אין דער געדעטער שפראך פונעם פאלק. אויף דער באזע איז אויסגעוואקסן פרץ'ס ליבע און קולט צו אידיש, און אידיש איז געווארן פאר אים אן אידעע און פראקטיק פון אידיש-נאציאנאלן זיין און באוואוסטזיין.

די פערזענליכקייט איז א פועל-יוצא פון דער סביבה און דער צייט. אבער אויף י. ל. פרץ קען מען עס אנווענדן בלויז טיילוויז, מיט א געוויסער רעזערווירטקייט. זיין אנהייבדיגע סביבה, אין די קינדער- און יוגנטיארן, איז געווען דאס חסידישע שטיבל, וואו עס האט געהערשט דער גייסט פונעם מיטלאלטערליכן בית-מדרש-ספרים'דיגן וועלטבאנעם. אין זיינע עלטערע יוגנטיארן געפינט ער א תיקון אין דער תלמודיש-קבלה'יסטישער און רעליגיעזער ליטעראטור. ביים אריבערגיין פון יוגנט צו רייפקייט, און איבערהויפט אין די עלטערע יארן, שטויסט ער זיך צוזאמען מיט א קולטור, וואס איז אויפגעוואקסן אין די קרייזן פון דער פוילישער און פויליש-אידישער אינטעליגענץ.

די אינטעליגענץ האט אריינגעברענגט דעם גייסט פון קריטיק, אומרו און אומצופרידנקייט קעגן די דעמאלט הערשנדיגע סאציאלע פארמען און פאליטישע פארהעלטענישן. י. ל. פרץ האט זיך גלייך באהעפט דערמיט און אויפגענומען אין זיך דעם גייסט פון דער אינטעליגענץ. ער איז דורכגעדרונגען געווארן מיטן געפיל פונעם קריטישן, וואס האט ביי אים, אנגעווענדט אויפן אידישן זיין, אנגענומען א כאראקטער פון א מוסר-השכל'דיגן און רעוואלוציאנערן אויפברויז. אבער עס האט זיך ביי אים דערהויבן צו א גאנצקייט, צו א שלימותדיקייט, און האט נאך מער פארשטארקט זיין

אומרו. עס האט פאראורזאכט אן אינערליכן געראנגל מיט זיין אייגענעם "איך", און האט אים אין געוויסע מאמענטן דערפירט צו נשמה-צעריסנקייט.

פון איין זייט האט ער זיך נישט געקענט באפרייען פון זיין פארגאנגענהייט, וואס איז ביי אים געווען פארבונדן מיט נאציאנאלער באקענטעניש. פון דער צווייטער זייט איז זיין ווילן און וואונטש געווען גרויס מקרב צו זיין דאס נאציאנאל-אידישע צו דער וועלט-קולטור, ארויסצופירן דאס נאציאנאל-אידישע אויף ברייטע אוניווערסאלע וועגן. דער קאמף האט אים נישט אפגעלאזט זיין גאנץ לעבן. עס איז געווען דער קאמף פון איד און מענטש.

אויך אין דעם דארף מען זוכן די סיבות פון זיין אידעאלאגישער צעריסנקייט. לויט דעם וואס פאר א געפיל עס האט ביי אים גובר געווען אין איין מאמענט אדער אין א צווייטן, איז אויך זיין באוואוסטזיין-גענויגטקייט געווארן אפהענגיג. אדער איז עס געגאנגען אין דער ריכטונג פונעם קאנסערוואטיוו-פארמאליסטישן, אדער האט עס ביי אים אנגענומען א רעוואלוציאנער-אידעאלאגישע פארם. אין אייניגע פאלן האט זיך דאס קאנסערוואטיוו-פארמאליסטישע ביי אים מצטרף געווען מיט נאציאנאל-רעליגיעזער אפאלאגעטיק, אדער גאר מיט אן אינטעליגענטישן אינדיווידואליזם, דורכגעדרונגען מיט סאציאל-אנארכיסטישער בונטארישקייט. אבער אין אלע אומשטענדן זענען זיינע סימפאטיעס צום פשוט'ן מענטש, צום ארבעטער, נישט אפגעשוואכט געווארן. אויס אזעלכע סימפאטיעס איז ער געקומען צום הומאניסטישן, מיט באזונדערער איבערצייגונג און קרעפטיקייט אויסגעדריקט אין אזעלכע זיינע דערציילונגען ווי "דער משולח", "שלום-בית", "אן מזל" און "אויב נישט נאך העכער". דאס הומאניסטישע האט זיך אין אים אפט פארוואנדלט אין א פארזיכטונג צו דער פארשקלאפט-רישקייט, אין א פראטעסט און גלויבן אין דער נייטיקייט פון קאמף, וואס זאל פירן צו א באפרייערישן זיך. דאס ערשטע געפינט מען אין זיין אייגן-ארטיקער טיף-סאציאלער און דורכויס-פילאזאפישער סקיצע "באנטשע שווייג", צו דער צווייטער געהערן די דערציילונגען "מוסר", "דער שטריימל", "די פרומע קאץ" און די דראמע "אין פאליש אויף דער קייט". און דאס קעמפערישע דריקט ער אויס אין זיינע לידער "צוויי ברידער", "ציריק-ציריק", "אדנא'ם פון וועג" און "דער אייביגער פרידן אין ערגעץ-לאנד".

דאס הומאניטארישע פארנעמט א וויכטיגן ארט אין י. ל. פרץ'ס שאפן. עס האט אין געוויסע היניזכטן געווירקט, אז ער זאל זיך שטעלן קעגן דעם רבניש-סכאלאסטישן און משכיליש-דאגמאטישן. אין דער פעריאדע פון זיין העברעאישן שאפן שטעלט ער זיך אויף א רעאליסטישן באדן און ברענגט אריין אין דער העברעאישער דיכטונג פון יענער צייט דעם סאציאלן מאטיוו. אין זיין העברעאישן ליד "לי אומרים" דיכטעט י. ל. פרץ:

> "מען זאגט מיר, אז אייביג וועלן די מאסן זיין אונטערן דרוק פון געלט און יחוס, קנעכט און הארן וועלן קיינמאל נישט אויפהערן. אייביג וועלן זיך גיסן טייכן מענטשן-בלוט פאר א שטיקל ערד. אייביג וועלן צווישן מענטשן הערשן קנאה און שנאה, און דאס אידישע פאלק וועט שוין אייביג זיין אונטערדריקט, וועט שוין קיינמאל זיין קאפ נישט אויפהייבן. אזוי זאגט מען מיר, אבער עס איז נישט

ריכטיג. איך גלויב, אז די אוראלטע פייאוקעם וועלן באקומען זייער קבר. די נאכט וועט פארשווינדן. אין מזרח זעען זיך שוין באגינען-שטראלן, דארט שוועבט שוין די זון אין א ליכט-טייך ווי אין א טייך פון בלוט."

די גאנצע פעריאדע פון י. ל. פרץ'ס העברעאישן שאפן איז דורכגעדרונגען מיט סאציאלע מאטיוון, און עס פעלט דארט אויך נישט דער נאציאנאל-עטישער טאן. אונטער דער השפעה פונעם סאציאלן ווערט אים ווידער קלאר די אויפגאבע און גורל פונעם דיכטער. אין זיין ליד "חנה" זאגט י. ל. פרץ:

> "דער דיכטער קען זיך קיינמאל נישט פרייען אין זיין לעבן. זיין זעל איז פארביטערט, זיין גייסט איז געקלעמט... יעדער טרויער און פיין איז זיין טרויער און פיין, אויב ער פארמאגט נאר א פילנדיג הארץ און א זעענדיק אויג... אין זיין הארץ געפינט אן אפקלאנג יעדער פיין-געשריי, יעדער קרעכץ, און נאר מיטלייד און רחמים דערוועקט ער אינעם הארץ פון זיינע לייענער. דאס איז דער באגער און וואונטש פונעם דיכטער... איר, איינוואוינער פון די פאלאצן און גאלד-זעק, צי ווייסט איר, וואס הייסט נויט? צי פארשטייט איר, וואס איז הונגער? איר קענט נישט די ארימע און זייער פיין. איר רופט זיי "פוילע"... אין אייער אויסגעלאסנקייט און צעלאזנקייט פארפירט איר די טעכטער פונעם פראסטן פאלק."

אין זיין העברעאישן ליד קריטיקירט ער שארף דעם גוט-אידישן, דעם צדיקישן פאראזיטיזם. אין דער באלאדע "בית שומם" געפינט מען אן אפעלירן צום געוויסן און א פראטעסט קעגן דעם אומרעכט, וואס דער רייכער באגייט צום ארימאן. דאס זענען אלץ מאטיוון, וואס האבן דערנעענטערט י. ל. פרץ צום פשוט'ן פאלק און זענען אויך געווארן איינע פון די מאטיוון, פארוואס י. ל. פרץ האט זיך אפגעזאגט פונעם העברעאישן און איז אריבער צו אידיש. די אידעע איז געווארן א פראקטיק. א פעריאדע, אין וועלכער י. ל. פרץ שטעלט זיך פולשטענדיג צום דינסט פונעם פשוט'ן פאלק, פונעם ארבעטער. צו דינען אים מיט אויפקלערונג און וועקן אין אים זיין סאציאלן באוואוסטזיין. דאס איז די פעריאדע פון די "יום-טוב-בלעטלעך", וואס איז געווארן אן עפאפייע, נישט בלויז אין י. ל. פרץ'ס דיכטעריש-שעפערישן פראצעס, נאר אויך אינעם גאנצן אידישן לעבן אין אלגעמיין.

> "מיט אלטע תלמודיסטן און דער בורזשואזיע איז גארנישט צו מאכן, פון זיי איז נישטא וואס צו ריידן, נאר די ארבעטער-מאסע איז א פעלד צו ארבעטן. מען דארף זיי בילדן, מען האט זיי פארנאכלעסיגט."

די ווערטער האט י. ל. פרץ געהאט געזאגט צו זיין יוגנט-פריינט יצחק אשכנזי. דאס איז כאראקטעריסטיש פאר דער פעריאדע, ווען י. ל. פרץ איז פונעם אבסטראקט-הומאניטארן אריבער צום קאנקרעט-סאציאלן. עס איז אויסער ספק, אז ער האט געהאט א געוויסע באציאונג צו דער קולטור פון דער בורזשואזיע. אבער ער האט אויך געזען מיט

קלארע אויגן און טיף פארשטאנד, אז די בורזשואזיע איז שעדלעך, ווייל איר קולטור דינט נישט צום בעסטן פון דער מענטשהייט און דער וועלט, נאר דווקא צום פארברייטערן די עקספלאטאציע און אומרעכט. י. ל. פרץ האט זיך אנטוישט אין דער בורזשואזיע, און דאס האט אים געשטופט זיך צו שטעלן נאענט צו די עקספלאטירטע, מיט דער אויפגאבע צו פארשפרייטן קולטור צווישן פאלק, איבערהויפט צווישן דער ארבעטער-מאסע. ערשטנס זאל דאס פארשפרייטן קולטור דינען צום אויפקלערן די מאסע. זי זאל באגרייפן דעם עצם פונעם געשעענעם אומרעכט. די קולטור זאל דינען דער אנטוויקלונג פונעם באוואוסטזיין און ווערן א געווער אינעם קאמף קעגן דעם סאציאלן אומרעכט.

עס איז קלאר, אז י. ל. פרץ'ס שאפן דארף מען באטראכטן אין צוזאמענהאנג מיט די קאנקרעטע סאציאלע דערשיינונגען פון יענער עפאכע, ווען די מאכט און קראפט פונעם קאפיטאליזם איז געווען אין אן אויפשטייג, און פון דער אנדערער זייט האט זיך אלץ מעכטיגער אנטוויקלט די רעוואלוציאנער-סאציאליסטישע באוועגונג. י. ל. פרץ האט נישט איבערגעריסן די פעדעם מיטן בירגערליכן שיכט און האט זיך נישט דערפון אפגעטיילט און אנטשיידן פארן צווייטן צד. ער געפינט זיך אויף א שיידוועג צווישן ערשטן און צווייטן שיכט, דאך מיט מער נייגונג צו דער ארבעטער-מאסע און מיט א שארפער קריטיק קעגן דעם בירגערליכן מענטש. באזונדערס שטרייכט ער עס אונטער אין זיין ראדיקאל-העברעאישן ליד "החץ", וואו ער טרעט ארויס מיטן אנזאג פון קאמף און מיט א ווילן צו באווירקן דעם באוואוסטזיין פונעם לייענער:

> "איך בין נישט געקומען צו דיר שמועסן געמיטלעך און פארוויגן. איך וויל נישט געבן קיין שלאפמיטל פאר דיר, נישט קיין בעכאל ווין אויף צו דערטרינקען דערין דיינע דאגות, אדער דיינע לעצטע מינוטן, וואס דו האסט נישט פארברענט צום אפעטיט פון לעבן. איך וויל פארקערט, אויפגיסן מיין גיפט אויף דיר און געוואלטיגן דיר. איך וויל צעעצן דיין הארץ, צעשפאלטן דיין מוח, אויפרודערן אלע דיינע נערוון און פארטרייבן דיין שלאף... איך וויל מיט געוואלד אויפרייסן דעם שלייער פון דיינע אויגן, צוגעבן ביטערקייט אין דיין טרויער. מיט א גלאקן-קול וועקן דיינע נערוון. דאס איז מיין באגער און ווילן..."

דערקלערנדיג אן אפענעם קאמף, האט י. ל. פרץ זיך געוואנדט צו דער אינטעליגענץ און זי אויפגעפאדערט צו ארבעטן פארן פאלק. אבער מיט א תנאי, אז אין דער זעלבער צייט זאל מען האלטן הויך די אלגעמיין-מענטשליכע פאן. ער האט נישט פארלייקנט די נאציאנאל-אידישע פראבלעמען. אין דער זעלבער צייט איז ער געווען קעגן אן אידישן סעפאראטיזם, ווי ער אליין האט זיך וועגן דעם אויסגעדריקט: "מיר ווילן נישט זיין קיין שאוויניסטישער ווילד-קרויט, קיין פאנאטישע רעדנער..." ער האט געפאדערט "ריינע ריין-מענטשליכע אידעען, ריין-מענטשליכן געפיל און וויסן". י. ל. פרץ האט געגלויבט, אז "דער צוקונפטיגער אלגעמיינער שפייזלער וועט שפייזן אלע הונגעריגע צו גלייך, מיר גלויבן, אז געוויין, שטורעם און רעגן וועלן פארביי גיין. עס וועט קומען די צייט, אז די ערד וועט אונז געבן די קראפט, די הימל-טרוימער לעבן, און מיר ווילן נישט, אז אין

שניטער צייט זאָל אונזער פֿאָלק שטיין פֿון ווייטן. מיר ווילן אויך אַריינפֿירן אַביסל קאָרן און ווייץ אין דעם אַלגעמיינעם שפּייזלער אַריין!"

אין אַזעלכע ווערטער האָט י. ל. פּרץ אויסגעדריקט זיין רעאַקציע קעגן דער דעמאָלטיגער חובֿבֿי-ציון-באַוועגונג. ער האָט איינגעזען, אַז די באַוועגונג ציט אָפּ די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון דער אידישער מאַסע פֿון אירע וויכטיגע אינערלעכע פּראָבלעמען. באַזונדערס שאַרף איז ער געווען קעגן דעם אַחד-העמיזם פֿאַר זיין מעטאַפֿיזיש-אידעאַליסטישן קוק אויף דער ווירקלעכקייט. קעגן דעם האָט י. ל. פּרץ אַרויסגעדריקט אַ פּאָזיטיוו-אוטיליטאַריסטישן קוק אויף לעבן און ווירקלעכקייט, און איז געווען קעגן יעדן קאָמפּראָמיס, קעגן יעדן משיח'דיקן פֿרידן. ער האָט געוואָלט אויפֿרודערן און עס דערקלערט אָפֿן:

> "פֿאַר שלום האָב איך מורא! פֿאַר שטילקייט ציטער איך אימת-מות! שלום און שטילקייט זענען אויפֿן קבֿרות... שלום איז נאַכט און טויט..."

י. ל. פּרץ האָט דעם פּראָקלאַמירטן קאַמף געשטיצט אויף פּאָזיטיוו-אוטיליטאַרן באָדן, און דערמיט האָט ער פֿאַרווירקלעכט אין פּראַקטיק זיין אידעע. וועגן די "יום-טובֿ-בלעטלעך" זענען מיר דעם ציל: אויפֿקלערונג און זייען קולטור צווישן דעם אַרבעטס-מענטש און פּשוט'ן פֿאָלק.

מיט די "יום-טובֿ-בלעטלעך" איז י. ל. פּרץ אַרויסגעקומען צו דערגרייכן אַן אויסערגעוויינלעכע אויפֿגאַבע, אַ געזעלשאַפֿטלעכע און קולטורעלע. פֿון איין זייט דער קאַמף קעגן דער הערשאַפֿט, וואָס האָט זיך געהאַלטן מיט שטאָל און אייזן ביז מיליטאַריסטישן פֿאַנאַטיזם. פֿון דער צווייטער זייט דער קאַמף קעגן די אַלע, וואָס האָבן זיך אינעם אידישן נאַציאָנאַלן פּראָבלעם פֿאַרבונדן מיטן קלעריקאַליזם, איינשפּאַנענדיג דאָס נאַציאָנאַלע אין די ד' אמות פֿונעם רעליגיעזן. דאָס איז געווען אַן אַבסאָלוטער גאַנג צו רעאַקציע און צוריק. דערפֿאַר האָט י. ל. פּרץ שאַרף קריטיקירט די חובֿבֿי-ציון-באַוועגונג. קעגן דעם האָבן רעוואָלטירט זיין געוויסן און באַוואוסטזיין. ער איז אויך געווען קעגן דעם, אַז דאָס אידישע קולטור-לעבן זאָל זיך באַגרעניצן מיט די ד' אמות פֿונעם אידישן תּחום. ער האָט געוואָלט, אַז דאָס אידישע קולטור-לעבן זאָל אַריבערגעפֿירט ווערן אויף די ברייטע און ווייטע אַלגעמיין-מענטשלעכע וועגן, אָבער נישט אויפֿן חשבון פֿון אַן אידישער אַסימילאַציע, נאָר דווקא, אַז דאָס נאַציאָנאַלע זאָל באַשטימט ווערן. דאָך נישט אינעם אופֿן פֿונעם רעליגיעזן אָדער אַנדערער רעאַקציע, נאָר ווייטערגייענדיג צום פּראָגרעסיוון. ער האָט געשטרעבט און געטראַכט וועגן אַ סינטעז פֿונעם סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן. אין די "יום-טובֿ-בלעטלעך" האָט י. ל. פּרץ זיך געשטעלט די אויפֿגאַבע צו דערגרייכן די סינטעז צווישן דעם סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן. מיט אַ כּיוון האָט ער צוגעגעבן דאָס וואָרט "יום-טובֿ", ערשטנס טאַקע ווייל ווען קען זיך פֿאַרגינען אַ פּשוטער מענטש צו לייענען עפּעס, אויב נישט אין אַ יום-טובֿ? און צווייטנס צוליב דעם אַנטי-קלעריקאַלן קאַמף. י. ל. פּרץ האָט זיך נישט פֿאַרנומען מיטן

אידעאליזירן דעם יום-טוב'דיגן שטייגער, נאר ער האט אראפגעריסן פון די ימים-טובים זייער רעליגיעזן שלייער, אין וואס מען האט די ימים-טובים איינגעוויקלט. דאס דרינגט קלאר ארויס פון זיין אנטי-קלעריקאלער סאטירע "די נאכט-וועכטער", פון זיינע "עשרת הדיברות מיט א פירוש פון א קליין מענטש" און איבערהויפט פון זיין אנטי-קלעריקאלן ליד "הושענא". אויך אין א סך אנדערע זיינע שאפונגען געפינט מען מאטיוון געוואנדן דירעקט קעגן דעם גלויבן און רעליגיעזע איינבילדונגען.

י. ל. פרץ האט דאס רעליגיעזע באטראכט פון א סאציאלן שטאנדפונקט. עס איז געווען זיין גרויסע עובדא צו וועלן ארייטראגן קלארקייט אין דער פראגע. דערביי האט ער דעם ענין פארגעשטעלט ווי א גרויסער און טיפער בעל-שכל. ווען ער וואלט פון תחילת געקומען צו דער מאסע מיט אבסאלוטער כפירה, וואלט עס נישט געהאט קיין דערפאלג, און זיין אויפגאבע וואלט נישט דערגרייכט דעם ציל צו פארשפרייטן אויפקלערונג און קולטור. עס איז אים געווען וויכטיג אויפצודעקן, ווי אזוי די פרומקייט ווערט אויסגענוצט ווי א מיטל צו עקספלאטירן. בשעת די רעליגיע איז געווארן אן אבסאלוטע צביעות און מיטל פונעם עקספלאטירער. אין דעם גופא איז געווען א גרויסע אפיקורסות, און דאס אפיקורסות'שע איז ביי אים געווען א ציל, דער ציל פונעם גרויסן און ארגאנישן אידעאליזם, וואס האט געפאדערט יושר. עס איז ביי אים געווארן אן אנרעגונג אויך צום רעוואלוציאנערן, פארמולירט אין זיין ארטיקל "די נייע באוועגונג" אין דער אויסגאבע "האמענטאש":

> "די אלטע סיסטעם פלאצט... איבערן מזבח פון שווייס און בלוט הייבט זיך די האק... דערשראקענע גלחים אנטלויפן צו די טישלעך אנקלאפן צו רוחות, טייל ווילן אויפוועקן די גריכישע געטער, באנייען דעם אלימפ, אנדערע ווילן פארגיסן דעם ווארעם מיט א שלאף-געטראנק, מיט בודיזם, נאך אנדערע שלעפן און ציען צום גאלדענעם פאנטאפעלע אין רוים, נאר די האק לאזט זיך אלץ נידעריקער און נידעריקער אראפ, און דער מזבח וועט היינט-מארגן צעשפרינגען אין דער לופט... און דעמאלט וועט אונז, דאכט זיך, אויך גוט זיין."

י. ל. פרץ האט געהאט אויג אויף דער רעאקציע. ער האט פארמאגט דאס שארפע ווארט צו קריטיקירן די רעאקציע, זי פארצושטעלן אין איר ריכטיגן בילד, אין איר רעאליטעט און קאנקרעטקייט. עס זענען פאראן די מאטיוון, וואס האבן אים אנגערעגט צום אנפילן און באדייכערן דאס אידיש-נאציאנאלע מיט א סאציאלן אינהאלט, עס דערנעענטערן צום אלגעמיין-מענטשליכן, דורך עס פארוועלטליכן. דעריבער האט ער זיך געווידמעט צום פאפולאריזירן די פארשידענע פראבלעמען פארן אידישן פשוט'ן מענטש פון סאציאלאגיע, פסיכאלאגיע און די נאטור-וויסנשאפטן. אין דעם פרט האט י. ל. פרץ אויסגעפילט א גאנצע פאלקסאוניווערסיטעט ביי אידן. עס איז נישט געווען ווער עס זאל עס טון, האט ער אליין גענומען אויף זיך די אויפגאבע, ווייל ער איז אויסן געווען אויסצוברייטערן די אידעאלאגיש-באגרעניצטע און אינסטראווירנדיגע [ווארט אזוי אינעם מקור] האריזאנטן פון דער אידישער סביבה. און דאס איז כדאי אונטערצושטרייכן: זיינע פאפולאריזירונגען פון דער נאטור-וויסנשאפט האבן געהאט אן אויסגעשפראכן

מאטעריאַליסטישן כאַראַקטער. ביים פּאָפּולאַריזירן די סאָציאָלאָגיע האָט ער דורכגעפירט אַ פּאָזיטיוויסטיש-אידעאַלאָגישן און עטישן שטאַנדפּונקט, שוין אין דער נאַטור-וויסנשאַפט האָט ער באַהויפּט, אַז "די וועלט מיט דעם מענטש באַוועגן זיך אָן אָן אויפהער". אין זיין אַרטיקל וועגן סאָציאָלאָגיע, וואָס טראָגט דעם טיטל "אונדזער מוסר", שטעלט ער זיך דעם ציל צו דערווייזן, אַז "מאָראַליטעט איז אַ געפיל, וואָס הייסט דעם מענטש אויפגעבן זיין אייגענעם ווילן פאַר יענעמ'ס טובה וועגן, אָדער לטובת הכלל".

אין אַלגעמיין גענומען איז י. ל. פּרץ קיינמאָל נישט געבליבן שטיין אויף אַ פּאַרגליווערטן פּונקט. ער האָט אַלץ מאָל געזוכט אַ וועג צו די נייע סאָציאַלע כוחות. אויף דעם וועג האָט ער זיך דערנענטערט צום אַרבעטער-קלאַס, פּראָקלאַמירנדיג ביי אידן דעם פּרינציפּ פון אַרבעט און זיך פּראָלעטאַריזירן, אַנשטאָט צו עמיגרירן: "צי עס איז נישט גלייכער אַריינצוגיין ביי אונז אַרבעטן אין אַ פאַבריק ביי אַ קלענערן, נאָר אַ זיכערן לוין", שרייבט י. ל. פּרץ אין זיין אַרטיקל "דאָס ליכטל". דער גאַנצער אַרטיקל איז דורכגעדרונגען מיט רעוואָלוציאָנערן טעמפּעראַמענט און געדאַנק. דערביי גיט ער שוין אויך אַ כאַראַקטעריסטיק פונעם קאַפּיטאַליזם, באַמערקנדיג, אַז דער קאַפּיטאַליזם איז גאַנץ ווייט פונעם נאַציאָנאַלן, טאַקע ווייל ער איז פאַראינטערעסירט בלויז אין זיינע פּאַרדינסטן:

> "מיר וואָונדערן זיך נישט. מיר ווייסן, אַז האַנדל און אינדוסטריע זענען אַ פּאַרפּאַלק, וואָס ווייסן נישט און ווילן נישט וויסן פון וועמענס אָדערן עס שפּריצט זי דער פּאַרדינסט."

די טעמאַטיק און די נייע פּערזענאַזשן, דאָס איז די הויפּטזאַכליכע, וואָס דאַרף גענומען ווערן אין באַטראַכט ביים אָפּשאַצן און אויפקלערן די פּערזענליכקייט פון י. ל. פּרץ. סיי זיין טעמאַטיק און סיי זיינע נייע פּערזענאַזשן האָבן בוכשטעבליך אַריינגעבראַכט אַ רעוואָלוציע אין דער אידישער ליטעראַטור און דיכטונג. אין דער ערשטער ריי האָט י. ל. פּרץ געפאָדערט, אַז ליטעראַטור און דיכטונג, ווי בכלל די קונסט, זאָלן דינען צו אוטיליטאַרע צוועקן. דערצו האָט ער געפאָדערט אידעע און אידעיישקייט אין דער ליטעראַטור. ער האָט געפאָדערט, אַז דער שרייבער און דיכטער זאָל רעאַגירן אויף די אַקטועלע דערשיינונגען פונעם לעבן. "וואָלטן כאָטש אונדזערע שרייבער געהאַט אַן אידעע", האָט ער געשריבן, "אין וועלכער זיי וואָלטן זיך פאַרליבט, פאַר וועלכער זיי וואָלטן דאָס לעבן געשטרעקט, ביזן לעצטן טראָפּן זיך געראַנגלט, אַן אידעאַל, וואָס וואָלט זיי געגעבן כוח, דערפרישט דאָס פוילע בלוט, די אַלטע ביינער... דאָס האָבן זיי ליידער נישט!" אויפן זעלבן האָט ער געמאַכט מענדעלען פאַרוואָרפן פאַר זיינע העברעאישע דערציילונגען "בימי הרעש" און "בימים ההם". ער האָט באַוואונדערט מענדעלע'ס רייכע שפּראַך, אָבער ער האָט אים נישט געקענט מוחל זיין, וואָס אין דיביידע דערציילונגען ווערט נישט אַרויסגעבראַכט קיין איין געדאַנק:

"ווער עס וויל א וואונדערבאר-רייכע שפראך, זאל לייענען 'בימי הרעש' און 'בימים ההם', מענדעלע מוכר ספרים. דער אבער, וואס זוכט א וואסערן [אומקלאר ווארט אינעם מקור], ס'נישט איין געדאנק, זאל זיך אפקערן פון זיי און אוועקגיין."

י. ל. פרץ איז פשוט שארף ארויסגעטרעטן קעגן דעם שטייגער-רעאליזם, וואס איז לויט זיין מיינונג געווען קאנסערוואטיוו. י. ל. פרץ האט געפאדערט, אז דער קינסטלערישער מעטאד זאל זיין א פראגרעסיווער און רעוואלוציאנערער. הגם ער אליין האט נישט אויסגעמיטן געשטרויכלט צו ווערן מיט קינסטלערישער ראמאנטיק און קינסטלערישן אידעאליזם. אבער סיי דער געשיכטליכער אידעאליזם, סיי די געשיכטליכע ראמאנטיק זענען אפט א דערשיינונג דארט, וואו עס איז פאראן רעוואלוציאנערישקייט און בונטארישער גייסט. עס האט געהאט א גרויסע השפעה אויפן שוואונג און דער אנטוויקלונג פון זיין סאציאלער טעמאטיק, כאראקטעריזירט אין אזעלכע זיינע שאפונגען ווי "באנטשע שוויג", "דאס שטריימל", "ביים פרעמדן חופה-קלייד", "די דריי נייטארינס", און באזונדערס אין דער דערציילונג "וועבער-ליבע". די אלע דערציילונגען צייכענען זיך אויס נישט בלויז מיט זייער סאציאלן פראטעסט, נאר אויך מיטן שטעלן די ברענענדיגע סאציאלע פראבלעמען, וואס האבן גורם געווען די נויט און פיין פונעם ארבעטנדיגן מענטש. י. ל. פרץ בארירט סאציאלע פראבלעמען, וואס רעגן אן און צווינגען נאכצודענקען און גאנץ ריכטיג זאגט זיין פערזענאזש בערל קאלבאס אין דער דערציילונג "דאס שטריימל":

"איך האב א משונה טבע געקריגן, איבער וואס איך זע, האב איך ליב צו קלערן פון וואנען קומט עס? פארוואס עס איז אזוי? צי קען נישט אנדערש זיין? פארוואס האט איינער א שאפן-פעלץ, דער צווייטער א מעגער-פעלצל, דער דריטער א סערמינגע, און דער פערטער גארנישט? איך מוז קלערן, איך ווייס פארט, אז לייבל מילנער לאזט זיך נישט פריער איבערשטרייען דאס שאפן-פעלצל, ביז ער רייסט נישט אפ א גראשן פון דער סערמינגע און דעם אייגענעם גראשן פון דעם פעלצל..."

מיט זיין שכל באכאפט שוין בערל קאלבאס, אז עפעס איז נישט ריכטיג, עפעס שטימט נישט אינעם מענטשליכן חשבון. דעריבער בונטשעוועט ער זיך קעגן דעם שטריימל, וואס הערשט איבערן לעבן. בערל קאלבאס ווייסט שוין, אז אונטערן שטריימל איז אלעס ליידיג, אז ער ניצט אויס די טראדיציע ווי א כוח פאר זיין הערשאפט. די לייבל מילנער'ס ווידער זענען פאראינטערעסירט אויפצוהאלטן די הערשאפט פונעם שטריימל, ווייל עס איז זיי אויף דער האנט קעגן דער אומרויקייט פון די בערל קאלבאס'ן. און נאך שארפער ווערט ארויסגעברענגט דאס סאציאלע אין "וועבער-ליבע", געשריבן אין דער פארם פון א בריוו. י. ל. פרץ באווייזט די עוואלוציע פון א יונגן וועבער, וואס באפרייט זיך ביסלעכווייז פון דער "כל-ישראל"-לעגענדע און פארשטייט שוין, אז קאפיטאליסטן און ארבעטער זענען נישט קיין מחותנים צווישן זיך:

"ווי גליקליך האב איך זיך געפילט", זאגט דער יונגער וועבער, "ביים ראש-חודש בענטשן, ווען דער חזן האט געזונגען 'עם כל ישראל אחים', אלע אידן זענען ברידער!

א קאַטאָוועס, אַ מענטש האָט זיבן־אַכט מיליאָן ברידער און שוועסטער! ערשט שפּעטער בין איך געוואָויר, אַז מאַריץ פֿײַנבאַך איז מיר גאָר קיין ברודער נישט, אַז ער האָט מער רחמנות אויף זײַן פֿערד, ווי אויף מיר."

פֿאַר דער אידישער ליטעראַטור און דיכטונג פֿון יענער צײַט איז עס געווען אַ נײַער טאָן, און עס איז געוואָרן אַ גאַנץ נײַע טעמאַטיק. גאַנץ נײַע פּערזאָנאַזשן האָבן זיך באַוויזן אויף דער אַרענע פֿונעם שאַפֿן. קליין־בירגערליכע האַרעפּאַשניקעס און בעל־מלאכות, סוחרים און קרעמער, בטלנים און ישיבֿה־בחורים און דערצו איז אויך צוגעקומען די פּרוי, וואָס האָט ביז י. ל. פּרץ נישט געפֿונען כמעט קיין אָרט און דערמאָנונג אין דער אידישער ליטעראַטור. די פּרוי איז נאָך אַלץ געווען אַן אָביעקט און דער סוביעקט פֿון אַ באַשטימטער טעמאַטיק און אינהאַלטן. און י. ל. פּרץ איז דער ערשטער, וואָס האָט אַוועקגעשטעלט דאָס פּראָבלעם פֿון די רעכטלאָזיקייט פֿון דער אידישער פּרוי, פֿאַרגעשטעלט אויף אַ סאָציאַלן יסוד.

י. ל. פּרץ האָט צעאַקערט און פֿאַרזייט דעם טעמאַטישן באָדן פֿון דער אידישער ליטעראַטור און דיכטונג, און האָט אויך באַרײַכערט דאָס אידישע טראַכטן מיט פֿיל סאָציאַלע פּראָבלעמען, וואָס האָבן רעוואָלוציאָניזירט דאָס אידישע מיליע. איבערהויפּט האָבן זײַנע אַנטי־קלעריקאַלע טעמעס, ווי אויך די טעמעס וועגן קאַמף, געהאַט אַ ווירקונג. ער האָט געוויזן דעם וועג וויאַזוי אַרײַנצודרינגען אינעם דענקערישן און פֿילנדיקן פֿונעם לייענער. עס איז געווען אויסצוגעפֿינען אַ ריכטיקן און צוגעפּאַסטן ליטעראַרישן זשאַנער, וואָס זאָל פֿאַרכאַפּן און פֿאַראינטערעסירן, און אַזוי אַרום האָט י. ל. פּרץ אַרײַנגעפֿירט אין דער אידישער ליטעראַטור דעם זשאַנער פֿונעם אַלעגאָרישן מעשׂהלע, ווי אַ מיטל אויסצוויקלען אויף אַ בילדערישן שטײַגער אַנטי־קלעריקאַלע און סאָציאַלע פּראָבלעמען. אַלעגאָריש איז "באָנטשע שווײַג", און אַלעגאָריש איז אויך די דערציילונג "די פֿרומע קאַץ". אין די אַלעגאָריעס שטײַגט דאָס סאָציאַלע צו דער הייך פֿון אַ פֿילאָזאָפֿישער דערקענעניש.

נישט ווייניג אַלעגאָרישקייט געפֿינט מען אויך אין "וועבער־ליבע". י. ל. פּרץ דערציילט דאָרט דאָס מעשׂהלע, ווי אַזוי אַ מכשף האָט זיך אַמאָל פֿאַרשטעלט פֿאַר אַ פֿאַקטאָרנעמער און קויפֿט אויס אַלע הייליגקייטן, פֿאַר אַלעס באַצאָלט ער מיט גאָלד. אַלע האָבן פֿאַרקויפֿט: בעל־מלאכות, בעל־בתּים, כּלי־קודש. און דער מכשף האָט אָנגעהויבן פּלאָגן דאָס שטעטל מיט אַלערליי קרענק און מגפֿות, און עס איז נישט געווען מיט וואָס זיך צו ראַטעווען. און וואָס האָט י. ל. פּרץ אויסן געווען מיט אַזאַ אַלעגאָרישן מעשׂהלע? ער אַליין גיט דערויף אַן ענטפֿער:

> "געשען איז עס פֿאַר אַ פּאָר יאָר. פּלוצלינג איז אַ גליקליכע צײַט אויף די וועבער געקומען. מען האָט געברויכט וועבער. דער פֿאַבריקאַנט, דער כּישוף־מאַכער, האָט גאָלד געצאָלט. די אַרבעט איז אין גאָלד געגאַנגען... נאָר אַז דאָס יאָר איז אַריבער, איז געבליבן קרענק מיט שאַרבנס."

צוזאמען מיטן סאציאלן קומט דא אויך א שטריך פון דער אידישער עקאנאמישער אנטוויקלונג. י. ל. פרץ ווייזט ווי דער פראצעס האט זיך אנגעהויבן פון דער אינדוסטריעלער אנטוויקלונג ביי אידן, דאס אנטשטיין פון דער וועבער-אינדוסטריע און די קריזיסן וואס זענען דערמיט פארבונדן. אבער ער נעמט עס נישט אויף ווי א רעאל-קאנקרעטע דערשיינונג, אונטערגעווארפן צו באשטימטע געזעצן פון דער עקאנאמישער און סאציאלער אנטוויקלונג. דער פאבריקאנט איז ביי אים א כישוף-מאכער, וואס איז געקומען מיטן איינציגן ציל צו יאגן און צו פלאגן. ער נעמט נישט אויף די דערשיינונג ווי א באשטימטן דעטערמיניסטישן פראצעס פון א רעוואלוציאנערער אנטוויקלונג, נאר ער באטראכט עס ווי אן ענין פון יושר און עטישער הומאניטארישקייט. ער האט די דערשיינונג געזען מיט קלארע אויגן, זי אויפגענומען און זי געשטעלט אונטער א שניידמעסער פון א שארפער קריטיק, אבער ער האט נישט באמערקט די וועזנטליכע אנטוויקלונג, אויסוויקלונג און ווירקונגען. דעריבער טאקע שטעלט ער פאר דעם ארבעטסמענטש נישט אין זיין רעוואלוציאנערער קעמפערישקייט, נאר אין זיינע קליין-בירגערליך-בעלמלאכה'דיגע השגות. אויף אזא שטייגער איז דער אידעאל:

"א ריין אויפגעראמטע שטוב, צוויי הילצערנע בעטן, זאל זיין אן איינציגער קישן, נאר ווייסע, שניי-ווייסע ציגן, א ברויט אין דעם ווייסן הילצערנעם אלמער, א האלב פונט פלייש צו מיטיק אויף א פערזאן!"

עס איז די גאנצע השגה פונעם יונגן וועבער, א "באנטשע-שווייג" אין אן אנדערן געוואנט. און זאל עס זיין די שולד פון י. ל. פרץ, וואס ער האט געזען בלויז אזעלכע השגות און נישט עפעס אנדערש, מער מעכטיגס און שטארקערס? נעמט מען י. ל. פרץ נישט אויס א שטאנדפונקט פון "סוב-ספעציע עטערניטאטום", נישט אויס א שטאנדפונקט פון אייביגקייט, נאר אויס א שטאנדפונקט פון זיין צייט און אירע ווירקונגען, קומט מען צום אויספיר, אז ער האט געטריי אפגעשפיגלט די רעאליטעט און אויך דער יונגער וועבער האט נישט געהאט קיין אנדערע השגות, ווי בלויז די אנגעוויזענע. עס איז א דאנק דעם, ווייל זיין פסיכאלאגיע איז נאך געווען א בעלמלאכה'דיגע, און ער איז נאך נישט געווען ארגאניש דורכגעדרונגען מיטן תחום און עצם פון זיין אייגענעם רעוואלוציאנערן פאטאס.

און האט י. ל. פרץ נישט באגריפן, אז דער כאראקטעריסטישער שטריך פון דער געזעלשאפטליכער אנטוויקלונג איז דער קלאסן-קאמף? ער שרייבט צווישן אנדערן: "די צעטיילונג פון מענטשן אויף ארעם און רייך איז נישט א נאטור-זאך, נאר א מענטשליכע ארבעט." גאנץ רעליעף ווערט עס אונטערגעשטריכן אין דער באלאדע "צוויי ברידער". ביידע ברידער זענען געבוירן געווארן ארם און זענען דעמאלט געווען גלייך און ברידער, נאר קורץ דערויף האט זיך באוויזן די תאוה צו רייכקייט, האט איין ברודער גענומען עקספלאאטירן דעם צווייטן, צאפן זיין בלוט, און טרערן און שווייס האבן זיך פארוואנדלט אין פערל און בריליאנטן: "פון דעמאלט אן איז פארשוואונדן דאס גלייך... דער רייכער שלאפט נישט פאר שרעק, דער ארימער פאר ווייטיק, דער שרייט: עס איז מיין עשירות, מיין רייכטום, מיין גוטס! און יענער: עס איז טרערן, מיין שווייס און מיין בלוט!"

דערביי דעקט ער אויף די בייזע נאטור און ציניזם פונעם עקספּלאאטירער, שטעלנדיג א ריין-הומאַניטאַרע און עטישע פראגע: "ווי לאַכט עס א ברודער ביים ברודער'ס געוויין? ווי שלאגט עס א ברודער דעם צווייטן אין קאַרק?" שטענדיג געקלערט און קיינמאל געהערט דעם סוף פון דער שרעקליכער זאַך. און אַלעס קומט ביי אים צום אויסדרוק אין זיין דיכטונג. ביים "פרעמדן חופה-קלייד", אבער בולט אין דער באלאדע "די צוויי ברידער", שפּירט מען שטאַרקן און שאַרפן פּראָטעסט, זענען די לידער פונעם "פרעמדן חופה-קלייד" דורכגעדרונגען מיט מיטלייד און באַזונדערס לירישער צאַרטקייט, ווי, צוםביישפיל, "בלאַס איז דאס זיידנצייג, פונקט ווי מיין פּנים'ל, דורכזיכטיג-דין, ווי מיין הויט..." "רירט מען עס, קרעכצט עס אוי, פונקט ווי מיינעביינדעלעך." י. ל. פרץ באַנוצט זיך דאָ מיטן פאַרגלייכנדיגן, מיט קאָמפּאַראַטיוון, און עס נוצט אים אַרויסצוברענגען דאס קאָנקרעטע, דורך אַן אינדיווידועלן שטריך שאַפן אַן אַלגעמיינעם בילד, אָדער ריכטיגער געזאָגט, דאס בילד פונעם אַלגעמיינעם.

עס איז אויסער ספק, אַז י. ל. פרץ איז אין זיין סטיכלוחדיקן [אומקלאָר וואָרט אינעם מקור] שאַפן אַנגערעגט געוואָרן פון דער סאָציאַלער ווירקלעכקייט און האט זיין שאַפונגס-פּראָצעס אַן שום באַפוצענצן [אומקלאָר וואָרט אינעם מקור] געפירט אויף דער קאַנווע פון אַן אויסגעשפּראָכענעם רעאַליזם. דאָך לאָזט ער נישט הויך דאס רעאַליסטישע און באַגנוגט זיך נישט בלויז מיטן סיפור-המעשה'דיגן, נאָר ער דרינגט דורך דאס רעאַליסטישע מיט א מוסר-השכל. דאס מוסר-השכל'דיגע איז ביי אים אַן אויסגעשפּראָכענער עטישער עלעמענט, פונקט ווי דאס רעאַליסטישע קען באַטראַכט ווערן ווי א פּועל-יוצא פון זיינע אינטעלעקטואַליסטישע איינשטעלונגען. עס איז מעגליך און עס קען זיין און ווערן א טעזע אויפצוקלערן די אייגנשאַפטן פון זיין שאַפונגס-פּראָצעס, דאָך דאַרף עס נישט אַנגענומען ווערן ווי אַן עיקר. ווייל ווען עס זאָל זיין אַזוי און נישט אַנדערש, וואָלט י. ל. פרץ נישט געבליבן דער אייביקער צווייפלער און דער אייביקער אומרו-גייסט. דאס, וואָס קען ביי אים באַטראַכט ווערן פאַר עטיש, איז געווען זיין דורכדרינגנדיגער צווייפל; דאס אינטעלעקטואַליסטישע איז דער רעפלעקס פון זיין אומרו-גייסט, און ער האט זיך באַנוצט מיט דיביידע עלעמענטן אויס א באַשטימטער כוונה און ציל. ער האט געשטרעבט און זיך געשטעלט די אויפגאַבע אויפצושטעלן די יסודות און אויפדעקן דעם יש פונעם ספּעציפיש-אידישן הומאַניזם, וואָס איז אַנדערש פון אַלע אַנדערע אומות-העולם'דיגע הומאַניזמען, און איז אין זיך כולל סיי דאס סאָציאַלע, סיי דאס נאַציאָנאַלע. ער האט געשטרעבט צו געפינען אינעם אידישן הומאַניזם דעם סינטעז פונעם נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן. און עס איז אויך געוואָרן דער אָנהייב און קערן פון אַלע זיינע ווייטערדיגע אַנטוישונגען און יאוש, ווען ער האט עס נישט געפונען. און זוכנדיג זענען זיינע בליקן געפאַלן נישט בלויז אויף דער אידישער קעגנוואַרט, נאָר אויך אויף דער פאַרגאַנגענהייט. דאס לעבן פון א פאָלק דריקט זיך אויס נישט בלויז אין זיין הווה-עקזיסטענץ, נישט בלויז אינעם מאַטעריעלן, נאָר אויך אינעם גייסטיגן. דאס גייסטיגע האט זיין שורש אין דער פאַרגאַנגענהייט. די פאַרגאַנגענהייט ווידער איז די

לעגענדע, עס איז דער פרימיטיוו, די התחלה פונעם דענקען. און אויף אזא וועג איז י. ל. פרץ געקומען צו זיינע "פאלקסטימליכע געשיכטן". און דער מיין דערביי איז געווען א קלארער, א צילמעסיגער: דורכן אידישן פאלקס-מעשהלע, דורך דער לעגענדע אויפשטעלן און שאפן דעם עפאס פונעם פאלק, טאקע ווייל דער עפאס איז די ערשטע שטופע און די ערשטע אנפולונג פונעם נאציאנאלן. אין דעם פרט האט י. ל. פרץ פורץ-גדר געווען קעגן דעם, וואס מענדעלע האט געהאט איינגעפירט. פאר מענדעלען האט עקזיסטירט בלויז די "כנסת ישראל". פאר י. ל. פרץ איז עס געווען וויניג. ער האט געוואלט אן אידיש פאלק און נישט א "כנסת ישראל". נישט קיין אידישקייט האט ער געזוכט. אידישקייט אליין איז א באגרעניצטער באגריף, באציט זיך בלויז אויפן גלויבערישן און רעליגיעזן, בעת דאס נאציאנאלע איז ברייט און טיף, דעקט אויף דעם אוצר פונעם פאלקס-גייסט.

און צוגעפאסט צו דעם האט י. ל. פרץ זיינע לעגענדעס און מעשיות באטיטלט "פאלקסטימליכע געשיכטן", ווייל עס אנטפלעקט נישט בלויז די פאנטאזיע פונעם פאלק, נאר אויך זיין שעפערישע התחלה, דאס פאלק שאפט, און י. ל. פרץ האט דעם פרימיטיוו ארומגעוויקלט מיט א קינסטלערישן לבוש. י. ל. פרץ האט אנטפלעקט און איבערדיכטעט די מיטאלאגיע פונעם אידישן פאלק, ווייל יעדע מיטאלאגיע איז די פארשטופע צו געשיכטע און א פאלק ווערט א יש ערשט דעמאלט ווען מען שאפט געשיכטע. דאס איז אויך דער שליסל פארוואס י. ל. פרץ האט געשטעלט אזוי שארף דעם טראפ אויפן נאציאנאלן. ער האט עס געטאן אויס דער תביעה, וואס ער האט געשטעלט דעם קינסטלער: "דאס קינסטלערישע אויג", האט י. ל. פרץ געזאגט, "זעט די ווירקלעכקייט נישט אזוי, ווי זי איז, נאר פיל ווירקלעכער, ווארום ער זעט איר אינערלעכן אינהאלט, איר באציונג און אפהענגיגקייט פון דער נשמה פון דער וועלט."

אויף אזא וועג האט י. ל. פרץ געפירט דאס אידיש-נאציאנאלע צום וועלטליך-אוניווערסאלן, און עס איז געווארן א ריכטיגע רעוואלוציע אינעם אידישן דענקען און שאפן. עס איז אויך געווארן דער וועג פון זיין אייגענעם, פון י. ל. פרצעס שאפן, אבער נישט גראד-ליניג איז ביי י. ל. פרץ געגאנגען דער וועג, נאר זיגזאגמעסיג, דורך פארשידענע אומוועגן און אפנויגן, נאטירליך און פארשטענדליך פאר אזא אומרואיגן גייסט, ווי עס איז געווען י. ל. פרץ. און א גרויסע ווירקונג דערביי האבן אויך געהאט זיינע אנטוישונגען, ווייל ער האט נישט געפונען אן אידיש פאלק, וואס זאל באגריפן זיין געשיכטליכן זיין און אנצייכענונג. ער האט נישט געפונען א פאלק, וואס זעט ווי "צווישן לעבן און טויט וואקלט זיך א וועלט", נאר ער האט אויף זיין שאפונגס-וועג געטראפן און זיך צוזאמענגעשטויסן מיט

"איין עולם...
דער עולם...
צוויי, דריי, פיר...
פונף מנינים קליינע, קליינע אידעלעך,
איינגעשרומפענע,

קליינע אידעלעך...
און יעדער וויל פאר זיך,
פאר זיך,
פאר אייגן ווייב און קינד,
פאר אייגן הויז-געזינד".

י. ל. פרץ האט נישט געקענט שלום מאכן מיט אזא ווירקלעכקייט, נישט געקענט און נישט געוואלט גיין אויף קיין קאמפראמיסן. און אויף דעם באדן איז געוואקסן און געשטיגן די טראגיק פון דער פערזענליכקייט, צום שלוס פארוואנדלט אין א ריכטיגע י. ל. פרץ-טראגעדיע.

דער עטישער אידעאַל אין י. ל. פּרץ'ס ווערק

אין זיין וואָרט וועגן יעקב דינעזאָן פאַרמולירט י. ל. פּרץ:

"דאָס בילד, די סצענע, דאָס שטיק אָפּגעמאָלט לעבן איז נישט קיין צוועק פאַר זיך אַליין. דאָס לעבן האָט אָפּשר פאַר זיך אַליין קיין תכלית נישט! דער קינסטלער מוז דעריבער לכל-הפחות באַווייזן, אַז איין מענטש דעם צווייטן דאַרף ליב האָבן; אַז איין געשלעכט דאַרף דאָס צווייטע נישט אונטערדריקן; אַז פאַלשקייט, אינטריגעס, פאַנאַטיזם א. ד. גל. שלעכטע מידות פירן נישט צו קיין גוטס."

עס איז י. ל. פּרץ'ס טעזע, וועלכער ער בלייבט געטריי אין זיין שאַפנדיקן דענקען. און די טעזע דערהויבט ער צו דער שטופע פון אַן עטישן אידעאַל. דאָס עטישע איז דער סכום פון די ענליכע טוגנטן, און ביי י. ל. פּרץ איז עס אַן "עקר העקרים". וואָס איז דען אַזוינס טוגנט? די אַלגעמיינע פילאָזאָפיע פאַרמולירט עס אין פאָלגנדיקע באַגריפן:

"עס איז איבערצייגונג און ווערדע, עס איז די מאַכט און קראַפט צו האַנדלען, אינטעגראַלקייט פון נשמה און די גוטסקייט פונעם לעבן. עס איז די נייגונג און גרייטקייט פון דער נשמה צו טאָן אין הסכם מיטן מאָראַלישן געזעץ און דאָס באַצוועקן צו רעאַליזירן גוטע זאַכן. און נישט ווייניג איז עס אויך דער ספּעציפישער כח ווידערצושטעלן זיך דעם שלעכטן. און ווען קען עס געשען? דעמאָלט ווען דער ווילן איז אונטערגעוואָרפן דעם געזעץ פון גוטס. אַזאַ איז דער כאַראַקטער פונעם מאָראַלישן געזעץ, וואָס אַנולירט נישט די עקזיסטענץ און אויסדרוקן פונעם פרייען ווילן, נאָר איז אויסן זיי ממשיך צו זיין, ווי אַ גוטע זאַך, מאַכנדיק פעסט און דויערנד דאָס אָפּהיטן דעם געזעץ. טוגנט ווידער איז אויך דער פּערמאַנענטער כח פרייוויליג אויסצופירן דאָס גוטע, ווי אַ געזעץ פון לעבן."

עס איז דער אַלגעמיינער באַגריף, אָבער יעדער פילאָזאָף אין פאַרשידענע עפּאָכן האָט צו דעם בייגעטראָגן מיט זיינע דעפיניציעס. אַזוי איז פאַר אַריסטאָטל די טוגנט אַ האַרמאָניע צווישן געוואוינהייט און שכל. דער אַלטער סענעקאַ האָט געהאַלטן, אַז די נאַטור גיט נישט דעם מענטשן קיינע טוגנטן, נאָר עס איז אַ קונסט צו טאָן גוטע זאַכן. פאַרן פראַנצויזישן מאַלבראַנש איז די טוגנט אַ געוואוינהייט צו לעבן לויט די פאַרשריפטן און פאַדערונגען פונעם שכל. און נאָך ברייטער איז די דעפיניציע, וואָס דער פילאָזאָף לייבניץ גיט פאַרן אינהאַלט פון דער עטיק. פאַר אים זענען ליבע און טוגנט קיינמאָל נישט געווען די אייגנשאַפט פון אַ סך מענטשן. ער האַלט, אַז צווישן דער דאָגמע און מאָראַל איז פאַראַן דער זעלבער אונטערשייד, ווי צווישן טעאָריע און פּראַקטיק. טוגנט איז אַן אימפּעראַטיוו פונעם סענטימענט. בעת פאַרן דייטשן פילאָזאָף קאַנט איז די טוגנט די מאָראַלישע קראַפט פונעם ווילן מקיים צו זיין אַלע פליכטן. אינעם זעלבן נוסח פאַרמולירט דאָס פּראָבלעם אויך דער שפּאַנישער פילאָזאָף באַלמעס, פאַר וועמען די טוגנט איז אַ געוואוינהייט צו האַנדלען גוט.

אין אלגעמיין גענומען, איז כמעט ביי אלעמען איינער און דער זעלבער נוסח, רעדוצירט צו די אייגנשאפטן, ווי עס האט שוין אין די אלטערטימליכע צייטן אנגעוויזן אריסטאטל. די אייגנשאפטן זענען: וויסן, ווילן, אנטשלאסנקייט; אנטשלאסנקייט פארבונדן מיט געוויסן און פרייען ווילן, אבער מיטן פארבאמערק, אז א טוגנטהאפטיגער איז נאך נישט דער, וואס טוט איין מאל א גוטע זאך, נאר דער וואס האט די שטענדיגע נייגונג צו האנדלען גוט, טאקע, ווי דער דערמאנטער רוימישער פילאזאף סענעקא האט אנגעוויזן, אז דער טוגנטהאפטיגער מענטש ווערט נישט געבוירן, נאר דאס טוגנטהאפטיגע ווערט דערגרייכט אין לעבן אויס א גוטן ווילן.

פון דעם אלעם קען מען מאכן דעם אויספיר, אז טוגנט איז א זאך, וואס קען דערווארבן ווערן, און דעריבער דארף מען זי לערנען. עס איז דאס זעלבע, וואס פלאטאן האט שוין געהאט אויך געזאגט, און ארום דעם טאקע איז אויפגעשטעלט געווארן א טעאריע פון מיטלען צו לערנען די טוגנט. דריי זענען די מיטלען, אויסגעדריקט אין ווייטערדיגן:

1. אלגעמיינער וויסן און זיך איבן אין דער ריכטונג פון א פרייען ווילן צו טאן גוטס.
2. די גערעכטע ריכטונג פונעם מאראלישן ווילן צו מאכן אים קרעפטיגער און געוואוינהייט ביים טאן דאס גוטע.
3. די נידעריגע געפילן מאכן אונטערגעטעניג צו די העכערע, שאפנדיג אזוי ארום גוטע געוואוינהייטן און דאס באמיען זיך צו אנטפלעקן די געוואוינהייטן אין אלע אקטן פון מקריב זיין זיך. קענען זיין דעסינטערעסירט איז דער פונקט, וואס כאראקטעריזירט דאס מאראלישע לעבן. טוגנט ווידער האט א טעארעטישע און פראקטישע זייט. די פראקטישע זייט איז וויכטיגער, און דאס וויכטיגסטע מיטל ביים לערנען די טוגנט איז צו נעמען זיך א ביישפיל. עס איז א בייטראג צום טעארעטישן, צו מאכן גענייגט דעם ווילן צו דער פראקטיק פון גוטס. די טעארעטישע זייט פון דער טוגנט פארלירט יעדע ווירקזאמקייט, אויב זי גייט נישט באגלייט פונעם ביישפיל. עס איז ווי שעקספיר זאגט: "דער גוטער פריידיקער איז דער, וואס פאלגט אליין אויס זיין פריידיקן". עס מיינט צו זאגן, אז ווארט און טאט דארפן פאלגן איינע די אנדערע. און אט אזוי זעט י. ל. פרץ דאס טוגנטהאפטיגע, אבער ער נעמט עס נישט אין א פילאזאפישער טעזע, נאר דווקא אין א טעאלאגישער, אויסגעדריקט אין די דריי אידישע מידות: גלויבן, האפענונג און צדקהדיקייט, ווי די צילן דארפן זיין דאס קענען זיך דערנענטערן דירעקט צום געטליכן.

י. ל. פרץ האט געלייגט באזונדערע אכט אויפן עטישן מאמענט אינעם לעבן פון מענטשן און געזעלשאפט. כמעט אין אלע זיינע ווערק ציט ער דעם פאדעם פונעם עטישן, און ביי זיינע "נייע פאלקסטימליכע און אנדערע געשיכטעס" בארירט ער דאס פראבלעם פון די מענטשליכע טוגנטן. עס איז דאס פראבלעם פון דער מענטשליכער עטיק, פונעם פסיכאלאגישן אינעם מענטשן, אין וועמען דאס גוטע מוז און זאל טריומפירן איבערן שלעכטן. דאס צניעותדיגע זאל גובר זיין איבער די תאוה, זאל באהערשן דעם נסיון, און עס זאל טריומפירן דער גערעכטער און דאס גערעכטע. איבעראל ביי י. ל. פרץ איז דער

צענטראלער פונקט דער מענטש און זיינע מידות אין דער באציונג צו זיינע מיטמענטשן, ווי עס ווערט אונטערגעשטריכן אין דער מעשה "דער ארענדאר". עס איז די מעשה וועגן די מענטשליכע מידות, און דארט זאגט י. ל. פרץ דורך-א-גאנג, ווי א מין "נאטא בענע", וואס זאל ווערן א מין געבאט:

"די גרעסטע נחת פון א מענטש איז, אויב ער קען עפעס צוליב טאן א צווייטן."

אזוי ארום פארבינדט ער דאס גוטע מיטן נחתדיגן. דער "מוז און זאל" פונעם עטישן איז: עס זאל ווערן פרייד און פארגעניגן. אבער י. ל. פרץ ווייסט אויך צו אונטערשיידן, ווען די מידות פונעם מענטש, ווי אן עטישע קאטעגאריע, קענען זיין אקטיוו אדער פאסיוו. יעדע איינע פון די מידות איז פארבונדן מיט אירע אייגענע מעלות און חסרונות, האט יעדער איר לאגיק און באקומט א באשטימטן פסיכאלאגישן אויסדרוק. פארשידנארטיג זענען די פאקטארן, וואס באווירקן די מידות. אינעם קרייז פונעם עטישן גייט אריין אויך די תאוה, דאך שטעלט ער זי נישט אוועק ווי אן אבסאלוט-נעגאטיווע דערשיינונג. די תאוה, ווי די אבסאלוטעליידנשאפט, ווערט געפערליך אינעם אויגנבליק, ווען זי קומט פון אן אויסערליכער אנרעגונג. דאס הייסט, ווען עס איז פאראן דער רעאלער אביעקט און סוביעקט פון דער ליידנשאפט-אקציע. דעמאלט ווערט ליידנשאפט א נסיון, וואס קען פאראורזאכן געפארן, ווי י. ל. פרץ אילוסטרירט עס אין דער דערציילונג "אויף דער פרישער לופט", "א מעשה נורא מיטן רבי'ן זאל לעבן ייִנגסטער שנור". אלע איבעריידענישן, פארבונדן מיטן מאטעריעלן האבן נישט געקענט ווירקן און וועקן אין איר שלעכטע מחשבות, ווייל שטארק איז אין איר דאס געפיל פון צניעות, אבער אמאל קען מען גאר קומען צו אן עבירה דווקא דורכן וועלן טאן א גוטע טאט, ווי, צום ביישפיל, ווען אנטרינקען א דורשטיגן, אדער גאר אינעם אנבליק פון גבורה'שער שיינקייט:

"ציטערט דאס ווייבל און ברענגט א גלאז מיט וואסער ארויס און דערלאנגט מיט א פארציטערטער האנט. נעמט דאס פריצל דאס גלאז צוזאמען מיט דער האנט, און דריקט די האנט, און ארויסרייסן די האנט האט זי נישט קיין כח. און ער קוקט מיט אויגן פריצישע, הייסע און הייסיגע אין אירע כשרע אויגעלעך אריין, די בליקן ברענען זי און אירע ברעמען פאלן נישט און פאלן נישט אראפ, און זי קוקט פארכישופט אים אקעגן..."

תאוה דורך גבורה און גבורה'שע שיינקייט זענען שטארקער און זענען גובר איבער די צניעות. גבורה און שיינקייט זענען אנרירנדיק, דאך נאר דעמאלט ווען עס איז פאראן דער "פלוידיום", וואס לויפט פונעם שטארקן אויפן שוואכערן. עס איז די אקטיווע ליידנשאפט אדער די ליידנשאפט אין אקציע און די זעלבע ליידנשאפט קען זיין א פאסיווע, ווען זי איז א פועל-יוצא פונעם אינטראספעקטיוון, ווען דער סוביעקט פון דער ליידנשאפט איז אין דער זעלבער צייט זיין אייגענער אביעקט, ווי י. ל. פרץ שילדערט עס אין דער זעלבער שוין דערמאנטער מעשה:

"איינע אליין, א בלאסע דאמע אויף א שטיין ביים וועג, א בוך אין דער האנט - א הייטיג מעשה-ביכל; מסתמא, א העכסט-אינטערעסאנטער ראמאן, זי לייענט שטיל, דריבנע

ציטערט איר לייב, און די אויגעלעך וועקן און לעשן זיך די גוטע פונקעלעך; די בליצעלעך, די גוטע".

"און איבערן בלאסן פנים'ל בייטן זיך, צינדן און לעשן זיך, בליען אויף, פארגייען און צעבליען זיך אויפסניי די רעכטע רויטע פלעקעלעך, און צעגיסן זיך איבערן בלאסן האלדז'ן און נאקן-אראפ... און דאס הערצל הייבט זיך און פאלט -

- אז!"

די פאסיווע תאוה איז נאר א רעפלעקסיווע און איר וועג איז פונעם מענטאלן צום פילנדיקן און איבערלעבנדיקן. דאך קען פאסיווע תאוה אריבער אין א דינאמישער ווירקונג, אננעמען א דינאמישן כאראקטער. נאטירליך, ווען דער אנרעגער קומט אויג אין אויג צום תאוה'דיגן. פאסיווע תאוה קען באטראכט ווערן ווי א גייסטיגער צושטאנד. מען קען זי אנרופן "מענטאלע תאוה", וואס קען אונטער א באשטימטער ווירקונג אריבערגיין אין א דינאמיש-מאטעריאליזירטן צושטאנד. דער פאל האט אפילו נישט צו טאן מיטן פערסאנאזש פון "אויף דער פרישער לופט", ווייל דארט ווירקט מער דאס אונטער-באוואוסטזיניגע. דאך קען ער ווערן א רעאליזירטע טאט, ווען עס זאלן זיך נישט טרעפן אין וועג די אויסערליכע שטערנדיגע פאקטארן, ווי עס איז טאקע דער פאל מיט דער צניעותדיגער שנור פון דער דערמאנטער דערציילונג.

י. ל. פרץ שטעלט אפטמאל דאס עטישע פראבלעם אויף אזא שטייגער, ווי עס זאל פאדערן און האבן נויט אין אן אנטשיידונג. דאס מאראלישע באצוועקט איין ציל: טאן און מקיים זיין דאס גוטע און דער מענטשליכער ווילן דארף זיך אונטערווארפן צו די געזעצן פונעם גוטן. איבערהויפט איז עס גילטיג אין דער אידישער עטיק, וואו דאס גוטע ווערט געגליכן צו א מצוה, אבער מען דארף גוט מזהיר זיין, ווייל דווקא א מצוה קען אמאל אויך פירן צו אן עבירה. אויף אזא שטייגער ווערט דאס פראבלעם אוועקגעשטעלט אין דער מעשה "דער דין-תורה מיטן ווינט". דער רייכער איד פון דער מעשה איז אויף זיין שטייגער גערעכט אפזאגנדיג זיך צו העלפן דער הונגעריגער אלמנה שולמית, ווייל ער האלט זיך שטרענג ביי די תקנות פון דער אידישער עטיק אז "שונא מתנות יחיה". ער באטראכט נישט די הילף אין איר נוצבארקייט, נאר ווי א מתנה, און:

> "ווער עס וויל לעבן, נעמט קיין מתנות נישט, ווער עס נעמט אומזיסט, פארקירצט זיך די זיינע יארן, וואס זיין ליבער נאמען האט אים באשערט, דו ווילסט זינדיגן, אשה, און איך וויל נישט זיין קיין שותף צו דיינע זינד, גאט איז א דיין, אלמנות, ער וועט עס מיר נישט פארגעבן, אז איך האב מיטגעהאלפן צו פארקירצן דיינע יארן!"

דאך איז שולמית'ס מצוה א סך גרעסער און איז די ריכטיגע מצוה, ווען זי גיט אוועק דעם הונגעריגן צוויי לאבן ברויט, הגם זי אליין איז די פארהונגערטע. און איר מצוה איז פיל גרעסער ווי די מצוה פונעם רייכן מאן, וואס גיט איר א היתר אויף הפקר.

עס זענען צוויי מינים טוגנטן. איינע איז א באוואוסטזיניגע, צוגעפאסט צום געבאט, צו דער תורה, און די צווייטע איז אן אוממיטלבארע, וואס גייט דירעקט פון דער נשמה,

פונעם הארץ, אן שום איבערקלערענישן און פלפול. דעריבער איז ווירקדיגער און העכער די טוגנט פונעם פשוטן מענטש, טאקע ווייל ער גיט אוועק דאס לעצטע און נישט פונעם עודף, אדער פון דעם, וואס דארף שוין בלייבן אויף הפקר.

אין דער לעגענדע "דער קרבן" רוקט י. ל. פרץ ארויס דאס פראבלעם פון ליבע ווי אן עטישע קאטעגאריע. עס איז פאראן א ליבע, וואס איז שטארקער ווי טויט, הגם דער סוביעקט פון דער ליבע קומט נישט אין באהעפטונג מיטן אביעקט פון דער ליבע. און עס איז פאראן א ליבע, וואס שאפט די פריידן פון לעבן אין א באהעפטונג און אין שיינקייט. אויף אזא שטייגער ווערן ארויסגעבראכט ליבע און ליידן, בענקעניש און גלויבן, שטרייטן און שלאכטן. אלעס דרינגט ארויס פונעם פראבלעם גוט און שלעכט און שאפט דעם אינהאלט פון די מאראלישע תקנות און ווירקונגען. דערצו שטרייכט י. ל. פרץ אונטער, ווי די מידה פון גוטס איז דער גוברדיגער מאמענט אין דער אידישער עטיק.

און מיטן פראבלעם פון גוטס און שלעכטס אידענטיפיצירן זיך אמת און שקר, פארבונדן מיטן פראבלעם און באגריף וועגן אמת'דיגן ליכט און פאלשן. י. ל. פרץ ווענדט אן דעם ביבלישן "ויהי אור" צום זין פונעם מענטשליכן לעבן, ווידער פארגעשטעלט און ארויסגעבראכט אין דער פארם פון א מעשהלע, באטיטלט "דער פירפארביגער לאמטערן". דאס מעשהלע לייגט ער אריין אין מויל פון אן איד, וואס הייסט רב שלמה, ווי אן אנדייט אויף אן איד וואס איז א חכם, און רב שלמה פירט וועגן דעם א וויכוח. עס איז נישט גלאט אזוי א מעשהלע, נאר דער עיקר, ווי מען דארף רעדן און שרייבן פארן פאלק, איז פאר י. ל. פרץ געווען אן עטישע וויכטיגקייט, ווייל עס לערנט דעם פאלק אמת און אויפריכטיגקייט. אינעם מעשהלע ווערן אויף א בילדערישן אופן געגעבן פארשידענע אילוסטראציעס. י. ל. פרץ ברענגט אינעם מעשהלע פארשידענע קאטעגאריעס. אין דער ערשטער קאטעגאריע שטעלט ער די פראגע וואס איז וויכטיגער: געבן ליכט אדער אנזעטיגן די מענטשן; וואס איז אנטשיידנדיגער, דער אידעאל אדער דאס מאטעריעלע:

"איך וועל זיי לייכטן!...
- זיי זענען בלינד!
- וואס טויג זיי ליכט? ווארעמקייט דארפן זיי, מילך..."

נישט קיין אידעאל, נאר דאס מאטעריעלע, דאס גשמיותדיגע, זאל זיין דער עיקר. נאך דעם קומט די צווייטע קאטעגאריע, וואס באהויפטעט, אז "קיין זאך קען נישט ביישטיין דעם שטארקן ווילן. וויל, און די גאנצע וועלט ווארפט זיך צו דיינע פיס".

נאטירליך מיינט דא י. ל. פרץ ליכט אין אן אלעגארישן זין, און עס איז אפהענגיג ווי מען זעט עס. יעדער איינער זעט עס און נעמט עס אויף אויף זיין שטייגער: "זיי האבן ליכט דערזען, נאר יעדער אין זיין ווינקעלע, דורך אן אנדער גלאז..." אלע מאכן די זעלבע ברכה אויפן ליכט, אבער יעדער איינער זעט דאס זעלבע ליכט פארשידן אין און דורך אן אנדער קאליר, און דא הייבט זיך אן דער שטרייט. יעדער איינער איז גרייט זיין רעכט און גערעכטיגקייט צו באווייזן. יעדער איינער קומט מיט זיין אמת און שרייט, אז זיין אמת

איז דער איינציגער און אויטענטישער. מען באנוצט זיך דערצו מיטן געוועגליכן מעטאד: "מיט די ציין אין יענעמ'ס פלייש די ווארהייט צו באשטעטיגן, צו באפעסטיגן..." ווי א פועל-יוצא קומט די דריטע קאטעגאריע, וואס איז אויך שוין א קאטעגארישע, אבער מער אן אנטפלעקנדיגע און אנטשיידנדיגע:

"ליגנער מוזן פארטיליגט ווערן, ליגנער האבן קיין רעכט אויף לעבן; דער פארפירער, ווען ער איז מיין אייגענער ברודער, מוז שטארבן!"

"און עס פלאמט אויף דער גערעכטער צארן..."

אט אזויווארפט מען זיך און שטרייט פאר דער ווארהייט.

"יעדער איז גרייט פארן אמת צו טייטן און געטייט צו ווערן..."

אבער:

איז עס דער קאמף פאר א ריכטיגן ליכט?

"ויהי אור!" האט גאט געזאגט. פארביגע לאמטערן האבן נארישע מענטשן געמאכט.

"ליגנער זענען זיי, פאלש געשוואוירן האבן זיי! איינער שווערט, אז ליכט איז געל, דער צווייטער, אז ליכט איז גרין, דער דריטער רויט, און איך האב אליין געזען, אז ליכט איז בלוי, איינפאך בלוי!"

אויף אזא אופן פארמולירט י. ל. פרץ דאס פראבלעם פון ליכט און פינצטער און פירט עס ארויף אויף דער קאטעגאריע פון א סאציאלער עטיק און סאציאלער רעאליטעט. עס פאסט זיך אריין אין זיין פראבלעם וועגן אמת און שקר, גוט און שלעכט, און אין אלע אטריבוטן פון דער מענטשליכער עטיק. י. ל. פרץ, וואס ווערט פאררעכנט פארן אויסגעשפראכענעם ראמאנטיקער, נעמט אויף דווקא די אלע פראבלעמען אין א רעאליסטישער שיין און ווירקונג. דעריבער פאראורטיילט ער און באציט זיך נעגאטיוו צו די ראמאנטיקער, וואס זוכן בלויז דאס ראמאנטישע אבער נישט דאס אוטיליטערע, ווי ער שטרייכט עס אונטער אין איינעם פון זיינע פעליעטאנען, "אין געטויזעכץ". צווישן אנדערע זאגט דארט י. ל. פרץ:

"ראמאנטיקער האבן די 'פמליה של מעלה' אויף טויזנטער אופנים באזונגען; דערביי פלעגט מען פאטריאטן פארגלייכן צו שטערן, שטערן צו דאמען-אויגן און די דאמען אליין צום הימל, אויב נישט נאר צום גיהנום; די פילאזאפיע האט באזעצט די פרומע געשטארבענע נשמות אין דער פוילער דיניע אריין..."

"קורץ, עס האט גארנישט געפעלט! דאס לעבן האט געהאט אלע פארבן פון רעגנבויגן!
מיט דער צייט האט מען צוגעמאכט א קאדעקס מיט הונדערטער פירושים, עס האבן זיך אריינגעפירט טויזנטער מנהגים! און אז א ווערעמל האט זיך פארגלוסט

עפעס א שינוי, איז גענוג געווען, עס זאל זיך דערמאנען, וואס די 'וועלט' וועט זאגן דערויף, עס זאל רויט ווערן, חרטה קריגן! און תשובה טאן!"

אין די ווערטער געפינט מען א שארפע קריטיק אויפן קאנוועניאנעלן, מיט וואס די ראמאנטיקער האבן דורכגעדרונגען דאס לעבן. י. ל. פרץ קריטיקירט דא מיט א פאר ווערטער סיי די אריינגעפירטע פילאזאפיע, וואס איז אויך נישט מער ווי א קאנוועגענץ; דאס אריינפאסן דאס לעבן אין א סדום-בעט פון פירושים און מנהגים. עס קען מאכן אן איינדרוק ווי י. ל. פרץ זאל זיך האלטן ביי א מין אנארכיסטישער פילאזאפיע, אבער עס איז גאנץ אנדערש. עס איז קלאר, אז י. ל. פרץ האט געהאלטן פון אידעאליזם און האט שארף אונטערגעשטראכן דעם ווערט פונעם אידעאליסטישן פאר דער פארמירונג פונעם לעבן. אבער ער האט געשטרעבט, אז דאס אידעאליסטישע זאל זיך וויקלען נישט אין טראנסצענדענטאלע פארמען, נאר אין אבסאלוט-פאזיטיווע, דורכגעדרונגען מיטן אוטיליטערן. כדי צוצוגעבן מער רעליעף, מער שארפקייט אין אויסדרוק, האט ער דערפאר גענוצט זיין באליבטן מעטאד פון אלעגאריע. י. ל. פרץ איז אייגנטליך הוילע אלעגאריע און האט גענוצט דעם מעטאד נישט נאר ביים פארמולירן אידעען און מוסר-השכל'ס, נאר אויך ווי א טרעפליכן מעטאד צו קריטיקירן די קאנוועניאנעלע ליגנס פונעם לעבן, אנוועגנדיג עס סיי אויפן יחיד, סיי אויף דער געזעלשאפט.

מיט דער אלעגאריע קען מען זיך באנוצן אויף צוויי אופנים: אדער ווי אן אלגעמיינער אויסדרוק-שטייגער, אדער ווי אן אינטערפרעטאציע-מיטל. דאך האט י. ל. פרץ גענוצט די אלעגאריע פאר א גאנץ אנדערן צוועק, פארן צוועק פון קריטיקירן, דערצו אויף אן אופן פון א פלפול, אויף א דיאלעקטישן שטייגער. וואס דערגרייכט י. ל. פרץ דערמיט? עס איז כדאי דערביי צו ברענגען די מיינונג פונעם פראנצויזישן פילאזאף קלאר טיסא וועגן דעם ווערט און באדייט פון דער אלעגאריע. "די אלעגאריע", פארמולירט ער, "איז די אוניווערסאלע פיגור דורך וואס דער מענטשליכער מין איז אריין אין דער אינטעלעקטועלער און מאראלישער ארדענונג". י. ל. פרץ'ס שאפן איז דורכגעדרונגען מיטן אינטעלעקטועלן. די עטיק ווידער איז איינע פון די וויכטיגסטע אידעען פון זיין שאפונג-פראצעס. י. ל. פרץ באנוצט זיך מיט דער אלעגאריע צו קריטיקירן די מאראלישע נארמעס אין זייער פארוואנדלט ווערן אין קאנוועניאנעלע ליגנס. אויסער דעם דינט אים די אלעגאריע צום אויסדריקן פון אידעען אין סימבאל, אנוועגנדיג דערביי אויך אנטראפאמארפיסטישע עלעמענטן. י. ל. פרץ האט בדרך-כלל באריט די עטישע פראבלעמען אין אן אלעגארישער פארם און האט דערביי אויך נישט אויסגעמיטן דעם אנימיסטישן עלעמענט, באזונדערס אפגעשפיגלט אין זיין אלעגאריע "העכט", דער פארגלייך צווישן העכט, קארפן און פלאטקעס האט זיין זין און צופאסונג פארן קריטיקירן די פסיכאלאגיע פונעם יחיד אין זיינע טאטן און אספיראציעס.

פונקט ווי י. ל. פרץ ווענדט אן די עטישע מאמענטן פארן סאציאלן לעבן פונעם יחיד און דער געזעלשאפט, אזוי ווענדט ער עס אויך אן צום פסיכאלאגישן כאראקטעריזירן. ווי געזאגט, איז דאס עטיש-סאציאלע פאר אים נישט קיין טראנסצענדענטאלקייט, נאר אן אוטיליטערע קאטעגאריע, אוטיליטער גענוצט. דעריבער איז זיין באציונג נעגאטיוו צו די

אינדיווידוען, וואס באגרייפן נישט זייער ארט אין לעבן, גייען ווי א שטן און לעבן אין א הוילער פאסיוויטעט. אלעס מוז זיין אין באוועגונג. די מענטאליטעט, דאס פילן; דאס עטישע און דאס סאציאלע, ווייל אנדערש האט עס נישט קיין ווערט, און דער מענטש גופא ווערט צעריבן, ווערט דער אומנוצליכער "נישט". דאס ערדישע פאדערט פונעם מענטש באוועגליכקייט, אקציע. און אויב י. ל. פרץ האט אויסגעוויילט פאר איינע פון זיינע דערציילונג-אלעגאריעס אזא פערסאנאזש ווי באנציע שווייג, איז עס מיטן כיוון פון א שארפער קריטיק קעגן אט די אלע, וואס באגרייפן נישט זייער זיין און זין אין לעבן. אין תוך קען מען באטראכטן זיין "באנציע שווייג" ווי א פשוטע סאטירע קעגן די אלע קליינע מענטשעלעך, וואס פילן זיך אליין ווי אן איבעריגער באלאסט אין לעבן. דארט קריטיקירט ער און פאראורטיילט די קליינע מענטשעלעך, די איינזאמע און שווייגנדיגע נשמות מיט זייערע נישטיגע השגות, אט די אלע, וואס זענען "שטיל געבוירן, שטיל געלעבט, שטיל געשטארבן און נאך שטילער באגראבן". "שטיל" איז פאר י. ל. פרץ נישט קיין ענין. שטיל און טויט שטייען ביי אים אויפן זעלבן ניווא, אידענטיפיצירן זיך.
דעריבער קען מען נישט באטראכטן זיין "באנציע שווייג" אלס א פשוטע סאטירע, ווייל דעמאלט פארלירט די זאך איר גאנצן אלעגארישן ווערט און איבערהויפט די עטיש-סאציאלע אידעע, וואס ער איז אויסן צו אילוסטרירן. דא שטעלט שוין י. ל. פרץ דאס פראבלעם פונעם מענטש, וואס פילט און לעבט אין א שטענדיגער שאפלקייט. אזא מענטש איז ערגער ווי טויט, ווייל ער איז נישט פעאיג צו רעאליזירן דאס מינדסטע, וואס ער קען זיך פארשטעלן אפילו אין דמיון. אט ווי י. ל. פרץ כאראקטעריזירט באנציע'ן:

> "ער איז צו יידע געוואוינט! (שרעק און טעות)
> נישט איינמאל האט אים אויף יענער וועלט געחלומט, אז ער קלייבט געלט אויף דער פאדלאגע, גאנצע אוצרות ליגן... און אויפגעכאפט האט ער זיך נאך א גרעסערער קבצן, ווי נעכטן... נישט איינמאל האט אים עמיצער פאר א טעות צוגעשמייכלט, א גוט ווארט געזאגט און איבערגעדרייט זיך און אויסגעשפיגן".

נו, איז אפשר באנציע א מענטש אן א פסיכאלאגיע? באנציע געהערט איבערהויפט צו די נישטיגע מענטשן, צו די מענטשן אן א פסיכאלאגיע. מען קען דעפינירן באנציע'ן ווי דעם מענטש אן א כאראקטער, אבער עס איז נישט אלעס. דאס הויפטזעכליכע איז, אז באנציע איז דער אויסדרוק פון א העכסטער פאסיוויטעט, א מענטש אן וועלכן עס איז רעאקציאנירן [אזוי שטייט די אומקלארע פראזע אינעם מקור]:

> "ער האט זיך קיינמאל", הייבט אן ווייטער דער מליץ יושר, "אויף קיינעם נישט געקלאגט, נישט אויף גאט, נישט אויף לייט; אין זיין אויג האט קיינמאל נישט אויפגעפלאמט קיין פונק פון האס, ער האט עס קיינמאל נישט אויפגעהויבן מיט א פרעטענזיע צום הימל".

איז עס די מעלה פון גוטסקייט? וואס איז דען אייגנטליך באנציע? דער מענטש, אינדיפערענט צו אלעס און אלעמען. יעדער ערשטער קען אים באעוולה'ן און ער וועט נישט רעאגירן, וועט זיך נישט פארטיידיגן. ער טוט עס נישט צוליב א באזונדערער

צדקות, נאר ווייל ער וויל נישט אנשטרענגען זיין אייגענעם ווילן. ער איז דערגאנגען צו אזא שטופע פון פאסיוויטעט, אז עס פעלט אים שוין דער עלעמענטארער ווילן, און פאר אזעלכע מענטשן האט י. ל. פרץ מורא. מיט אזעלכע מענטשן קען זיך אויסקומען, אז ווען עס וועט שוין אפילו קומען דער טאג פון גאולה, וועלן זייערע השגות זיין קליין ממש ביז א חוזק. דאס איז אייגנטליך וואס געשעט אויך מיט באנציע'ן. באנציע איז אפגעקומען אויף דער וועלט. לויט דער מסורה וועט ער דערפאר האבן יענע וועלט. מען נעמט אים אויף דארט מיט פאראד, אבער וואוהין גרייכט באנציע'ס השגה? זי גייט נישט ווייטער ווי צו וועלן האבן "א בולקע מיט פוטער", און אפילו דארט, אויבן קען מען עס אויך נישט פארשטיין:

"דארט האט מען זיך נישט פארשטאנען דערויף! דו אליין האסט נאך אפשר נישט געוואוסט, אז דו קענסט שרייען, און אז פון דיין געשריי קענען יריחו'ס מויערן ציטערן און איינפאלן? דו אליין האסט פון דיין פארשלאפענעם כח נישט געוואוסט...

"אויף יענער וועלט האט מען דיין שווייגן נישט באלוינט, נאר דארט איז דער עולם השקר, דא, אויפן עולם האמת, וועסטו דיין לוין באקומען!

"דיר וועט דאס בית-דין של מעלה נישט משפטן, דיר וועט עס נישט פסק'ענען.

"דיר וועט עס קיין חלק נישט אויס- און נישט אפטיילן... נעם דיר, וואס דו ווילסט! אלעס איז דיין!"

י. ל. פרץ שטעלט באנציע'ן צו זיין אייגענעם משפט, שטעלט אים צווישן עולם-השקר און עולם-האמת. אבער באנציע'ן פעלט דער באוואוסטזיין, אז ער זאל עס קענען פארשטיין און באנעמען. באנציע'ס שווייגן קומט ארויס פון דער אבסאלוטער פאסיוויטעט אן א ווילן צו א באוואוסטזיניגקייט. דעריבער האט ער אויך נישט קיין השגות, און אויב ער האט וועלכע השגות עס זאלן נאר זיין, ווערן זיי רעדוצירט צו א נישטיגקייט. דערמיט האט י. ל. פרץ געוואלט אילוסטרירן דעם ווערט פונעם מענטש, ווען עס פעלט די נשמה-אומרו אלס א באוועגנדיגער פאקטאר צו א פאזיטיווע טאט און אקציע.

וויל מען, קען מען באטראכטן "באנציע שווייג" ווי א מוסר-השכל. עס איז נישט אויסגעשלאסן, אז י. ל. פרץ האט עס טאקע געזען אין אן ענליכן ליכט, אבער שוין דער אלגעמיינער געדאנק און אידעע בעטן זיך ממש אויף א פסיכאלאגישער אינטערפרעטאציע. דערצו איז דא בולט די סאציאלע באזע, אויף וועלכער עס קומט דער אויבערבוי, דאס דערציילעריש-אלעגארישע אין דער פארם פון א סימבאל, אונטערגעשטראכן ווי א סימבאל, אבער נישט סימבאליש.

אויף אזא שטייגער באנוצט י. ל. פרץ דאס אלעגארישע אויף פארשידענע אופנים, סיי פארן עטיש-סאציאלן, סיי פארן עטיש-פסיכאלאגישן. אויב אין "באנציע שווייג" שטרייכט ער אונטער דאס האמא-פסיכאלאגישע, ברענגט ער שוין ארויס אינעם

מאנאלאג "דער שטריימל" דאס סאציא-פסיכאלאגישע. עס איז דער סאציאלער סימבאל פון אזא געדאנקען-גאנג ווי:

"אויך בין איך געוואויר געווארן, אז ערד איז דא ווייניג, פויערים - א סך... מען זאגט: צו פיל... אז די 'איבעריגע' פויערים ליידן הונגער; אז אפילו פון זעקס מארג ערד קען מען אויך נישט לעבן, אז ווינטער, דעריבער, רוט דאס פויערל אויך נישט".

אדער:

"איך האב א מיאוסע טבע געקריגן: איבער וואס איך זע האב איך ליב צו קלערן: פון וואנען עס קומט? פארוואס עס איז אזוי? צי קען נישט אנדערש זיין? און אזוי ווי איך קריג לייבל מילנער'ס פעלץ אין דער האנט אריין, הייב איך אן צו קלערן: רבונו של עולם! נאך וואס האסטו באשאפן אזוי פיל מינים פעלץ? פארוואס האט איינער א שאפן-פעלץ, דער צווייטער א מארדער-פעלץ, און דער דריטער א סורטינגע [אזוי אינעם מקור] און א פערטער גארנישט?"

לפנים איז עס נאר מעדיטאציע, אבער עס גרייכט צו דער קאטעגאריע פון א סאציאלער פילאזאפיע, וואס באריִרט קאנקרעטע סאציאלע פראבלעמען. דאך איז י. ל. פרץ נישט אויסן צו באגרעניצן זיך נאר מיטן סאציאלן. זיינע בליקן גייען פיל ווייטער און אים אינטערעסירט, ווי עס רעגט אן צו א געדאנקען-גאנג אין א קאנקרעטן באוואוסטזיין און געוויסן. פונקט ווי דער שטריימל איז א סאציאלע קאטעגאריע, איז ער אויך אן עטישע. י. ל. פרץ וועבט אריין דערין פסיכאלאגישע מאמענטן צוליב מער רעליעף פאר דער סימבאל-ווירקונג, און אינעם געגעבענעם פאל איז עס אויך אן אורטייל אויף די געזעלשאפטליכע פאראורטיילן און די געזעלשאפטליכע קוואזי-מאראל, ווי:

"און דער גאנצער חילוק איז געווען, וואס דאס ערשטע איז געשען אויפן שול-הויף, אויפן אלטן בערגל מיסט, אונטער א ברודיגן דיקן שטיקל וואלנצייג מיט באזילבערטע אותיות... נאר מיטן שטריימל - און דאס צווייטע איז געשען ערגעץ אין א זינגנדיגן וואלד אויף פרישן גראז מיט פרישע בלומען אונטער גאט'ס בלויען הימל, אויסגעזייט מיט זיינע שטערן, נאר - אן דעם שטריימל".

"עס העלפן נישט קיין שמעקנדיגע בלומען, קיין זינגנדיגער וואלד, נישט קיין גאט'ס הימל, נישט זיינע שטערן, נישט גאט אליין!

"נישט אין זיי אלע שטעקט די גבורה, אין שטריימל שטעקט זי!"

קיינער האט זיך נישט דערהויבן צו אזא שארפער קריטיק איבער דעם קאנווענציאנעלן מאראל, קיינער האט נישט ארויסגעבראכט אזא בונטארישע אפיקורסות קעגן די פארשידענע מאראל-פאראורטיילן ווי י. ל. פרץ. טאקע דערפאר, ווייל דעם עטישן אידעאל האט ער באטראכט ווי אן עיקר-העיקרים, ווי א באוועגנדיגע קראפט פארן פראבלעם פון גוטס און שלעכטס, אנטשיידנדיג פארן אינדיווידועלן און געזעלשאפטליכן באוואוסטזיין און געוויסן. אבער אין א געוויסער מאס שטעלט ער אויך

אונטער א שאַרפֿער קריטיק דאָס גוטע, וואָס גייט אויף פּשרות מיטן שלעכטן און טאָלערירט דאָס שלעכטע, ווי ער ווייזט עס אין דער דערציילונג "חורמוז און אחרימון". אויך דאָ פֿעלט נישט י. ל. פּרץ'ס ספּעציפֿיש־סאַטירישער טאָן, ווייזנדיק ווי עס גייט דער שפּיל צווישן גוטס און שלעכטס, און ווי אַזוי דאָס שלעכטע ווייסט זיך אַזוי אַריינצופּאַסן אינעם גוטן, אַז עס ווערן לחלוטין פֿאַרווישט די גרעניצן צווישן די סתירה'דיקע דערשיינונגען.

"חורמוז, למשל, כאַפּט זיך אַמאָל אויף און דערזעט, ווי אַן אָרימאַן אַרבעט שווער און האָט קיין פּרנסה נישט, אַ גוט האַרץ האָט ער, גלעט אין אוצר פֿעלט נישט, כאַפּט ער עטליכע קאָפּיקעס אין אַ זעקל און וואַרפֿט אַראָפּ דעם אָרימאַן...

"פֿריער פֿלעגט אחרימון שיקן גזלנים אָדער גנבים, אָדער אַ שׂריפֿה, אָוועקצונעמען דעם גוטן גאָט'ס מתּנה ביים אָרימאַן. עס האָט אָבער נישט געווירקט: חורמוז הייבט אָן געבן און געבן, און וויל ער, שטעלט ער גאָר דאָס מזל ביים אָרימאַן'ס טיר, און דער ווערט רייך און גליקליך!

"היינט טוט אחרימון אַנדערש!

"חורמוז האָט געגעבן אַן אָרימאַן עטליכע קאָפּיקעס, זייער גוט! ער קריגט זיך נישט מיטן עלטערן ברודער! פֿאַרקערט, ער לערנט זיך גאָר אָפּ פֿון אים, ער וויל אויך אַ גוטער ווערן! און ער וואַרפֿט צו דעם אָרימאַן נאָך אַ פּעקל - און סאַמע גאָלדענע רענדלעך!

"פֿון אָרימאַן ווערט אַ גביר, דער זאַק מיט גאָלד וואַקסט, און וואָס מער ער וואַקסט, אַלץ מער ווערט ער אַ מאַגנעט, ער ציט צו זיך צו! און דער געמאַכטער גביר צווישן סאַמע אָרימעלייט קען נישט זיין גליקליך! ער קען אַפֿילו נישט רויִק שלאָפֿן... די אָרימעלייט אַרום שלאָפֿן אַוודאי נישט!..."

עס איז אַלץ דאָס זעלבע פּראָבלעם פֿון גוט און שלעכטס, וואַריִירט אויף פֿאַרשידענע אופֿנים. י. ל. פּרץ פֿירט אויס, אַז אינעם פּראָבלעם פֿון רייך און אָרים, וואו דאָס רייך זיין איז אַ פּשוטע צופֿעליגקייט, פֿילן זיך גלייך אומגליקליך און נישט באַפֿרידיקט סיי דער רייכער סיי דער אָרימער. דערצו זענען די גרעניצן אַזוי פֿאַרווישט געוואָרן, אַז מען קען שוין מער נישט אונטערשיידן "בין טוב לרע". אַ דערשיינונג, וואָס זעט אויס, דאַכט זיך, צו דינען דעם גוטן, ווערט גאָר אַן עיקר פֿון שלעכטס. אַזוי שפּילט עס זיך אָפּ אויף דער שטופֿע פֿונעם סאָציאַלן, אין די ראַמען אַפֿילו פֿון סאָציאַליסטישע באַגריפֿן. אַזאַ געדאַנקען־גאַנג נעמט אַריין י. ל. פּרץ אין אַ צווייטער קאַטעגאָריע, ענג געבונדן און קרוביש מיט דער סאָציאַלער. אינעם געדאַנקען־גאַנג קומט ער אַרויף אויפֿן נאַציאָנאַלן, גלייכגעשטעלט ביי אים צו אַ נאַציאָנאַלער קאַטעגאָריע. אויך צו דער קאַטעגאָריע ווענדט י. ל. פּרץ אָן אַ קריטישע מאָס און ווייזט, ווי די קאַטעגאָריע פֿאַרלירט איר זין און ענדערט זיך אין אינהאַלט, ווען זי ווערט באַגלייט פֿון אַן איבערגעטריבענעם פֿילן. טאַקע ווייל דאָס נאַציאָנאַלע איז אַן ענין נישט פֿון אַ פֿילן, נאָר פֿון אַ באַוואוסטזיניקער

גרייטקייט זיך מקריב צו זיין. י. ל. פרץ דעפינירט עס אויפן פאלגנדיגן שטייגער אין דער זעלבער מעשה "חורמוז און אחרימון":

"חורמוז, אדער דער יצר-טוב, גיט אונז געפיל צו ליבן אונזערע נאענטע, אונזער פאלק, אונזער ארימע פאלק, פאר וועלכן מיר ווילן ארבעטן און אפפערן זיך; וואס טוט אחרימון אדער דער יצר הרע? ער דערלאנגט נאך אביסל געפיל, עס ווערט פון נאציאנאליזם שאוויניזם, פון ריינעם געפיל אן עקלהאפטער שארלאטאנען-פאנאטיזם, וואס ווארעמט נישט און לייכט נישט, נאר ברענט אין דער פינצטער און קען אונז אליין פארברענען!..."

"אן ארימער פארוואגלטער נע-ונדניק [אינעם מקור צוזאמענגעשריבן; פון נע-ונד - וואנדערנדיג, הייסלויז] זוכט זיך א דאך איבערן קאפ, א רואיג שטיקל ארט, וואו זיך אנידערלייגן, וואו די ביינער אויסצורוען, כדי אויפצושטיין מיט אלע גלייך, צו דער נייער ארבעט, אלע פאר אלע!... דעם געדאנק האט אים איינגעפלעסט חורמוז... וואס טוט אחרימון? ער מאכט פון דאך, פון רויבעט [אזוי אינעם מקור; די העברעאישע איבערזעצונג האט דא 'מטת-המרגוע', א רוע-שטעל - דאס געוויע ווארט איז נאך נישט באשטימט], אן אייביגן, הויכן צוועק, אן אידעאל. און מיר [אינעם מקור: 'אן אידעאל אן מיר'; די העברעאישע איבערזעצונג פון שמשון מעלצער לייענט 'אידיאל. ואנחנו']..."

דרינגט מען אריין אינעם געזאגטן, פירט מען אויס, וויפיל פראבלעמען י. ל. פרץ באווייזט ארומצונעמען מיט איין אטעם-צוג, און אלע פון אן עטישן כאראקטער. ליבע צום פאלק און זיך מקריב זיין פארן פאלק איז די העכסטע עטישע קאטעגאריע, וואס עס קען נאר זיין. אבער ער שטרייכט אונטער, אז אפילו אין דעם איז פאראן דער קאמף און צוזאמענשטויס צווישן דעם יצר-טוב און יצר-הרע. דערצו ענדערט ער אויך די באקאנטע עטישע טעזע פון "איינער פאר אלע" און "אלע פאר איינעם". י. ל. פרץ שטעלט אוועק די טעזע אין א מער קאנקרעטן און שארפערן אויסדרוק, "אלע פאר אלע", און עס איז די ריכטיגע קראפט פון כלליותן. עס איז א גאנץ אנדערער באוואוסטזיין, וואו עס פארשווינדט יעדער עגאיסטישער פרינציפ, יעדער אומרעכט. מעגליך אז דאס איז אויך די נייע אידעע, וואס עס זוכט י. ל. פרץ'ס שמאי ראטמאן אין דער דערציילונג אונטערן זעלבן נאמען. פונקט ווי י. ל. פרץ איז אויסן אויפצוקלערן און קאנקרעטיזירן דאס עטישע פראבלעם פון גוטס און שלעכטס, אזוי גייט ער אריין אינעם זעלבן קרייז אויך דאס פראבלעם פון אמת און שקר. דער אמת איז פארהאסט, פארן אמת האט מען מורא, ווייל:

"מיר האבן ליב דעם שקר, נישט נאר דערפאר, ווייל ער איז אויסגעקעמט, אויסגעפוצט און שמעקט פון פערפום, נאר ווייל ער איז זיכער, און זאגט אלץ אויף זיכער, גלייך ער וואלט דערביי געווען".

די מענטשן וואלטן אייגנטליך אויך אויסגעהאלטן דעם אמת, נאר:

"זאל ער פריער זיך אפשניידן די נעגל און נישט אויסדראפען, ריידנדיג די אויגן; זאל ער נישט ארומגיין נאקעט און בארוועס אין די גאסן, חבר'ן זיך מיט שניידער- און שוסטער-יונגען..."

דער געדאנקען-גאנג דרינגט אריין אין דער קאטעגאריע פון א סאציאלער פילאזאפיע, וואו דאס פראבלעם פון גוטס און שלעכטס, ווי דער יסוד פון דער עטיק, וויקלט זיך אויס אין א פרינציפ און פראבלעם פון אמת און שקר... פון דעם דרינגען ארויס אויך אלע אנדערע זאכן, וואס קענען בארירן דאס לעבן און דענקען פונעם יחיד, ווי פון א גאנצן פאלק. עס איז מערקווירדיג, ווי י. ל. פרץ נעמט אויף די אלע זאכן, אמאל אלעגאריש און אמאל סאטיריש. שמאי ראטמאן, וואס קומט מיט דער אידעע צו שאפן א נייע אידעע אדער חברה אן אן "איזם", איז פארגעשטעלט מער קאמיש ווי סאטיריש. טאקע ווייל ער וויל אלעס רעדוצירן צו "קלערן דארף מען", בעת "דער דונער שלאגט און שלאגט, מענטשן ארבעטן מיטן לעצטן אטעם און ער קלערט..." י. ל. פרץ קומט דא אויך אריין אינעם געביט פון דער אזוי גערופענער "אפליקירטער פסיכאלאגיע", און עס דינט אים אויפצוקלערן א גאר וויכטיגן פראבלעם, ווי "און וואס האט מען פון דער היסטאריע?" אמת, י. ל. פרץ מאכט עס אויף א פעליעטאן-מעסיגן שטייגער. ער טוט עס אזוי, ווייל צו יעדן אופן טראכטן האט ער א צוגעפאסטע, א געהעריגע פארם. אויך דער פעליעטאן, פונקט ווי די אלעגאריע, דינט ביי אים צום פארמולירן פראבלעמען און פרובירן זיי צו פארענטפערן. דערביי טיילט ער נישט אפ דאס יחידישע פונעם כללישן, ווייל וואס איז דען די קאלעקטיווע פסיכאלאגיע אויב נישט א רעזומע פון די יחידישע, אפליקירטע פסיכאלאגיעס? דאס אנווענדן פון דעם פסיכאלאגישן עפנט אים א וועג צום דעדוקטיוון, און די דעדוקציע דינט אים צום דעפינירן דעם כאראקטער און ווערט פון געשיכטע, אין אנווענדונג אויף יחיד און כלל. י. ל. פרץ דעדוצירט:

"זעט איר! איין זאך אבער מוזט איר נאך פארשטיין, אז נישט נאר א מענטש, נאר אויך א פאלק דארף האבן א זכרון! און א פאלקס-זכרון איז די היסטאריע! אן היסטאריע, ווי א מענטש אן זכרון, קען קיין פאלק נישט קלוגער, נישט בעסער ווערן!"

י. ל. פרץ אונטערשיידט אינעם עטישן צוויי עלעמענטן: דעם עיקר'דיגן, דעם סאציאלן, וואס געהערט צום אימאנענטן, און דעם פסיכאלאגישן עלעמענט, וואס געהערט צום טראנסצענדענטאלן.ביידע עלעמענטן נעמט ער נישט אין זייער צעטיילטקייט, נאר דווקא אין זייער גאנצקייט, אין זייער זיין סינטעזירט אינעם עטישן. דאס אימאנענטע און דאס טראנסצענדענטאלע אינעם עטישן גייען ביי אים האנט ביי האנט, זענען צווישן זיך פארבונדן און באווירקן זיך אפטמאל קעגנזייטיג. אן עוולה, צום ביישפיל, קען האבן א שייכות סיי צום סאציאלן, סיי צום פסיכאלאגישן; זי קען זיין פון אן אימאנענטן אדער טראנסצענדענטאלן כאראקטער, אפהענגיג פון דער נאטור פון דער באגאנגענער עוולה. איז די עוולה א ממשות'דיגע, איז זי פון א סאציאלער קאטעגאריע. דאס טראכטן ווידער ארום דער עוולה איז שוין א פסיכאלאגישע קאטעגאריע. אויף אזא שטייגער דערשיינט י. ל. פרץ'ס פרוש אין דער דערציילונג "דער פרוש מיטן בער": "ער וויל דערגיין, פון וואנען

עס נעמען זיך גאר אינגאנצן די עוולה'ס!" זיך אפזונדערן פון דער וועלט איז א פסיכאלאגישער צושטאנד. עס גרעניצט זיך מיטן פסיכאלאגישן, וואס רעגט אן צום טראכטן, צום וועלן אויסגעפינען דעם יש און עיקר. י. ל. פרץ זאגט עס מיטן טראכטן פון דעם איד, וואס איז געווארן א פרוש, ווייל ער קען נישט פארטראגן קיין עוולה'ס:

"די עוולה'ס קומען דערפון, וואס די נשמה פון דער וועלט איז איינגעשלאפן, און עס איז נישט אזוי ווילד, ווי עס דאכט זיך.

"למשל: דער עולם קטן - א מענטש. כל זמן די נשמה איז וואך, טוט ער, וואס עס טויג אים, פלאנמעסיג, על פי שכל, אלע אברים פאלגן די נשמה. שלאפט אבער א מענטש איין, די נשמה - דער מושל איבערן גוף, דרימלט איין, הייבט אן דער גוף צו ווארפן זיך אן סדר, אן א ציל און יעדן אבר פאר זיך, איין האנט אהין, די אנדערע אהער, דער קאפ באזונדער, אן שכל... און מען קען געשעדיגט ווערן...

"עוולה'ס זענען אן שכל... די וועלט ווארפט זיך, צאפלט אן א סדר, און די נשמה פון דער וועלט איז איינגעשלאפן, און יעדעס שטיק וועלט טוט זיך זיינס, נישט לטובת הכלל..."

קלאר דער געדאנק און קלאר די אידעע! "דער פרוש מיטן בער" איז מער א מעדיטאציע ווי א דערציילונג, אן אלעגאריע צום אונטערשטרייכן סאציאל-עטישע פראבלעמען. י. ל. פרץ איז אויסן אונטערצושטרייכן, אז עס פעלט הארמאניע אינעם מענטשליכן כלל, און אלץ צוליב דעם, וואס די וועלט איז באהערשט פונעם "עגאישן" (נישט פארמישן מיט עגאיסטישן), און מען ווייכט אפ פונעם אלטרואיסטישן, וואס וואלט ביים כלל געדארפט זיין אן עיקר. אבער ווי דערגרייכט מען דאס אלטרואיסטישע? אזוי טויכט אויף דאס פראבלעם פון ווארט און טאט, אבער ביי י. ל. פרץ'ס פרוש איז עס גאנץ אנדערש. אנשטאט ווארט קומט ביי אים די מחשבה, די כוונה. איז דען גענוג די כוונה, אז מען זאל מיט איר קענען וועקן דעם געוויסן פון דער וועלט? זאל מען אננעמען, אז די וועלט, אדער די נשמה פון דער וועלט, איז איינגעשלאפן, ווי עס שלאפט דער בער אין די טיפע ווינטער-חדשים, אדער גאר, אז דער בער איז דער כלל גופא, הייבט זיך אן ביי דעם יחיד און זיינע כוונות דער קאמף מיט דער וועלט, וואס פאדערט און דארף האבן טאט:

"מיט גרימצארן קוקט ארויף דער בער צום פרוש, אדער מיט רחמנות און ליבשאפט קומט דער פרוש אראפ צום בער און עס ווערט א מלחמה צווישן ביידע פיר אויגן, צווישן די אויגן מיט ליבשאפט און רחמנות און די אויגן מיט האס און גרימצארן".

"זענען אבער דעם פרוש'ס אויגן שטארקער און הייבן אן גובר זיין איבער די אויגן פונעם בער".

"לאנג, לאנג האט געדויערט די מלחמה, צווישן צוויי פאר אויגן, צווישן צוויי הערצער און צוויי נשמות".

דער אויספיר איז, אז "דער פרוש, וואס שלאפט שוין צוזאמען מיטן בער, וועט די נשמה פון דער וועלט נישט וועקן", טאקע ווייל "דער בער איז געווארן א שטיק מענטש און דער מענטש א שטיק בער". און אזוי דרינגען ארויס ביי י. ל. פרץ די פארשיידענע קאטעגאריעס פונעם עטישן, פונעם פראבלעם גוטס און שלעכטס:

- עגאיזם און אלטרויזם,
- ליבשאפט און רחמנות,
- האס און גרימצארן,
- ווארט און טאט,
- דאס מענטשליכע און דאס אנימאלישע,
- הארץ און נשמה.

עס זענען אלץ די קאטעגאריעס פון י. ל. פרץ'ס עטישע פרינציפן, און די אלע פראבלעמען געפינען זייער ווייטערדיקע אנטוויקלונג אין "די אכטע אפטיילונג פון גהינום". אויך דא קומט דאס פראבלעם פון אמת און שקר, דעטערמינירט אינעם דואליסטישן פונעם מענטש. אינעם ערשטן:

> "און איך רעד, און איך הער זיך צו צו מיינע רייד: איך האב נחת פון זיי! איך בין דער העלד, האלט מלחמה פאר אלץ, וואס איז שיין און גוט. איך בין דער קעמפער פאר פרייהייט און פאר אלע גוטע, זיסע און שיינע זאכן".

> "און איך רייס אראפ די מאסקע פונעם שקר און שטעל אים צום שאנדזייל..." "איך רייס פון אים אראפ די קליידער פון לויב און שטעל אים בלויז - פול קרעץ און וואונדן..."

און דאס צווייטע:

> "רעדנדיג האב איך נישט ווילנדיג די אויגן אויפגעהויבן, און אנטקעגן מיר איז א שפיגל געהאנגען, און איך האב זיך דערזען, מיינע אויגן דערזען: א שלעכטער גלאנץ ברענט אין זיי, א מאדנע פייערל".

גוט און שיין גייען אויף איין מדרגה, ווייל דאס עטישע פאראורזאכט אויך דאס עסטעטישע. אבער וואס י. ל. פרץ איז דא אויסן איז, אז דער אמת איז אפטמאל און אין רוב פאלן נישט מער ווי א קאנווענציאנעלער שקר. ער איז עפעס אנדערש אין זיין אויסערליכער דערשיינונג און א גאנץ אנדערער אינעם אינערליכן. אין דער "אכטער אפטיילונג פונעם גהינום" ווערט דאס קאנווענציאנעל-שקר'דיגע פון דער עטיק פארבונדן מיטן פסיכאלאגיש-קריטישן. און נישט אן א כוונה נעמט י. ל. פרץ די מעדיטאציע אין דער פארם פון א וויזיע, און נישט אן א פארוואס באציט זיך י. ל. פרץ אויפן "שבט מוסר". דער ציל איז צו פירן א פאראלעל צווישן דעם עטיש-פסיכאלאגישן, וואס הערשט, און דעם, וואס עס וואלט געדארפט זיין. דער "שבט מוסר" איז דער ביישפיל פונעם אמת'דיגן מענטש, דער פעסט איבערצייגטער, אויסגעצייכנט אינעם תמימות'דיגן און אן ספיקות:

"א קליינינקער איז ער דער 'שבט מוסר', אבער א גלייבער, איינפאכע מאנירן, אין די אויגן תמימות... נאר קוקן קוקן זיי גלייך און זיכער, גלייך עס וואלטן אויף דער וועלט קיין ספיקות נישט געווען; גלייך אלץ, וואס מען זעט, איז אזוי איינפאך און זיכער... און זיין קול איז איינפאך קלאר, אן א פארב, אן א ציטער, ווארט פאר ווארט שיט זיך אים פון מויל, ווי זאמד, יעדעס ווארט האט זיין ממשות..."

עס איז י. ל. פרץ'ס בליק אויף דער מענטשליכער באנעמונג. דער מענטש זאל זיין תמימות'דיג, און דאס ווארט דארף זיין קלאר, געמאסטן און געוואויגן. אט דאס איז דער עיקר פון דער עטיק, און יעדער איינער, וואס ווייכט אפ פון דעם וועג, אט פאר דעם איז געשאפן געווארן "די אכטע אפטיילונג", "פאר אלע נייע זינדיגע, פאר די מאדערנע". און איז י. ל. פרץ אפשר געווען קעגן מאדערניזם? י. ל. פרץ גופא האט דאך געשטרעבט צו רעפארמירן דאס אידישע לעבן, עס ארויסצופירן פון די אפגעשלאסענע תחומים, כדי עס מער צו דערנענטערן צום אוניווערסאלן. ער איז קעגן דעם מאדערניזם, וואס איז אפגעווייכט פונעם אידיש-עטישן, ווייל נאר אינעם אידיש-עטישן קען דערגרייכט ווערן די ריכטיגע הארמאניע. און י. ל. פרץ פארמולירט עס דורך די רייד טאקע פונעם "שבט מוסר":

"וואס איז דער אונטערשייד?

"הער: אמאל איז צווישן גוף און דער נשמה א שטענדיגע מלחמה געווען. די נשמה, א טייל פון זיין ליבן נאמען, האט זיך אלץ צום הימל געריסן, ארויף, ארויף צו דער הייך האט זי אלץ געוואלט; און דער גוף, דער שמוציגער גוף, די 'טפה סרוחה', האט אלץ געצויגן אראפ, אראפ, זינקען האט זיך אים געוואלט, זינקען אין שמוץ און אין מיאוסקייט... איז די נשמה מנצח געווען - מה טוב! איז אבער דער גוף גובר געווען? נו, האט דער גוף זיין פסק געקריגן. ער האט דאך געזינדיגט".

עס איז דער שטענדיגער קאמף צווישן דעם רוחניות'דיגן און גשמיות'דיגן, די אייביגע דיסקארדאנץ צווישן נשמה און גוף. און פאר די זינד פונעם גוף זענען געשאפן געווארן די "שבעה מדורי גיהנום". י. ל. פרץ נעמט עס נאטירליך אין אן אלעגארישן זין. אין א געוויסער מאס איז עס סאציאלע קריטיק קעגן דעם, ווי מיט די צייטן האט זיך געענדערט דער כאראקטער פון די מענטשליכע זינד. אין אנהייב זענען די זינד געווען באקאנטע, אבער מיטן קומען פון אנדערע צייטן זענען אויך געקומען אנדערע זינד. דאך איז געווען גרינגער, ווען נאר דער גוף האט געזינדיגט און די נשמה איז געבליבן ריין. ביי געענדערטע צייטן און דעם אנקומען פון נייע זינד האבן די נשמות געמאכט א בונט און גענומען רעוואלטירן:

"האלטן מלחמה מיט אלע זיבן הימלען, מיט גאט און זיין נאטור... אלץ דארף בעסער זיין, אלץ ווילן זיי איבערמאכן און מיטן קאפ אראפ איבערקערן!"

און די ערגסטע זינד זענען די פון דער נשמה, און די זינד זענען א פועל יוצא, ווייל מען וויל אריבערשפרינגען די צייט. און וואס פאר א שטראף באקומט א מענטש פאר אזא

זינד?

"מען שטעלט אים א נאקעטן פאר א בארג מיט שניי. שטייט ער און באלד פאלט אים איין, מען דארף דעם שניי צולאזן און דערפון וואסער מאכן. ווערט דערפון א שטימונג. אזוי רופט איר דאך עס? און פון דער שטימונג א פארלאנג, פון פארלאנג א ליידנשאפט: ער מוז! און ער לויפט צום שניי-בארג, און ווארעמט אים מיטן לייב, ער נעמט אים ארום, באהעפט זיך מיט אים, אטעמט אריין מיט היץ, שפארט זיך אין אים אריין מיט לייב און לעבן.

"דער שניי מוז צעגיין... וואסער מוז זיין, וואסער פליסט, וואסער איז באוועגונג, וואסער איז גליק".

אזוי שאפט זיך דער דרייעק פון שטימונגען, פארלאנגען און ליידנשאפטן. עס איז די תאוה, וואס ווערט דער באוועגנדיגער פאקטאר, און נישט דער שכל. דעריבער זענען די רעזולטאטן נישט נאר קאנטראפראדוקטיווע, נאר אויך שרעקליכע. פאר י. ל. פרץ איז עס א פראבלעם פון נעגאציע. אנשטאט צו מאכן פון דעם א טעאריע, שטעלט ער עס פאר אויף א בילדערישן אופן. אט האט מען אוועקגעשטעלט א מענטש איינעם אליין אין א פעלד, אויף א הארט-ליימיגן פעלד. און מערקווירדיג: דער מענטש זעט נישט דעם הימל. דער הימל איז נאר פאר אים א בלויער יילעך, א פרוכת, און אזוי "טראמפלט" ארום דער מענטש איינער אליין אין ליים, "ווי אין א מדבר"... און ווי י. ל. פרץ איז מוסף:

"איז ער דאך דער איינציגער, וואס לעבט, פילט, טראכט און דענקט!"

י. ל. פרץ גיט איבער די מחשבה פונעם מענטש, וועמען ער שטעלט פאר. און אט אויף אזא איינעם, וואס פילט זיך ווי אין א מדבר, פאלט אן אן אומעט: "ער וויל לעבן ארום זיך". אבער איז דען אזוי גרינג צו געפינען א לעבן? דאך וועט ער עס שוין מוזן מאכן:

"ביים לעבן, האט ער פאר טויזנטער געליטן, פאר צענדליגער טויזנטער געווירקט, פאר צענער טויזנטער געדענקט! זיין נשמה איז דאך די נשמה פון מיליאנען געוועזן? איז ער קיין באשאפער נישט? קען ער נישט דאס זעלבע וואס גאט?"

עס איז שוין אייגנטליך י. ל. פרץ'ס מחשבה. דער מענטש וויל זיין א באשאפער, וויל זיך מיט גאט פארגלייכן, פארמעסטן, און "פייגעלעך מאכט ער, פייגעלעך מיט פליגל! דער מענטש, וואס האט קיין פליגל נישט, איז גארנישט... דערנאך וועט ער אדלער מאכן, דערווייל פייגל!"

און אזוי שאפט דער מענטש פייגל מיט פליגל, בלאזט אריין אין זיי זיין אייגענע נשמה. די פייגל ווערן לעבעדיג, אבער אנשטאט צו פליען, זיך אויפהייבן הויך, ניפן [דאס ווארט איז פרעזערווירט געווארן פונעם מקור] זיי ארום אין ליים און זוכן גאר א ווערעמל אונטערצושפארן די הערצעלעך. און געפינען זיי נישט א ווערעמל, "צאפלען זיי און גייען אויס פאר הונגער"...

דער מענטש רעדוצירט זיך צו קלייניגקייטן און קליינליכקייטן. און כאטש עס איז אן אלעגאריע, איז עס דאך י. ל. פרץ'ס שארפע קריטיק אויף דעם, וואס דער מענטש מאכט פון אידעען און ווי עס זעען אויס די, פאר וועמען מען שאפט די אידעען. אנשטאט צו ווערן באגייסטערט פון דער אידעע, צו שטרעבן העכער, גייט דער מענטש נידעריגער און נידעריגער. און וואס מאכט דען דער מענטש פון אן אידעע? די אידעע איז געגליכן צו שניי, ווייס און ריין ווי א שניי, אבער דער מענטש מאכט דערפון וואסער; אדער דער מענטש ווערט גאר פארפרוירן אין דער אידעע, פארגליווערט, קריכט אין ליים און פארמאגט נישט די קראפט זיך אויפצוהייבן העכער פון דער ערד. און ווען זיינע בליקן זענען געווענדט צו דער ערד, וואס זוכט דען דארט דער מענטש? אדער ער פארגלייכט גאר צו הינט [דער זאך איז אזוי אומקלאר אינעם מקור]. און מעג דער מענטש גלויבן, אז "אלץ איז אנטוויקלונג! די סארטן פארענדערן זיך - פון הינט וועלן מענטשן זיין!" רעדט דער מענטש, ווירקט ער מיט צויבער אויף די כלבים. אט שטייען זיי שוין "אלע גלייך, ווי מענטשן". ביי איינגע גיט אפילו א בלישטש "א שטן [אזוי אינעם מקור] פון ווילן, פון זעלבסטבאוואוסטזיין", און:

"נאך א ווײלע און די אויגן פון אלע הינט וועלן אויפשיינען, אויפפלאמען וועט אין זיי דער ווילן, און דעם הונגער זייערן האבן זיי דאך פארגעסן; זיי האבן פארגעסן, אז זיי זענען הונגעריגע הינט; נאך א ווײלע און עס וועט זיך אין זיי דערוועקן דער גרויסער, דער וואונדערבארער געדאנק, און דאן?

"עס וועט נישט געשען! א מלאך-חבלה ווארפט פלוצלונג א ביין אין גרוב, די הונגעריגע הינט לאזן זיך אראפ אויף אלע פיר, בילן, רייסן זיך איבערן ביין... און ערשט, אז דער ביין פארשווינדט, הייבט אן דער נביא פון דאס ניי [דאס הייסט: פון פריש]... און אזוי שטענדיג..."

"די אכטע אפטיילונג פון גהינום" איז א גרויזאמע מעדיטאציע-קריטיק. אין עצם אן אלעגאריע, איז עס אין דער זעלבער צייט דאך א רעאליזם צום קריטיקירן דאס סאציאל-עטישע און פסיכאלאגישע פונעם מענטש, פונעם פירער און געפירטן. י. ל. פרץ באציט זיך דא הויפטזעכליך אויף די מענטשן פון אידעע, וואס זענען ווייט פון זיין הארמאניש אין זייער דענקען, פילן און טאט. דערביי דינט אים דער "שבט מוסר" ווי דער ביישפיל פונעם אינטעגראלן מענטש, דעם מענטש פון א דעפיניטיווער און פעסטער עטיק, וואס ווייסט נישט פון קיין קאנוועניענצן. און נאר ער קען נעמען אויף זיך דאס רעכט ארויסצוגעבן אן אורטייל:

"און די נביאים אייערע הייבן זיך אין דער לופטן, הויך, גאנץ הויך פליען זיי, דעם הימל ווילן זיי איננעמען, דעם כסא-הכבוד פארנעמען! אין דער הייך אבער, אין דער טריקעניש, שפאלט זיך די שווינען-הויט, און אז עס מאכן זיך זיי וואונדן און עס הייבט אן שטארק וויי צו טון, פאלן די אדלער אראפ אין נייע זומפן אריין, וואו זיי ווייקן די הויט זייערע, וואו זיי היילן די שווינען-הויט פון וואונדן.

"און אזוי גייט עס ארויף און אראפ, ארויף און אראפ..."

עס איז אן אבסאלוט קריטישער רעאליזם, כאטש י. ל. פרץ מאכט דערפון אן אלעגאריע. און עס איז מערקווירדיג, ווי ער פארבינדט די קריטיק פונעם פאלש-עטישן און דעם שטייגער פארצושטעלן דאס פסיכאלאגישע דורך מעדיטאציע און דורכן אבסאלוטן לייקענען פון די אלע סברות וועגן אמת און שקר, וועגן אן עץ-הדעת און אנדערע אויסטראכטענישן. אויף אזא שטייגער באהויפטעט זיין ליב פילאזאף אין דער דערציילונג "א רופא צו א חולה", אז עס זענען בכלל נישט פאראן נישט קיין אמת און נישט קיין שקר. און ער קומט צו דער סברא, אז די גאנצע מעשה איז נישט געשטויגן און נישט געפלויגן:

"א והא ראיה, זאגט ער, עס איז אזא בוים גאר אין גן-עדן נישט געווען; נישט אדם, נישט חוה האבן קיינמאל אזא עפל נישט פארזוכט".

עס איז כפירה און אפיקורסות אויף איין מאל. און י. ל. פרץ טוט עס מיט א כוונה צו באפרייען פון איינבילדונגען, וואס קענען פארטונקלען און פארפירן דאס מענטשליכע באוואוסטזיין. עס איז א באזונדערע אייגנשאפט פון י. ל. פרץ. טאקע ווייל דאס סאציאלע און דאס עטישע זענען פאר אים אן עיקר און דארפן פארשטעלן אן אומצוטיילבארקייט, אן אבסאלוטע סינטעז, איז ער אויך אויסן אונטערצושטרייכן די פארבינדונג, וואס איז פאראן צווישן דער מאטעריע אדער פיזיאלאגישער סובסטאנץ און דער פארגייסטיגטער אדער פסיכישער, קעגנזייטיג פאראורזאכטע און קעגנזייטיג זיך באווירקנדיגע. ער רעדוצירט די אלגעמיין-מענטשליכע סובסטאנץ צום אטאם, וואס איז די סיבה און פעולה פונעם גאנצן מענטשליכן זיין. באהויפטעט טאקע ליב פילאזאף:

"אזוי ווי די גופים באשטייען פון אטאמען, און די טבע פונעם גוף ווענדט זיך אין דעם, פון וויפיל אטאמען ער איז צוזאמענגעשטעלט, אויף וועלכן סדר די אטאמען ליגן... אזוי זענען פאראן אטאמען פון געדאנקען און געפילן... און די טבע פון יעדן געדאנק און פון יעדן געפיל הענגט אפ נאר דערפון, פון וויפיל אטאמען זיי זענען צוזאמענגעשטעלט - ווי אויך אין וואס פאר אן ארדענונג זיי ליגן איינס ביים צווייטן... נישט מער!"

עס איז אלזא פאראן א פארבינדונג צווישן דעם דענקען און פילן. ביידע דרינגען ארויס פון איינעם און דעם זעלבן מקור, און אויף דער באזע ווערט אלעס אויך רעדוצירט צו אמת און שקר. אויב עס איז פאראן "טוב ורע", זענען אמת און שקר א רעלאטיווער באגריף, בכלל אנגעווענדט אויפן פילן און דענקען. געפילן זענען א פיזישער צושטאנד [אינעם מקור שטייט "פיזישער"; דאס ווארט איז פרעזערווירט געווארן], און עס איז נישט שייך צו זאגן, אז געפילן אדער געדאנקען קענען זיין אמת'דיגע אדער שקר'דיגע. עס איז מער א פראגע וועגן נוצליכקייט אדער שעדליכקייט. און אויפן זעלבן שטייגער קען עס אויך חל זיין אויף דער מענטשליכער פסיכאלאגיע. עס איז נאטירליך מער דער עטישער שטייגער, וואס נעמט ארום דאס סאציאלע, דאס גייסטיגע און אויך דאס פאליטישע. און אין דעם אלעמען הערשט מער דאס קאנווענציאנעלע ווי א מאס פאר די מענטש-ווערטן. און ווי באטראכט מען דען די מענטשן, "וואס האבן ליב אמאל

ארומצומאכן פון טראקט, פון שאסיי און זוכן אין א זייט נייע וועגן...?" [אינעם מקור: "ארומצומאכן פון טראקט, פון שאסיי"; דער אומגעוועגליכער אויסדרוק איז פרעזערווירט געווארן.] ווער עס באטראכט אזעלכע מענטשן פאר נייגיריגע, און ווער פאר משוגעים. און י. ל. פרץ'ס אויספיר איז:

"בעסער צי ערגער אבער זען מעג מען דאך, פרובירן לוינט...

"מאנכע זענען גאר פרייע פויגל, איבער די לופטן פליען זיי...

"גאנץ אמת האב איך הנאה, וואס איך לעב צווישן די דרייסטע וועג-זוכער... ביי זיי איז וויניגסטנס נישט אזוי לאנגווייליג..."

אין דער אלעגאריע שאפט י. ל. פרץ א טעזע פאר א קריטישן רעאליזם, וואו די באזע איז דער עקספערימענט, דאס גייסטיג-זוכנדיגע און די שטענדיגע באוועגונג, די טאט. ערשט דאס הייסט ריכטיג לעבן און אויפנעמען דאס לעבן. אבער א תמצית האט עס נאר דעמאלט, ווען די סטרוקטור איז דורכגעדרונגען מיטן עטיש-נוצליכן, ווייל נאר דאס עטיש-נוצליכע קען באטראכט ווערן ווי דער ריכטיגער און העכסטער אידעאל, סיי פונעם מענטש-אינדיווידיום, סיי פונעם מענטש-קאלעקטיוו.

דער זין און יש פון י. ל. פרץ'ס "פאלקסטימליכע געשיכטעס"

דאס סימבאלישע און דאס מיסטישע, און מער דאס סימבאלישע ווי דאס מיסטישע, זענען אן ארגאנישער טייל פון י. ל. פרץ'ס שאפן. וואלט י. ל. פרץ אליין געוואלט אויסשליסן דאס סימבאלישע, אדער זיך באפרייען פונעם מיסטישן, וואלט זיין שאפונג-ווערק נישט דערגרייכט דעם ציל, וואס איז אים געווען אנגעצייכנט צו פארווירקליכן אין רוים און צייט. דאס סימבאלישע אין זיין שאפן דינט צו א באשטימטן ציל: עס ווירקט צום אנטדעקן די אייגנשאפטן פון דער אידישער פאלקס-נשמה. עס איז בכלל א מערקווירדיגער שטריך אין דער י. ל. פרץ-פערזענליכקייט: אין תוך איז ער אן אויסגעשפראכענער און שארפער אינדיווידואליסט, און דאך איז זיין שאפערישער פראצעס געווען געווענדט און האט געצילט צו אנטפלעקן פאלק- און מאסן-פסיכאלאגיע, קאלעקטיווע מענטאליטעט און די פסיכאלאגישקייט פונעם פאלק. ערשט אין י. ל. פרץ'ס ווערק ווערט דער אידישער מענטש פאלק, ווערט אן ארגאנישע גאנצקייט, וואס פארמאגט אויסער חומר אויך רוחניות. און זיינע בליקן פאלן דווקא אויפן פשוט'ן מענטש, ווי ער וואלט געוואלט מאכן א סוף צו דער דורות'דיגער איינבילדונג וועגן דעם, אז דער וואוילקענער [אינעם מקור: ווילקענער] איז דער עיקר, בעת דער פשוטער מענטש איז א טפל. אויף אזא באזע האט י. ל. פרץ געגעבן קינסטלערישע אנפילונג פאר זיינע "פאלקסטימליכע געשיכטעס". אבער נישט כדי זיי צו דערלאנגען אין א קונסט-פארם, נאר כדי אויפצודעקן, ווי רייך און טיף די אינטואיציע איז פונעם פשוט'ן פאלקס-מענטש, וואס שטייגט אפטמאל איבער דאס "בריא-אורין'דיגע" [אינעם מקור: "בריאאורינ'דעקע"; די אומגעוויינליכע פארם איז פרעזערווירט געווארן מיט א היינטיגער ענדונג] פון די אזוי גערופענע תלמידי חכמים. דער פשוטער מענטש קען גיכער קומען צו נשמה-דערהויבונג, און י. ל. פרץ פירט עס אויס טרעפליך אין דער מעשה "א קאפיטל תהילים". יוחנן דער וואסער-טרעגער ווערט דארט געשטעלט העכער פונעם אורח-חיים, און עס איז טאקע א פראגע:

> "עס טייטש? ער, דער 'אורח-חיים', פילט נישט און יוחנן דער וואסער-טרעגער פילט? ווי אזוי קען דאס געמאלט זיין?"

און דעם ענטפער גיט יוחנן דער וואסער-טרעגער מיטן שאפן אייגענע קאנצעפציעס, וואס קומען אים פונעם הארץ, פונעם ריינעם פילן:

> "זייט וויסן, רבי, הייבט אן יוחנן צו דערציילן, אז זיין ליבער נאמען האט מיך געלייטזעליגט [דאס ווארט אינעם מקור איז פרעזערווירט געווארן] מיט א חוש-הריח, צו דערקענען א תלמיד-חכם... איך אליין לערנען - קען נישט, נאר א חוש-הריח האב איך, און איך דערפיל פון ווייטנס א תלמיד-חכם, צי ער איז תוכו-כברו".

> "פון וואנען קומט עס צו דיר?

"איך בין זייט איך לעב, משמש תלמידי-חכמים - דאס איז עובדות. האב איך אבער מורא געהאט, איך זאל נישט נכשל ווערן אין א פאלשן תלמיד-חכם, האב איך מתפלל געווען דערויף צו גאט, און עס איז געווען אן עת-רצון, און מען האט מיר געגעבן א חוש צו דערפילן דעם ריח פון דער תורה... פון דעמאלט אן, אז איך גיי פארביי א תלמיד-חכם, דערפיל איך זיין מדרגה... פאראן א תלמיד-חכם, וואס זיין תורה שמעקט מיטן ריח פון פריש ברויט פונעם אויוון ארויס - דער לערנט אין פשטות אריין... איז ער גרעסער במעלה, פיל איך זיין תורה ווי פרישע עפל... טיילמאל ווי בלומען אויפן פעלד, טיילמאל ווי פרישע בשמים...

"און ביים פרוש, וואס פילסטו, יוחנן?

"סמאלע! ברענענדיגע סמאלע פון גהינום..."

י. ל. פרץ רעהאביליטירט דעם פשוט'ן אידישן מענטש. דער פשוטער אידישער מענטש קען מיט זיין חוש אמאל מער אנטפלעקן ווי דער בריא-אורין מיט זיין וואוילקענעוודיקייט [אינעם מקור: ווילקענעוודיגקייט] און שכל. דער חוש איז די נאטור גופא. גראד דער פשוטער מענטש האט א דירעקטע באהעפטונג מיט דער נאטור, רעדט מיט איר שפראך און באנוצט אירע קאטעגאריעס, טאקע ווי יוחנן וואסער-טרעגער מאכט די פארגלייכן, און עס איז א וועג סיי צו אנטפלעקונג, סיי צו דערהויבונג. כאטש אין אייניגע טעמים ווערט דער שכל געשטעלט העכער פונעם חוש. י. ל. פרץ ברענגט עס ארויס אין די "שטומע נשמות". אגב בינדט דערביי י. ל. פרץ דאס פילאזאפישע מיטן טעאלאגישן, וואס איז ביי אים נישט אפגעטיילט איינס פונעם אנדערן צוליב די מיסטישע און סימבאלישע עלעמענטן. ער שאפט א מין ספעציפיש-אידישן אידעא-ראציאנאליזם, אדער נאך ריכטיגער געזאגט, א מין מעטאפיזישן פאזיטיוויזם. די מעשה הייבט זיך אן מיטן פילאזאפישן וועגן דעם, אז צוויי וועגן פירן צו גאט, "וואס איז די נשמה פון דער וועלט און דער תוך פון דער וועלט". דער ערשטער וועג איז פון שכל, "אויב דער בשר-ודם שארפט זיין מוח אין דער תורה הקדושה", און דער צווייטער - "דער וועג פונעם הארץ פון א בשר-ודם, אויב ער רייניגט און הייליגט עס לעבודת-הבורא":

"נתעלה על פי דרך-הטבע ווערט געהויכט און געהויבן דער מענטש נאר דורך דעם שכל; דורכן שכל לערנט ער די תורה הקדושה, וואס איז דער חוק ומשפט - דאס געזעץ פון דער וועלט, און ער דערקענט דורך איר דעם פלאן, לויט וועלכן דער בורא העולם האט זי, די וועלט, ארויסגעפירט פון תוהו-ובוהו. און ער ווייסט אויף וואס זי שטייט, און וואס עס קען זי חרוב מאכן. און אז ער קומט צו דער השגה, קריגט ער אליין שוין אויך א שטיקל דעה אין דער הנהגה פון דער וועלט, און ווערט, כביכול, א שטיקל שותף צו קדוש-ברוך-הוא אין מעשה בראשית..."

אבער דער מענטש קען קומען צו א העכערער מדרגה דורכן הארץ, "אויב די כוונה איז גוט און דאס הארץ איז גוט. און עס ברענט אינעם הארץ דאס פייער פון גרויס ליבשאפט צום בורא-עולם, און עס רייכערן זיך דערויף מצוות און מעשים-טובים, ווי קרבנות אויפן מזבח..."

דאך דאס הויפטזעכליכע און דאס העכסטע איז די סינטעז, אויב דער מענטש פארמאגט שכל און הארץ צוזאמען. פאר אזא מענטש עפנט זיך דער הימל מיטביידע שליסלען, "ווארום ער איז זוכה, אי צו דער השגה, אי צו דער גרויסער ליבשאפט, דאס איז אבער, לאו כל אדם זוכה..."

פונדעסטוועגן שטייט דאס הארץ העכער פונעם שכל, ווייל דער שכל איז הוילער דין, בעת די וועלט דארף רחמנות. די ל"ו צדיקים שטייען העכער פון די תלמידי-חכמים, ווייל די תלמידי-חכמים קענען "בהבל פיהם" די וועלט פארברענען, בעת די ל"ו צדיקים זענען דווקא נישט קיין גרויסע למדנים. אבער אן זיי וואלט די וועלט קיין קיום נישט געהאט... "זיי זענען יוצא מיט א פרק משניות, מיט א קאפיטל תהילים, אפילו מיט תפילה בכוונה..." און "דער עיקר איז ביי זיי דאס הארץ. ווארום פון אן אמת'ן צדיק'ס הארץ שטראלט און פליסט ארויס דאס גרויסע, הארציגע רחמנות אויף דער וועלט..."

אויף אזא שטייגער רעהאביליטירט י. ל. פרץ, ווי געזאגט, דעם פשוט'ן מענטש. דעריבער האט ער צוגעווענדט א באזונדערע אויפמערקזאמקייט צו דער פאלקסטימליכער מעשה און איר צוגעגעבן א באזונדערן ווערט, טאקע ווייל אין איר אנטפלעקן זיך די גייסטיגע אוצרות און אייגנשאפטן פונעם פאלק. פון דער פאלקס-לעגענדע דערפארט ער וועגן די עטישע פאסטולאטן פונעם פאלק, די באציונג צום פראבלעם פון גוטס און שלעכטס, וועגן אויפריכטיגער מענטשליכקייט און צביעות'דיגער פרומקייט, ווי עס איז פארגעשטעלט אין דער לעגענדע "ביים גוסס צו קאפנס" [אינעם מקור: "ביים גוס צו קאפנס"]. וואס איז דען דער אונטערשייד צווישן לייבל קאנסקיוואלער און נחמנקע פון זבאראזש? ביי לייבל קאנסקיוואלער:

> "שוין מכמה וכמה שנים רוישן צוויי מאל אין טאג אלע זיבן הימלען מיט לייבל קאנסקיוואלער'ס 'שמע ישראל'; ווי א זילבערנער שרויט צעשיט זיך זיין 'אח-----ד' צו פוסנס ביים כסא-הכבוד... און עס קאלערט זיך דער 'אחד' און זומט, און ברומט, און זירט, ווי א מחנה זומער-פייגעלעך, וואס גלוסט און בענקט צו דער פלאם, ווערט צוגעצויגן צו איר און בריט זיך און ברענט אין איר, מיטן גרעסטן תענוג פון יסורים של אהבה..."

און נחמנקע פון זבאראזש:

> "ער פלעגט זיך שניידן די נעגל נישט איבערגעהיפערט [דאס ווארט אינעם מקור איז פרעזערווירט געווארן], אוועקגעווארפן... נישט איינמאל מנחה צו דאווענען".

לייבל קאנסקיוואלער איז מקיים אלעס וואס איז צו גאט, אבער ווי זעט אויס זיין נשמה, ווי באציט ער זיך צו מענטשן?

זיין גאנץ לעבן האט ער "אויסגענארט ביי נישט-קלוגע, גערויבט ביי אלמנות, גע'גזל'ט ביי יתומים, פון צדקה-פושקעס ארויסגענומען... אין בלוטיגע טרערן זענען זיי געוואשן און הארציגע בלוטפלעקן קלעבן אין זיי..."

לייבל קאנסקיוואלער'ס הארץ איז שווארץ, עס איז פול מיט שלעכטס צו מענטשן. זיין איינציגער ציל אין לעבן - זאמלען וואס מער גאלד. און די גרויסע עבירה פון גניבה און גזל איז ער אויסן אויסצוקויפן מיט זיין פרומקייט, מיט דער עבודת-הבורא. אנדערש ווידער איז שוין נחמנקע פון זבאראזש. נישט איינמאל האט ער טאקע געפעלט צו מנחה, אבער דערפאר:

"נאר קיינמאל נישט פארפעלט, ווען מען האט געדארפט עמיצן העלפן, קיינמאל נישט פארגעסן צו טרייסטן, צו הארציגן און צו קרעפטיגן דארט, וואו די פליגל זענען אראפגעפאלן מיד, וואו די גאל האט געזאלט די ריינסטע נשמה פארגיסן, וואו די לעצטע האפנונג, האט זיך געדאכט, איז פארשוואונדן... ער האט זיך קיין הויז נישט געבויט..." דעם דאך איבערן קאפ נישט פארראכטן, זיין בעט זיך נישט ווייך געבעט, קיין ליבשאפט פון קיין פרוי נישט געהאט, אויף קיין נחת פון קינדער נישט געהאפט, נאר אלץ פאר אנדערע... ווייל אלע אנדערע האט ער געהאלטן בעסער פאר זיך..."

"רחמנא ליבא בעי", גאט דארף הארץ, אזוי גלויבט דאס פאלק. אט דאס איז אויך י. ל. פרץ'ס טעזע. דאס הארץ - דאס איז דער עיקר, די גוטע מידה - איז דאס הויפטזעכליכסטע און וועגט איבער יעדע תפילה, יעדע פרומקייט.

יעדע פאלקסטימליכע געשיכטע האט ביי י. ל. פרץ איר באצייכענונג און צילט אויף א באשטימטן מוסר-השכל. פונקט ווי די לעגענדע אנטפלעקט די קוואלן פון דער פאלקס-נשמה, אזוי דארף זי אויך באלערנען אין די עיקרים פון די אידישע גוטע מידות. און גאנץ ריכטיג פארבינדט י. ל. פרץ אין איר דאס רעאליסטישע, וואס האט א שייכות צום סיפור-המעשה, פארגעשטעלט אין פערסאנאזשן, און דאס אלעגארישע, וואס דינט ווי דער באלערנדיגער טייל. ערשט דאן קען מען פארשטיין פארוואס י. ל. פרץ האט געווענדט זיינע בליקן צו דער אידישער פאלקס-מעשה. דאס, וואס פאר אנדערע פעלקער איז די מיטאלאגיע, איז פאר אים געווען די אידישע פאלקס-מעשה. די מעשה איז די נשמה פונעם פאלק, דאס איז די פאלקס-פילאזאפיע, ארויסגענומען נישט פון ספרים, נאר פונעם לעבן אליין, פון דער פארשטעלונג, פונעם פרימיטיוון טראכטן און פילן. דאס פאלק לעבט נישט מיט פארגעשריבענע עטישע פרינציפן, נאר עס שאפט זיך אליין עטישע פרינציפן, און עס ווערט פארן פאלק א געזעץ און א מנהג. דאס איז דער עפאס, וואס גייט איבער בעל-פה פון דור צו דור, און אין דעם עפאס וועבן זיך צוזאמען דאס רעאליסטישע מיטן אלעגארישן. י. ל. פרץ האט די אלע פאלקס-מעשות אויפגענומען ווי זיי זענען אינעם פאלק'ס שטייגער און האט זיי געגעבן א קינסטלערישע אנפילונג, א פארם, אז פון א מעשה בעל-פה זאל עס ווערן א "מעשה ספר וחוזה".

אויף אזא שטייגער האט י. ל. פרץ אנטפלעקט די אנהייבן פונעם אידישן פאלקס-טראכטן און פילן און האט בכוונה אפגעהיט דאס פאנטאסטישע, ווייל דאס איז אויך דער וועג, וואס קען פירן צו א רעאליסטישן מוסר-השכל. דאס איז דער זין פון דער "פאלקסטימליכער געשיכטע", און י. ל. פרץ האט זיי צוגעגעבן גאנצקייט און פארענדיגטקייט.

אין יעדער פאלקס-מעשה געפינט מען פארשידענע עלעמענטן, וואס קומען ארויס איינס פונעם אנדערן: דאס פאנטאסטישע פירט צום רעאליסטישן און דאס פילנדיגע צום פילאזאפירנדיגן, און אלע פאלקס-מעשות צילן צו דערקלערן דעם זין פונעם לעבן און דעם עצם פונעם טויט. אזוי טרייסט דער ווייסער מלאך דעם גוסס'דיגן נחמנקע פון זבאראזש:

"שרעק זיך נישט, ארעמער מענטש, פארן טויט. עס איז נאר א בריק, א קורצע גרענעץ צווישן פינסטערקייט און ליכט... פון זארג און אומרו אן איבערגאנג צו רו און גליק..."

דערמאנט עס נישט אמאל אן דער מאדערנער עקזיסטענציאליסטישער פילאזאפיע? איז עס נישט ענליך צו פאסקאל'ס אדער צו קיערקעגארד'ס פילאזאפישער טעזע? דער פרינציפ פון דער עקזיסטענציאליסטישער פילאזאפיע קען אויך אנגעווענדט ווערן אויף דער לעגענדע "דריי מתנות", וואס איז פארבונדן מיט נשמה-דערלייזונג, און צווישן דעם ווערט דעטערמינירט דער פראבלעם, אז עס איז נישט גוט, ווען דער סכום פון די גוטע מידות פאלט צוזאמען אין א גלייכגעוויכט מיט די שלעכטע טאטן. די נשמה קען דעמאלט נישט האבן א תיקון און קען נישט דערגרייכן איר דערלייזונג. אין דער לעגענדע ווערט עס דעטערמינירט אויפן פאלגנדיגן שטייגער:

"היות די חטאים וועגן נישט איבער די מעשים טובים קומט דער נשמה קיין געזונט נישט [אזוי שטייט אינעם מקור; די אומגעוועגליכע לייענונג איז פרעזערווירט געווארן]..."

און פון צווייטן צד - וועגן די מצוות נישט מער ווי די עבירות - קען מען נישט עפענען די טויערן פון גן-עדן:

"אז קיין נע-ונד זאל זי זיין..."

די מעשים טובים מוזן שטענדיג אריבערוועגן די שלעכטע טאטן, אז די נשמה זאל קענען קומען צו איר דערלייזונג. אומדירעקט ווערט דא באריִרט דער פראבלעם פון געוויסן, פארבונדן מיטן פראבלעם פון גוטס און שלעכטס, און דירעקט דער ריכטיגער פראבלעם און טעזע פון דער עקזיסטענציאליסטישער פילאזאפיע וועגן דעם אזוי גערופענעם "ניהיל", וועגן דעם אזוי גערופענעם "גארנישט". אבער ביי י. ל. פרץ ווערט עס אויפגעפאסט אויף א גאנץ אנדערן שטייגער. זיין עקזיסטענציאליזם איז אן אנדערער און אויך דער "ניהיל" ווערט אנדערש פארשטאנען. זאגט ביי י. ל. פרץ די נשמה, פאראורטיילט צו בלייבן נע-ונד:

"בעסער די גרעסטע יסורים, זאגט זי, איידער גארנישט! גארנישט איז שרעקליך!"

עס איז אינטערעסאנט, ווי י. ל. פרץ באנוצט זיך מיט דער פאלקסטימליכער לעגענדע צו באלערנען, וואוהין די אויגן פונעם מענטש זאלן זיין געווענדט, און אין דער זעלבער צייט אויך שארף קריטיקירן, דערצו מיט א באשטימטער איראניע, די אזוי גערופענע צדיקים.

אט בשעת די נשמה דארף אוועקפליען אין נע-ונד - גיין צוזאמענזוכן נאך מצוות, אז די צאל פון די מצוות זאל אריבערוועגן די צאל פון די עבירות, עצה'ט דער בית-דין-שמש דער נשמה, אז ביים פליען זאל זי זיך האלטן "נידעריג ארום דער לעבעדיגער וועלט". ער ראט איר נישט צו קוקן אין הימל, ווייל אין הימל זעט מען נאר שטערן, און הגם זיי זענען ליכטיג, זענען זיי דאך קאלטע ברואים, וואס ווייסן נישט פון קיין רחמנות און וועלן זיך נישט מיען פאר איר. די איינציגע וואס קענען זיך מיען זענען די צדיקים, און גראד זיי, די צדיקים, האבן ליב מתנות. און דער בית-דין-שמש גיט צו: "עס איז שוין די טבע פון די היינטיגע צדיקים!"

וויפיל באלערנדיגקייט, שארפע קריטיק און בייסיגע סאטירע זענען פארבארגן אין אזעלכע אויסדרוקן! דאס באלערנדיגע:

> "פליזשע, נשמהלע, נידעריג ארום דער לעבעדיגער וועלט און קוק זיך צו ווי עס לעבט זיך, וואס עס טוט זיך".

דאס קריטיש-איראנישע:

> "און דערזעסטו עפעס אזוינס, וואס איז אויסטערליש שיין און גוט, כאפ עס און פלי דערמיט ארויף; עס וועט זיין א מתנה פאר די צדיקים אין גן-עדן".

> "און אז דו וועסט האבן געבראכט דריי מתנות, זיי זיכער - וועלן זיך פאר דיר עפענען די טויערן פון גן-עדן, זיי וועלן פועל'ן... ביים כסא-הכבוד האט מען ליב נישט די פיין-געבוירענע, נאר די אויפגעקומענע..."

אויך דארט אויבן איז פאראן אומגערעכטיגקייט, אויך דארט אויבן טיילט מען דעם כבוד דעם אויפגעקומענעם און נישט דעם פיין-געבוירענעם, און אזוי ציט זיך די קייט פון אומגערעכטיגקייט פון אויבן צו אונטן. און אונטן איז:

> "די וועלט אזוי ארעם, די מענטשן אזוי מיטלמעסיג און גרוי. אויך זייער נשמה און זייערע מעשים זענען אזוי קליין... ווי קומט זיי 'אויסטערליש'?"

י. ל. פרץ האט געזוכט נאר דאס גרויסע אינעם אידישן לעבן און האט זיך אנגעשטויסן בלויז אויפן קליינעם, אויף דער גרויקייט. "אויסטערליש" איז א מדרגה, א פארנעם, און דא איז באמערקונגסווערט דער לעצטער אויספיר, וואס י. ל. פרץ לייגט אריין אינעם מויל פונעם "אורים ותומים":

> "און דער 'אורים ותומים' האט געזאגט: אמת שיינע מתנות, אויסטערליש-שיינע... צו נוץ קומען זיי נישט, גארנישט לתשמיש, אבער לחן, אויסטערליש".

אויסטערליש איז אויך שיין, עסטעטיש, אבער נישט נוצליך, נישט אוטיליטער, און י. ל. פרץ'ס סאציאלע און פילאזאפישע טעזע איז באשטאנען אין דעם, אז דאס אוטיליטערע איז וויכטיגער און העכער פונעם עסטעטישן.

עס איז באזונדערס כדאי געווען זיך לענגער אפצושטעלן אויף דער לעגענדע "דריי מתנות", ווייל די לעגענדע איז פילאזאפיש טיף, טיילוויז אפיקורס'יש אין דער שארף-איראנישער קריטיק, און האט א שייכות צו י. ל. פרץ'ס געשיכטליכקייט, ווי זי ווערט פארגעשטעלט און באקומט א תיקון אינעם דמיון פונעם פאלק. עפּאס איז דער רעפלעקס פונעם דמיון פונעם פאלק. דאס איז אויך דער שטייגער פון אלע פאלקסטימליכע לעגענדעס, און י. ל. פרץ בינדט זיי מיט די פרינציפן און תקנות פון דער אידישער עטיק. אזוי איז די לעגענדע "אן אפקומעניש" די טעזע פון "מחשבה כמעשה" - זינדיגן אין דער מחשבה איז גלייך ווי באגיין די זינד אין טאט, און עס ווערט פארמולירט אין די ווערטער צום זינדיגן חיים-יונה וויטעלס:

"האסטו, הייסט עס, געזינדיגט א רגע מיט דער מחשבה... מיין בעל-תפילה האט א רגע געזינדיגט מיט דער מחשבה. וואס? און מחשבה איז נפש... און ווער דען זינדיגט, אז נישט דער נפש? דער גוף אפשר זינדיגט? דער עפר-ועפר [אזוי אינעם מקור] אפשר? וואס?"

מחשבה איז נשמה, און די זינד פון דער נשמה איז גרעסער ווי די זינד פונעם גוף. עס וועקט די פארשידענע תאוות, רעגט אן צום שלעכטן, און אזוי געשעט מיט דער פרומער פרוי באשע-גיטל פון דער מעשה "די תאוה צו קליידער", וואס פארלירט, באהערשט פון דער תאוה צו קליידער, איר אלע גוטע מידות, ווערט א מרשעת, גרייט צו טאן אן עוולה אפילו צו דער יתומה. אין דער תאוה ווערט מען א שותף צום טייוול און צו אלע זיינע בייזע מעשים, און דער אויספיר איז, אז מען טאר זיך נישט לאזן פארפירן פון דער בייזער תאוה, איבערהויפט נאך אן אידישע טאכטער:

"ווארום אן אידישע טאכטער, אויב זי מאכט זיך נייע מלבושים, דארף זי די אלטע צעטיילן פאר ארעמע לייט. בפרט טאר מען זיך נישט מאכן קיין קליידער, וואס מען קען נישט טראגן. ווארום, אז עס הענגען אין אלמער [שאנק] קליידער, וואס מען נוצט נישט, קומען בייגאכט יענע לייט און נעמען זיי ארויס און טוען זיך אן אין די קליידער און טאנצן אין זיי אויף זייערע שמחות און חתונות..."

דא קומט צום אויסדרוק אויך דאס פאנטאסטישע, כדי צוצוגעבן דער מעשה מער קראפט און ווירקונג. און טראכט מען זיך אריין אינעם עצם פון די פאלקס-מעשות, קומט מען צום אויספיר, אז י. ל. פרץ האט די אלע פאלקס-מעשות איינגעוויקלט אין א קינסטלערישן לבוש נישט סתם אזוי, נאר מיט א באשטימטן זין און אידייע. ערשטנס איז ער טאקע אויסן געווען צו אנטפלעקן די רייכקייט פון דער פאלקס-פארשטעלונג, פונעם פאלקס-טראכטן און פילן, און צווייטנס, אז עס זאל דינען צו באפעסטיגן דעם מאראלישן פרינציפ, דערציען צום גוטן, אפהיטן פון זינד און אויפדעקן די גרויסקייט און ווערט פון דער מענטשליכער מסירת-נפש'דיגקייט. צו דעם געהערט די מעשה "אראפגעלאזטע אויגן". דאס איז ווידער דער זעלבער פראבלעם: וואס פאר א זינד איז גרעסער, די פונעם גוף אדער די פון דער מחשבה? אט זענען די צוויי טעכטער פונעם אידישן קרעטשמער, נחמה און מלכה. נחמה איז די אבסאלוטע צנועה:

"א גאלד, א גוטע נשמה, א שטילע".

זי טוט אלע געבאטן פון גאט, טאטע-מאמע און פרומע לייט:

"זי נעמט חלה מיט כוונה, בענטשט די שבת-ליכט, זאגט שוין עברי-טייטש, ווי א וואסער".

א גאנץ אנדערע איז שוין מלכה:

"קיין שלעכטס חס-ושלום נישט, עפעס א משונה'דיגע בריאה, א פארטראכטע, א פארחלומטע, אלץ פאלט איר פון די הענט... טיילמאל לאזט זי אראפ די ברעמען און גייט ארום מיט א בלאס פנים ווי א קרייד, ווי אויפן עולם הדמיון; רופט מען זי - גלייך מען וואלט זי פון יענער וועלט אראפגערופן, ציטערט זי און פאלט ממש פון די פיס... און אמאל גיט זי א קוק אויף א מענטש מיט אזוינע שטארקע און שטעכנדיגע אויגן, אז עס ווערט פשוט נישט היימליך!"

מלכה ציט עס שוין צו א גאנץ אנדער לעבן:

"גאנצע נעכט וואלט זי געזעסן און די אויגן זיך אויסגעקוקט, ווי די יונגע פויערים שטיפן מיט די שיקסעס, טאנצן א ראד, א שווינדלענדיגן ראד, און זינגען אריין זייערע געזאנגען, אז די קרעטשמע הילכט און ציטערט..."

אין די אויגן פון מענטשן בלייבט נחמה די זינדיגע, ווייל מען האט מיט געוואלד זי פארשלעפט אינעם פריץ'ס הויף און ער צווינגט זי צו זינד, הגם אין דער מחשבה בלייבט זי ריין, צניעות'דיג. דערנענטערט זיך צו איר דער פריץ:

"פארמאכט זי די אויגן און טראכט: 'די מאמע קושט מיך?'... עס נעמט זי ארום דעם האלדז און עס קושט זי די מוטער און לערנט זי ברכה זאגן, און 'גאט פון אברהם' זאגן...

ער וויל, זי זאל אים ליב האבן...

זי האט ליב, שטארק ליב, די מוטער. זי נעמט ארום די מוטער... 'נאך אמאל טאטעניו: תורה צוה לנו'... שעפטשעט זי... און מיט די זינדיגע ליפן רעדט זי די ווערטער נישט ארויס... אין דער נשמה ווימלען זיי ביי איר, דארטן לייכטן זיי טיף, טיף אינעווייניג..."

די טעזע: די זינד פונעם קערפער, אויב די נשמה און מחשבה זענען נישט דערביי, איז נישט קיין זינד, אזא זינד האט א פארגעבונג. אדער [אזוי אינעם מקור] די זינד אין דער מחשבה פאראומווירדיגט סיי דעם גוף און סיי די נשמה. וואס פילט דען און וואס זעט דבורה [אזוי אינעם מקור; אין אנהייב הייסט זי מלכה]?

"אינעווייניג איז געלעגן די קרעטשמע מיט געזאנג און טאנץ און געשפילעריי... אין הארץ האט צווישן איר און דער וועלט ארומגעשוועבט דער פארטרעט פונעם יונגן

פריץ... קוים פארמאכט זי די אויגן, צי אין שול ביי דער קראטע, צי מוצאי שבת צו 'גאט פון אברהם', צי ביי שבת ליכטבענטשן, צעשפילט זיך אין איר דער כוח-האדם [אזוי אינעם מקור], טאנצט זי, רחמנא לצלן, מיטן פריץ, און מיטן ראד אין קרעטשמע נאך שניט... אדער זי רייט מיט אים צוזאמען, און טרייבט, אויפן ווייסן פערד, ווי א מלך איבער וואלד און טאל... און בפרט, אז עס דערנענטערט זיך צו איר דער מאן, אין דער רגע שליסט זי די אויגן צו און נעמט ארום דעם האלדז, און קושט - וועמען? דעם יונגן פריץ נעמט זי ארום דעם האלדז און קושט..."

דאס איז דער אידישער שטייגער צו באטראכטן דעם פראבלעם פון זינד, אבער צו דעם קומט צו אויך י. ל. פרץ'ס בליק, צוגעפאסט צום זאגן פונעם פאלק, אז מען דארף קענען אריינקוקן טיף אין דער מענטשליכער מחשבה צו וויסן וואס עס טוט זיך אין הארץ. דער מענטש זעט בלויז דאס אויסערליכע, און דער ביישפיל זענען די צוויי טויטן פון די ביידע שוועסטער. דבורה, די פראגער גבירה:

"האט געהאט א גרויסע לוויה. מען האט איר אויך א גרויסן הספד געמאכט, עס האט א סך געלט געקאסט! און מען האט זי אויבנאן אויפן בית-החיים, צווישן אלע צנועות געלייגט, און צום יאר האט מען א גרויסע מצבה מיט אלערליי אויפגעקריצטע שבחים געשטעלט..."

און וואס געשעט מיט דער צנועה נחמה?

"אבער אז דער פריץ האט דעם גוף פון דער עלטערער קיין פראג געשיקט... האט קיין חברה-מאן נישט געוואלט זיך צורירן צום זינדיגן גוף, האט מען צו דער טהרה פראסטע טרעגער געדונגען, און מען האט זי איינגעהילט אין אן אלטן זאק און אריינגעווארפן אין א גרוב ערגעץ אונטערן פלויט..."

און אלץ צוליב דעם, ווייל:

"א מענטש זעט נאר פון אויבן...

ווארום אזוי טראכטן און זאגן מענטשן, וואס זעען נאר מיט די אויגן פון אויבן אויף, און ווייסן קיינמאל נישט, וואס אין הארץ טוט זיך, וואס ביי עמיצן אויף דער נשמה איז..."

אויך דא חזר'ט זיך איבער דער פראבלעם, אז דעם אויפגעקומענעם גיט מען מער ארט ווי דעם פיין-געבוירענעם. אין דער לעגענדע זענען בולט די מעטאפיזישע עלעמענטן, אבער אין די אנדערע לעגענדעס פעלן אויך נישט די עלעמענטן פון קבלה, ווי צום ביישפיל אין דער מעשה "שמע ישראל". און הויפטזעכליך טרעט ארויס דער דמיון, די פארשטעלונג און פאנטאזיע פונעם פאלק, ווי רב לייב שארעס קען זיך באווייזן אינעם געשטאלט פון א מלך אין אלטע בגדים, ווי דער שפאלער קען זיין א קבצן, וואס וואנדערט איבער דער וועלט, אליהו הנביא קען זיך פארשטעלן פאר א קוגנמאכער [אזוי אינעם מקור] - אלץ צו ברענגען דערלייזונג, פונקט ווי אויך דער טייוול קען אננעמען פארשידענע געשטאלטן צו

וועקן ביי די מענטשן די תאוות און זיי אראפפירן פונעם גלייכן וועג. און אט אין דער פאנטאזיע האט י. ל. פרץ דערזען נישט א פשוטע מעשה, נאר דעם אוצר פון דער אידישער נשמה און מחשבה. פון איין זייט בלאנקען זיך ארום איבער דער וועלט שטומע נשמות, צום פערזאניפיצירן און פארשטעלן די לעגענדע, און פון דער צווייטער זייט קומט דאס פאלק, וואס קאנאניזירט די מעשה, און עס ווערט אן עצם פון זיין טראכטן און פילן, ווי אויך דער פרינציפ פון זיינע עטישע באציונגען און מאראליסטישע איינשטעלונגען. אין דעם אוצר האט י. ל. פרץ אנטפלעקט א ריזיגקייט פון טעמעס, אין וועלכע עס ווערט דעטערמינירט א שלל מיט פאלקס-פילאזאפיע און עטישע ווערטן. די אלע מעשות זענען געווען ביים פאלק בעל-פה, און י. ל. פרץ האט ריכטיג באגריפן, אז די אלע פאלקסטימליכע מעשות מוזן באקומען זייער תיקון, ווערן א דאקומענט, ווי דאס פאלק לעבט, טראכט און פילט. די מעשות זענען אן עצם פונעם נאציאנאלן פאלקס-זיין, פארבונדן מיט זיין זיין און ווערן, ווי א נאציאנאלע קאטעגאריע, און דעריבער האט ער זיי איינגעוויקלט אין א קינסטלערישן לבוש, זיי צוגעגעבן פארם און סטיל. אזוי ארום האט ער אויפגעשטעלט דעם גרויסן בנין פונעם אידישן עפאס, און עס איז געווארן אן עצם, ווייל עס גיט צו דעם פאלק זיין געשטאלטקייט: די לעגענדע איז דער פלאסטער-וועג צו דער געשיכטע, דאס איז די ערשט- אדער פרימיטיוו-פארם פונעם נאציאנאלן דאזיין און באוואוסטזיין. מיט דעם האט י. ל. פרץ מקיים געווען א גרויס-נאציאנאלע עובדא און רעאליזירט א טאט פון גרויסער נאציאנאל-היסטארישער וויכטיגקייט.

"חסידיש" און קבלה

"חסידיש" איז דער המשך פון די "פאלקסטימליכע געשיכטן", מיטן אונטערשייד, אז אין די חסידישע געשיכטעס קומט צום אויסדרוק דאס ליריש-גלויבנדיגע. די פאלקסטימליכע געשיכטע, דורכאויס עפיש, איז אויסשליסליך א סימבאל, וואס טראגט זיך אריבער פונעם רעיונישן אויפן אויסערליכן. פון דעם וואקסט ארויס דאס מיסטישע, ווי א דערהויבנדיגער אנהייב, און זיין באגלייטונג איז דאס לירישע און אן ארייננקוקן אין די טיפקייטן פון דער נשמה. דער פראצעס ווערט אן אומגעקערטער - פונעם אויסערליכן אנשויען צום אינערליכן ארייננקוקן אינעם טיף פונעם מענטשליכן פילן און איבערלעבן, פארבונדן מיט גייסטיגער און רעליגיעזער סובסטאנץ. אזא איז דער אבסאלוטער זין פון י. ל. פרץ'ס חסידישע געשיכטעס. דאס זענען די מאמענטן, ווען דער מענטש באפרייט זיך פון גשמיות'דיגקייט און דערהייבט זיך איבער זיין אייגענעם פיזישן זיין, באהערשט פון א גלויבערישן געפיל און איבערצייגונג. און דאס איז ווירקליך א דערהויבנדיגער מאמענט, ווען שרה-רבקה אין "דעם רבי'נס ציבעק" טראכט:

> "רבונו של עולם, טראכט זי, אז מען וועט נעמען אויף יענער וועלט איין אות פון זיין תורה אויף איין וואגשאל, און אויף דער צווייטער וועט מען ארויפלייגן אלע מיינע יאכלעך מיט פיש-גריצן, מיט מיינע אויגן צוזאמען... וואס וועט איבערוועגן?"

און ווייטער:

> "זי ווייסט אפילו, אז וואס עס איז פארקניפּט אויף דער וועלט, איז פארבונדן אויף יענער אויך! אז נישט געשווינד טיילט מען דארט אפּ א מאן פון א ווייב! און ער וועט דען לאזן? אזא בריליאנט ווי ער איז? זי זעט דען נישט, ווי ער וויל דווקא, זי זאל אויך טועם זיין ביים עסן... עס איז דאך נאריש, ער וועט דאך נישט רעדן, נאר מיט די אויגן ווינקט ער; און מאכט זי זיך נישט-וויסנדיג, ברומט ער, ווי אינמיטן שמונה-עשרה... ניין! לאזן וועט ער נישט, ער וועט נישט באשטיין, ער זאל זיצן אויפן פאטער-שטול צווישן צדיקים און אבות, און זי זאל זיך ערגעץ וואו ארומוואלגערן אין עולם-הטועה, אין וויסטע וועלדער..."

אויך די פרווי ביי י. ל. פרץ ווייסט, אז דאס גייסטיגע שטייט העכער פונעם מאטעריעלן, אז דאס גייסטיגע איז די העכסטע קאטעגאריע פונעם מענטשליכן זיין, און שוין מיט דעם וויסן דרינגט זי אריין אין דער ספערע פון מיסטיק - איר פארשטעלונג, ווי עס וועט אויסזען אויף יענער וועלט. דאס איז די וויזיע פון איר מחשבה, און עס ווארצלט אין איר מיט טיפן גלויבן, און דאס איז דער גלויבן, וואס שאפט אפּ, מאכט פארשווינדן מחיצות און פאראייניגט. אט קומט אריין דער ארעמער חסיד מענדל צום רייכן חסיד ר' עוזר האפנשטאנד. י. ל. פרץ שטרייכט אונטער דערביי צוויי כאראקטעריסטישע מאמענטן, דעם סאציאלן, וואס טיילט פונאנדער דעם רייכן חסיד און דעם ארעמען - דער נגיד'ישער חסיד מיעסט זיך מיטן ארעמאן, ער דערלאנגט אים "שלום-עליכם" נישט אנדערש ווי

ארומגעוויקלט "די האנט אין א סערוועט". אבער דערפאר פאראייניגט זיי דער רעליגיעזער מאמענט, וואס מאכט זיי גלייך. דער ארעמאן מענדל מאכט נישט קיין אונטערשייד צווישן זיך און דעם נגיד, צווישן זיינס און יענעמס. ער קומט אריין צו עוזר האפנשטאנד, ווי צו זיך אהיים, ווי עוזר האפנשטאנד זאל אים זיין א גרויסער בעל-חוב. עוזר האפנשטאנד ווידער וועט אים אויסהערן מיט אויפמערקזאמקייט און וועט אויך מקיים זיין דעם ארעמען חסיד'ס ווילן, ווייל דאס איז דאך פארבונדן מיט דער גרויסער מצוה פון הכנסת כלה. אויך מענדל ווייסט, אז ער מעג פאדערן, ווייל ער ברענגט עוזר האפנשטאנד'ען די מצוה אין שטוב אריין. שוין דערפאר אליין קומט אים א ריכטיגער "שכר הליכה". און עוזר האפנשטאנד גופא נויטיגט זיך אין מצוות, ווייל אין זיין הויזגעזינד גייט נישט אזוי, ווי עס ווילט זיך אים. ער זעט ווי עפעס ווערט חרוב:

> "ער קוקט ארום און זעט, ווי די צייט רייסט אלע מינוט אפ א שטיין פון דער מויער, מיט וועלכער ער האט זיך אזוי קונציג ארומגעבויט, אפצוטיילן זיך פון דער אפיקורס'ישער גרויסער וועלט, צו וועלכער ער געהערט לויטן פארמעגן. זי, די נייע צייט, גנב'עט זיך אריין ווי א וואסער אין זיין אלטער תיבה, אין וועלכער ער האט געוואלט איבערשווימען דעם 'דייטשן מבול' אז קיינער פון זיין משפחה זאל זיך אפילו קיין פוס נישט איינגעצן! אבער עס גייט נישט!"

דער "דייטשער מבול" - דער אנזאג אויף דער השכלה און דער משה-מענדעלסאן-עפאכע אינעם אידישן לעבן, וואס האט ארויסגערופן א באזונדערן כעס און עצבות אין דער חסידישער וועלט. לויט זיין רעליגיעזקייט און גייסטיגער נייגונג געהערט צו דער וועלט אויך דער נגיד עוזר האפנשטאנד. און ער ווערט געפייניגט פון זיין מחשבה, טאקע ווייל ער זעט ווי פאר זיינע אויגן צעפאלט זיך א בנין, וואס ער האט אויפגעשטעלט. עס העלפט נישט דערביי דאס תהילים-זאגן, און נישט דאס געלט, וואס ער האט אזוי פיל געציילט מיט זיינע אייגענע הענט, און עס העלפט נישט די וועלט, וואס ער האט אזוי פיל געזען. יעצט ווייסט שוין עוזר האפנשטאנד, אז:

> "די צייט האט קיין רחמנות נישט, אז זי ווישט און ווישט אפ דאס אלטע, דאס פארשימלטע, דאס הייליגע".

עוזר האפנשטאנד איז שוין נישט גאנץ אין זיין נשמה, ווייל ער לעבט צעריסן צווישן דעם סאציאלן פון זיין שטאנד און דעם רעליגיעזן פון זיין גייסט. ביי אים איז שוין פאראן א קאנפליקט צווישן דעם אויסערליכן זען און אינערליכן פילן. ער איז דער פולשטענדיגער קאנטראסט צו מענדל דלת, וואס ווערט נישט געפייניגט פון קיינע סאציאלע אמתן. מענדל לעבט אין א פולשטענדיגן באוואוסטזיין פון אלעס "הפקר" און מאכט נישט קיינע אונטערשיידן צווישן זיינעם און יענעמס, ווייל אלעס געהערט צו גאט - דאס גאלד, דאס זילבער און אלע אנדערע זאכן. ער ווייסט, אז עוזר האפנשטאנד האט, אז אים איז אנגעטרויט געווארן דער רייכטום, איז ער מחויב אים צו געבן. מענדל גייט ארויס פון א פשוטער הנחה, אז ווען ער האט געהאט, האט ער אויך געגעבן:

"מענטשן, שפריצט ער מיט כעס, וואוינען אין גאסן, וואס זענען לאנג, ווי דער גלות... מער טרעפ ווי הויז... און איך לייד אויף אסטמא. זאל איך גיין? גיי דו! גענוג אומגעגאנגען... מיין דאגה?! אז איך האב געהאט, האב איך געגעבן!"

דער נגיד עוזר האפנשטאנד איז דער מיושב'דיגער, בעת מענדל דלת איז אנארכיש, און דער אונטערשייד צווישן די ביידע באשטייט אין דעם, וואס מענדל האט זיך באפרייט פון יעדן זארג. ער איז דער אבסאלוט-זארגלאזער, ווייל ער לעבט אין א באוואוסטזיין פון הפקר, אבער אויך אין א פולשטענדיגן בטחון און פארשטייט גארנישט אנדערש, ווי אז דער נגיד איז אים מחויב:

"ניין, ווערט זיך מענדל אפ, איך האב געשוואלענע פיס... גיין וועל איך נישט... דאס געלט האלט שוין ביי דיר... איך האב ביי דיר 500 רובל! און צייט גיב איך דיר. איך וועל דא זיין עטליכע טעג, וועסט האבן גענוג צייט! אגב וויל איך מיר ביי דיר אביסל אפרוען און זיך אנעסן - פארשטייסט! - הכלל, צייט האסטו גענוג! פארן אוועקפארן וועסטו מיר געבן דיינס א שלישית אויף 500 רובל, 50 רובל מזומן אויף חתונה-הוצאות און א פינפער רובל צו פארן קיין גער. נעמען מעגסטו ביי ווען דו ווילסט... נישט מיין דאגה!"

"נישט מיין דאגה" - דאס איז אן עיקר און דאס איז כאראקטעריסטיש פארן קאנטראסט פון די כאראקטערן, וואס קומען דאך צו א פונקט פון אייניגקייט. דאס איז דער באוואוסטזיין, אידעע און וועזן פונעם גלויבן, וואס מאכט צו נישט יעדן אונטערשייד און גרענעץ - דער גלויבן דערנענטערט און פאראייניגט.

"הכנסת כלה" ווידער איז א מידה און א מצוה. דאס איז דער עטישער מאמענט אינעם גלויבן. לפנים האט עס אבסאלוט נישט צו טון מיטן מיסטישן עלעמענט, אבער סיי דער נגיד עוזר האפנשטאנד און סיי דער מענדל דלת זענען טיף פארווארצלט אינעם מיסטישן. דאס מיסטישע איז דאס וועזנטליכע פון זייער גלויבערישער רעליגיעזקייט און אפילו פון געוויסער סעקטארישקייט. עס דרינגט ארויס דירעקט פון זייער נשמה-עצם און מיט נאך מער קראפט און שטארקייט דרינגט עס ארויס פון שמעיה'ן אין דער מעשה "שמעיה דער גבור". דאס סעקטארישע ווערט דא דורכאויס קנאי'ש, אבסאלוט שארף, וואס איז גורם, אז שמעיה:

> "א הויכער דארער יונגערמאן, א בלאסער מיט טיפע פלאמענדיגע אויגן און ציטערדיגע שלייפן, שלעפט אראפ דעם אלטן ביים פאלע און רופט אויס:
>
> רבותים, איך גיי! איך וועל מיך נוקם זיין! א תל וועל איך פון אים מאכן!"

ער, שמעיה, וועט זיך נוקם זיין אינעם רב, ווייל דער רב האט געפסק'נט א שאלה לויטן "חיי אדם" און דעם "שולחן-ערוך אוועקגעמאכט מיט דער האנט". פאר שמאי [אזוי אינעם מקור; פריער: שמעיה] דעם חסיד איז גרויס דער אונטערשייד צווישן דעם "שולחן ערוך" און דעם "חיי אדם", ווייל דאס ערשטע איז דאגמע, פון גאט אליין איבערגעגעבן צום מענטש, בעת דער "חיי אדם" איז שוין ראציאנאליזם, א געוויסע נאטוראליסטישע

אויפפאסונג און דעריבער איז עס פאר אים, ווי פאר אנדערע חסידים פון זיינעם גלויבן, א ריכטיגער חילול-קודש. א דאנק דעם הערן זיי זיך נישט צו צו די ווערטער און ווארענונגען פונעם אלטן מאן "מיט גרייזיגרויער באָרד און פאות און רואיג ליכטיגע אויגן". און דער אלטער מאן ווארענט:

"רבותים, איר זינדיגט! אן איד, א תלמיד חכם! איר רעדט, 'על ה' ועל משיחו'... איך בין אייך מתרא!"

און ווידער ברענגט דא י. ל. פרץ דעם קאנטראסט צווישן צוויי שיטות פון חסידים און זייער קוק אויף זאכן - צווישן דעם חסיד "דער קאלטער איד" און דעם חסיד, וואס איז הוילע התלהבות. דער קאלטער חסיד איז א מענטש מיט ישוב-הדעת, ער איז דער ראציאנעל-דענקענדיגער, בעת שמעיה איז דער מיסטיש-עקזאלטירטער, ביי וועמען דער באוואוסטזיין פונעם אייגענעם "איך-זיין" ווערט לחלוטין פארווישט און אויפגעלייזט אין דער עקסטאטישקייט פון זיין רעליגיעז-גלויבערישן סענטימענט. און אנאליזירט מען אזא נשמה-צושטאנד, קומט מען צום אויספיר, אז עס איז א רעפלעקס פון קערפערליך-פיזישער אפגעשוואכטקייט - דער מענטש איז שוין נישט מער דער האר און באפעלער פון זיין אייגענעם ווילן, נאר ער איז דער געטראגענער פון אן אומבאוואוסטער קראפט, ביי שמעיה'ן אויסגעדריקט אין א בלינדן, אומקאנטראלירטן שטרעבן צו א טאט, וואס זאל זיין פארבונדן מיט "קידוש השם". און אין אזא שטייגער באקומט ער אויך זיין תיקון ביי י. ל. פרץ, וועלכער שטעלט אים פאר, ווי פאלגט:

"און ווער? שמעיה, דער קראנקער, שמעיה מיט די טאנצנדיגע אדערן ביי די שלייפן, מיטן קיילעכדיגן פנים, מיט די ברוינע ליפן, טיף אראפגעפאלענע אויגן - דער 'בעל בכי' פון ימים-נוראים, דער 'קאפ אין וואנט'-קלאפער ביי סליחות? דער שטעלט זיך איין? שמעיה!"

אבער שמעיה איז שוין נישט מער דער האר איבער זיין אייגענעם ווילן, ער ווערט געטראגן פון אן אומבאוואוסטן כח, פון אן אידעע:

"איך וויל, שרייט ער, אומקומען על קידוש השם! איך ווייס, בעלי-בתים וועלן מיך רודפ'ן... נאר 'עת לעשות'!"

"'עת לעשות', חזר'ט ער איבער און דער עולם זעט, ווי די אויגן פינקלען ביי אים ווי די שטערן! עפעס איז ער אינגאנצן אנדערש געווארן, אויפגעוואקסן מיטאמאל אזוי גרויס, עפעס אזוי הייליג. גארנישט דער אייגענער שמעיה!"

שמעיה איז דער טיפישער אויסדרוק פונעם אזוי גערופענעם פסיכיש-עמאטיוון עקסטאז: אין אזא פסיכישן צושטאנד ווערט דאס שכל'דיגע זיך אפטון פון אים און ער איז נישט פעאיג מער געזונט צו טראכטן. איז ער מקיים דעם "עת לעשות" און רייסט אראפ פונעם רב'ס קאפ דעם ספאדיק, אבער יעדער עקסטאז האלט אן בלויז א באשטימטן מאמענט, און הערט אויף ווען די אנגעצייכנטע טאט איז רעאליזירט געווארן. און אזוי געשעט אויך מיט שמעיה'ן. קוים האט ער דעם ספאדיק אין זיינע הענט, קומט ער צו זיך און די

ווערטער, וואס דער אלטער מיושב'דיגער חסיד האט אים געזאגט, הייבן אן צו בויערן. און געזאגט האט ער אים, אז "תלמיד חכם שמחל על כבודו, אין כבודו מחול". אזוי האט געהאנדלט דער רב בעת שמעיה האט פון אים געריסן דעם ספאדיק. די ווערטער שניידן שמעיה'ס מוח און דרינגען דורך זיין גאנצן מענטאלן צושטאנד:

"שמעיה האט א ציטער געטון, די שווארצאפל פון די אויגן זענען אים ערגעץ פארשוואונדן געווארן און ער האט געקוקט פאר זיך מיט צוויי ווייסע לענגליכע פלעקן."

און נישט נאר זיין מענטאלער צושטאנד ענדערט זיך, נאר אויך דער פיזישער, ווייל איינמאל די טאט איז רעאליזירט געווארן, וואס האט געזאלט ווערן א קידוש-השם, איז אין אים אויסגעלאשן געווארן דער גאנצער עקסטאז, די עמאציע, און אנשטאט דעם פאלט ער אריין אין א האלוצינאציע-צושטאנד, וואס איז גורם צו זיין פיזיש-מענטאלער אויפלייזונג: די האלוצינאציע ווערט דא א ווייטערדיגע אנטוויקלונג פון דער מיסטיק-אידעע. די ווירקונג גייט דירעקט אויף דעם מענטאלן צושטאנד און צוזאמען מיט דעם קומט פיזישע נידערגעשלאגנקייט, א פשוט-קערפערליכע דערשעפונג - דער באטרעפנדיגער אינדיווידיום פארלירט די קראפט פון זעלבסט-באהערשונג, זיך אנטקעגנצושטעלן זיך אליין.

שמעיה איז א ריכטיגער קרבן פון א מיסטישער וויזיע און א טיפישער אויסדרוק פון וויזיאנערישער מיסטישקייט. באלייט פון עראטישער פארגייסטיגטקייט איז דער פערסאנאזש משה יאסעלעס אין דער מעשה "אז מען זאגט: משוגע, גלויב!" משה יאסעלעס איז דער פאסיווער פערסאנאזש, ער לעבט נישט אין א וויזיע פון אן "עת לעשות" און פון א "קידוש השם", ווי שמעיה, נאר זיין גאנצע מענטאליטעט איז קאנצענטרירט אויף איין פונקט, אויף איין אידעע - אויפן אנשויעריש-עמאציאנעלן, און דאס איז דאס מאטאריש-ווירקנדיגע אויף אלע זיינע האנדלונגען און טאטן:

"נאר משוגע! זיינע תנועות, זיינע הוויות. און אויך אזוי לאנגע ברעמען. און ברענענדיגע אויגן, ווי דער פאטער עליו השלום. דער פאטער איז געווען מיושב און ער - משוגע. א יונג מאכט זיך א מאדע צו קוקן אין הימל אריין! עס גייט, למשל, דורך א וואלקן, זעט ער אין אים א געשטארבענעם פאטער, א כהן-גדול, א צאפ... וואס איר ווילט נאר אליין, זעט ער אין דער כמארע! איז דער הימל לויטער, זאגט ער, אז ער איז א ראש-השנה'דיגער פרוכת!"

"ווינטער פלעגט ער אפליגן גאנצע טעג אין פענצטער און ארויסקוקן אויפן שניי. בריליאנטן, זאגט ער, זעט ער אין שניי! ווי, עס איז דען נאכצודערציילן!"

משה יאסעלעס איז א העכערע מדרגה פון שמעיה'ן. דאס עקסטאטישע, ריכטיגער געזאגט, דאס עמאציאנעל-מיסטישע איז ביי אים פארבונדן אויך מיט אימאזש-דיכטערישקייט, אויסגעדריקט סיי מיט וויזיע, סיי מיט מעטאפארישקייט און אין אנימיזירן די נאטור-דערשיינונגען. דאס איז קלאר, אז דאס מיסטישע באהערשט סיי דעם זיין, סיי זיין באוואוסטזיין, און דאס מיסטישע בינדט זיך ביי אים מיט פאנטעאיזם. ער

פילט זיך נאנט און באהעפט מיט דער נאטור, נעמט זי אויף אנשויעריש, פילט זיך דורכגעדרונגען און אריינגעדרונגען אין אירע מיסטעריעס, וואס ווערן פון זיין דערציילער באטראכט, ווי "איינגעטונקט אין עבודה זרה". דאס איז גורם, אז ער זאל נישט גלויבן און נישט פארן צום רבי'ן, עס ווערט ביי אים רעדוצירט צו אן אבסאלוטן גלויבן, אסקעטיזם און פארגייסטיגטער עראטישקייט. ער איז לחלוטין אויסגעטון פונעם קערפערליכן. דאס קערפערליכע, אדער באנוצנדיג דעם אויסדרוק, דאס קארנאלע, איז ביי אים א לאו-דווקא און ער האלט עס אונטער אויף אזוי פיל, אז די נשמה זאל זיך קענען אין אים האלטן: "אינדערפרי א ציבעלע מיט ברויט, מיטאג א שטיקל הערינג, ביינאכט די רעשט פונעם הערינג", און מיט דעם הארמאניזירט זיין גאנצער אויסערליכער אויסזען:

"קיין אויגן האט מען נישט געזען, נאר צוויי שווארצע לעכער און קאפ! איינגעבויגן כפול שמונה, אין א חולף [אזוי אינעם מקור], אז גאט זאל זיך מרחם זיין!"

משה יאסעלעס איז די פערסאניפיקאציע פון א פולשטענדיגן אסקעטיזם, פארגעטלעכט אינעם סענטימענט, וואס גייט ביי אים אויף זיין פארשטארבענער פרוי. דער סענטימענט ווערט פארוואנדלט אין אן אבסטראקט-פארגייסטיגטע ליבע, וואס הערט נישט אויף ביי אים אפילו נאכן טויט פון זיין פרוי. פרובירט מען אים צו פארבינדן מיט א צווייטער פרוי, בלייבט ער איר פרעמד, ווייט אפגעשיידט פון איר אין מחשבה, סענטימענט און באהעפטונג. דאס געשעט אגב מיט משה יאסעלעס, אבער באלד אונטער דער חופה זעט ער שוין אויס מאדנע. און ווידער שטעלט אים פאר זיין דערציילער:

"מיין משה'לע שיינט אונטער דער חופה, ווי א שררה, נאר וואס דאס משוגענע פנים רוט נישט א רגע, גלייך ער וואלט ווייען געהאט. די ליפן ציטערן, ווי ביים אפשפרעכן אן עין-הרע, און די אויגן ברענען עפעס נישט היימליך... אמת משוגע!"

און משה יאסעלעס האט לאנג נישט אויסגעהאלטן דעם נסיון, ער איז אנטלאפן אויך פון דער צווייטער פרוי. און וואס טוט ער ווען ער קערט זיך צוריק אין זיין שטעטל? ער לעבט אויסשליסליך מיטן דמיון און אימאזש פון זיין ליבע צו א פארשטארבענעם ווען, און עס דרינגט ארויס קלאר פונעם דיאלאג, וואס י. ל. פרץ בינדט צווישן אים און זיין דערציילער:

"משוגענער, פרעג איך אים, נאך וואס ביסטו געקומען, האסט נישט געקענט דארט קנעפן?

איך האב געבענקט, זאגט ער.

צו וועמען?

צום היגן בית עלמין! זאגט ער! און ער זאגט עס אזוי ערנסט, אז א גרויל גייט דורך די ביינער! איר האט געהערט, א מענטש זאל בענקען צום בית-הקברות? ער בענקט! און ער זאגט קיין שקר נישט!"

"נאך מער: גייט ער נאכט אויף נאכט ארויס הינטער דער שטאט און דרייט זיך ארום בית-עלמין! א כהן איז ער, ארייננגיין טאר ער נישט, דרייט ער זיך ארום דעם צוימען און קוקט פון ווייטן אויף די מצבות".

פאר'דמיון'טע ליבע, די ליבע אין גייסט, א פולשטענדיגע רוחניות'דיגקייט, איז דא גובר איבער יעדע שכל'דיגקייט. משה יאסעלעס דענקט נישט מיט לאגישע קאנצעפטן, נאר לעבט מיטן אימאזש, פארוואנדלט אין א פארגייסטיגטן עראטיזם, און עס קען געשען דארט, וואו דער מיסטיציזם ווערט דער איינציגער עצם פונעם לעבן. דאס פיזישע מיט זיינע ליידנשאפטן ווערט דערביי אבסאלוט אפגעטעמפט; דאס פיזישע ווערט אויפגעלייזט אין א ספעציפישן אימאזש, וואס באקומט א מאראליש-עסטעטישן כאראקטער. אין דעם פרט איז משה יאסעלעס אין זיין מיסטיק א גאנצקייט און איז א פולשטענדיגער קאנטראסט צו בערל כאנציעס, דער משוגענער בטלן, פון דער מעשה אונטערן זעלבן טיטל. משה יאסעלעס איז דער אינטעגראלער פערסאנאזש פון א מיסטישן באנעמען, בעת דער משוגענער בטלן שוועבט צווישן אייגענער "איך"-נעגאציע און "איך"-רעאליטעט, צווישן דעם אידעא-פארשטעלערישן און זיין-אפעקטיוויטעט. משה יאסעלעס איז דער פארגייסטיגטער אינעם פילן, לעבט אין אן אויסשליסליכער אינזיכטקייט, אין אן אין-סוף'עדיגקייט, ער איז אבסאלוט-רעפלעקטיוו, בעת בערל כאנציעס איז חקירה'ש-סקעפטיש, אבסאלוט-סקעפטיש און צווייפלעריש. בערל כאנציעס טראכט:

"די חקירה איז, אז קיין מענטש אין דער וועלט קען נישט איבערקלערן זיך אליין! - ווי הייסט, איך וועל משיג זיין? איך וויל מיך ארויסרייסן פון מיר ארויס, אוועקשטעלן זיך, אדער אים אין א זייט, 'ער' זאל קוקן אויף מיר! איך-ער זאל קוקן אויף ער-זיך!"

"איך-ער"? און "ער-איך" - הוילע מעטאפיזיק, דער צייכן פון דואליסטישקייט, אבער אינעם פאל פונעם משוגענעם בטלן איז אויך ווירקנדיג די סיבה און ווירקונג, דער מענטש אין זיין ווילן און פארשטעלונג. און צווישן סיבה און עפעקט, צווישן ווילן און פארשטעלונג שטרענגט זיך אן בערל כאנציעס צו לייזן דעם עיקר און אמת פון זיין מענטשליכן זיין. דערביי קומט ער צום דואליסטישן, צו די צוויי התחלות, וואס וואוינען אינעם מענטשליכן זיין און כאראקטער:

"מען זאגט: 'יצר טוב', זאל זיין אזוי! אבער סיי ווי סיי בין איך דאך נאר א דירה, וואו עס וואוינען צוויי שכנים, איינער הייסט: יצר טוב, דער צווייטער יצר הרע. נישט אזוי? ווייטער די מעשה מיט די נעמען... אבער ווער זענען זיי? ווער בין איך?"

און ביים משוגענעם בטלן גייט עס נישט בלויז אויפן דואליזם פון דער מענטשליכער נשמה, נאר איבערהויפט ביים לייזן די רעטעניש פונעם מענטש גופא: איז דאס מענטש-זיין אן אבסאלוט אדער א רעלאטיוו. די הויפטזאך איז: וואס איז דער מענטש? און ער קומט צום אויספיר, אז עס איז נישט פאראן קיין "איך"-אבסאלוט, אפילו נישט קיין "איך-ער" אדער "ער-איך", נאר דער מענטש אין זיין רעאלער דערשיינונג איז א סכום פון

פֿאַרשידענע ניואַנסן, פֿאַרבונדן סיי מיטן "איך", סיי מיטן "ער". די פֿאַרבינדונג צווישן דעם "איך-ער" און "ער-איך" איז נישט קיין אָרגאַנישע, נאָר אַ וואָלונטאַריסטישע, טיילווייז אַ רעפֿלעקסיוו-פּערסעפּטיווע. בערל כּאַנציעס פּרובירט זיך אַליין קלאָר צו מאַכן דעם צושטאַנד:

"קעגנאַיבער האָט זרח מלמד דערציילט יענקל קעצל'ען, אַז אין 'בעל עקידה' איז דאָ אויף דער היינטיגער סדרה אַ פּלאַי-פּלאַים'דיגער דרוש! וויל איך וויסן, וואָס עס איז געפֿעלן זרח מלמד, צו לויפֿן צו דער מזרח-וואַנט און אַראָפּכאַפּן דעם ספֿר... נו, בין איך טאַקע געשטאַנען! די פֿיס האָבן נישט געוואָוסט וועמען צו פֿאָלגן: צי בערל כּאַנציעס, וואָס וויל גיין האַלץ-האַקן, צי דעם בערל כּאַנציעס, וואָס וויל גיין אין באַד אַריין, ווייל עס בייסט אים, צי דעם בערל כּאַנציעס, וואָס וויל וויסן, וואָס עס איז געפֿעלן זרח מלמד!... איך בין טאַקע אַזוי לאַנג געשטאַנען, ביז איך האָב מיך דערמאָנט, אַז איך האָב נאָך קיין מנחה נישט געדאַוונט!

נו, על כּן? וואָוינען אין מיר שוין פֿיר פֿאַרשוינען! אַ האַלץ-העקער, אַ בעל-עקידה'ניק, אַ בעדער און דער לעצטער אַ מנחה-דאַוונער, וועלכער האָט אַלע אַראָפּגעיאָגט אונטערן אויוון, זיי זאָלן קיין פּיפּס נישט געבן, נאָר ער האָט צו שאַפֿן, און די פֿיס מוזן אים פֿאָלגן, אַ והאַ ראיה, בין איך טאַקע צוגעגאַנגען צו דער וואַנט און האָב געדאַוונט!"

דער משוגענער בטלן נעגירט נישט די צוויי התחלות אינעם מענטש, דעם יצר-טוב און יצר-הרע, דאָך שטעלט ער אונטער אַ פֿראַגע-צייכן די אויסגעהאַלטנקייט פֿונעם דואַליסטישן פּרינציפּ און פֿון דער רעאַלער מענטש-עקזיסטענץ. ער איז אויסן צו לייזן אַ פֿילאָזאָפֿישן פּראָבלעם, און דורכגעדרונגען מיט סקעפּטיציזם, קריטיקירט ער די דואַליסטישע פֿאָרמול, אָנגענומען ווי אַ דאָגמע. זיין אויספֿיר איז, אַז דער מענטש אין זיין זיין איז אונטערגעוואָרפֿן דער רעפֿלעקסיווער ווירקונג. די רעפֿלעקסן דריקן זיך אויס אין פֿאַרשידענע ניואַנסן, אין זייער תּוך אוואַליטיווע, אין רעזולטאַט באַהערשטע און דאָמינירטע פֿון איין באַפֿעלעריש-וואָליטיוון צענטער. דער וואָליטיווער צענטער איז דאָס רעאַלע, וועמען די איינבילדלעכע אוואַליטיווע פֿאַרשטעלונגען וואַרפֿן זיך אונטער, און פֿון אַזאַ קוק און חקירה איז בערל כּאַנציעס, אַדער ווי י. ל. פּרץ טיטולירט אים "דער משוגענער בטלן", אויסן צו לייזן זיין אייגענעם פּראָבלעם פֿון "וועראיך-בין-זיין". פֿון דער זעלבער פֿאָרמול "ווער-איך-בין-זיין" באַטראַכט ער אויך יעדן אַנדערן, וועמען ער נעמט סיי אין זיין רעאַלער אָדער חומר'ישער דערשיינונג, סיי אין דער מחשבה'דיגער פֿאַרשטעלונג. אָט ווי בערל כּאַנציעס זעט וואָלף סוחר:

"איך זאָג דיר, בערל כּאַנציעס, אַז עס זענען דאָ דריי וואָלף סוחרים... איינער איז אַ לעמעלע, אַ פֿרום לעמעלע, וואָס זיצט און לערנט נדרים און וועט אויף יענער וועלט אויך לערנען נדרים און טאַקע מיט רבונו של עולם'ס פּירוש... דער צווייטער איז אַ גנבֿ און וועט דאָרט אויך כאַפּן פֿון די טעלער; דער דריטער איז אַ רוצח, וואָס הרג'עט דאָס ווייב מכּות-רצח..."

דאס איז אלץ דער זעלבער "איך-ער", "ער-איך", אבער נישט ווי אן אבסאלוטער, נאר ווי א רעלאטיווער דואליזם. בערל כאנציעס'ס טראכטן איז נישט מער ווי א רעפלעקס, וואס קומט צו אים פון זיין מיסטישער פארטיפטקייט און דורכגעדרינגנקייט. ער באגרייפט די צוויי כוחות וואס הערשן אינעם מענטש. איינער א דורכאויס-טעטיגער, א דינאמישער, וואס איז דער גורם פון בערל כאנציעס'ס טראכטן, צום שטעלן פראגעס און זוכן צו פארענטפערן זיי, און דער צווייטער כח איז דער פאסיוו-ליידנדיגער, ביי בערל כאנציעס אויסגעדריקט אין א שטערונג מקיים צו זיין די ווינטשן און פארלאנגען. דאס איז א טיפישער אויסדרוק פון א היינטערבאוואוסטזיין, וואס פארדיכטעט דעם באוואוסטזיין, און ביי בערל כאנציעס גרייכט עס צו א מדרגה פון אן אבסאלוטן נעגירן די מאטעריע - ער ווערט הוילער געפיל און אימפרעסיע - "אז דער רוצח שלאגט טייבעלע'ן, טוט מיר ווי דאס הארץ", און אליין איז ער דער "ניהיל", וואס לעבט מיט דער קראפט פון עמאנאציע. דער משוגענער בטלן שטעלט זיך אליין פאר:

"איך בין טאקע א גולם, איך האב גאר קיין נשמה נישט; וואס דען? אלץ ארום לעבט, אלץ ארום האט נשמות, די נשמות זייערע לאזן ארויס פון זיך אזוינע לאנגע, דינע, שפיציגע פעדימלעך, אזוינע שטראלן, און זיי כאפן זיך און ציפן זיך אין מיר, קריכן אין מיר אריין, רירן מיך, שטעלן מיך אויף די פיס, הייסן מיך גיין, טון, לויפן... אבער איך אליין בין גארנישט!"

און דאס איז אן אינטערעסאנטער שטריך אין דער חקירה פונעם משוגענעם בטלן. ער רעדט נישט וועגן דעם, אז איבער אים איז פאראן א באשעפער, וואס האט אים געגעבן לעבן, נאר אין זיין סקעפטישער באציונג צו זיין אייגענעם זיין קומט ער אומדירעקט צו אן אבסאלוטער נעגאציע. פאר אים איז וויכטיג צו דערגרונטעווען, וואס אזוינס איז דער מענטש אין זיין פיזישער דערשיינונג, צי דאס סענסיבלע אינעם מענטש לעבט אויך נאכן פיזישן אפלעבן פונעם מענטש, אדער דאס איז בלויז א מיראזש. דאס גייסטיגע איז נישט מער ווי אן אבסטראקציע, בעת דאס סענסיבלע איז א יש, און דאס פירט אים צו ספיקות. דעריבער זאגט ער:

"אז איך גיב מיר א קניפ אין באק, פלאמט מיר די באק, ווייל איך האב א באק, איך האב הענט און פיס, איך האב א קאפ מיט א הארץ און האב אפשר א נשמה אויך... אלץ האב איך, נאר וואס בין איך אליין?

נישט די באק, די פיס, נישט דאס הארץ, נישט דער קאפ, נישט די נשמה. וואס דען? גארנישט...

איך זאל מיך קענען מאבד עצמו לדעת זיין, און אליין זען, וואס עס וועט זיין, וואס עס וועט בלייבן, אז עס וועט אוועקפאלן דער קאפ, די הענט, די פיס, די בעק, די צעריסענע כאליעוועס... דעמאלט וואלט איך אפשר עפעס געוואוסט? צי וואלט נישט א יושר געווען צו פרובירן...

ווען זי זאל נאר הייסן! אפשר וואלט איך עס ביי אים געפרובירט".

אט וואו אהין עס דערגייט די חקירה פונעם משוגענעם בטלן. אין דעם פרט איז ער דער אבסאלוטער היפוך צו משה יאסעלעס פון "אז מען זאגט: משוגע, גלויב!" אויך אין משה יאסעלעס'ס דמיון-פארשטעלונג לעבט א פרוי, אבער דאס איז ביי אים גורם צו העכסטער פאראיידלטקייט, בעת ביי בערל כאנציעס איז געגוג, אז די פרוי זאל וועלן, וועט ער באגיין א פארברעכן. עס איז אלץ, וואס די מאטיוון זענען פארשיידנארטיג. וואס ביים ערשטן איז מיסטיק, אנרעגנדיג צום העכסטן און דערהויבנדסטן, צו א ווירקליכן עסטעטישן געפיל, גייט ביי בערל כאנציעס אויף חקירה, באזירט אויפן אלאגישן און איראציאנעלן. דאס אלאגישע און איראציאנעלע איז די העכסטע קאטעגאריע פון מיסטיק, אבער באהעפט מיט א סקעפטיציזם, ווען דער סוביעקט איז אויסן צו דערגרונטעוועו דעם זין און יש פונעם מענטשליכן זיין. בערל כאנציעס איז שוין נישט אזויפיל דער גלויבנדיגער, ווי דער פילאזאפירנדיגער, און די צוויי התחלות אינעם מענטש - דער יצר טוב און דער יצר הרע - זענען פאר אים נישט קיין אבסאלוטע, נאר רעלאטיווע באגריפן און ווערן פון אים אויפגענומען נישט אין אן עטישן אויסדרוק, נאר ווי א פילאזאפישע ספיקות'דיגקייט: בערל כאנציעס, אדער דער משוגענער בטלן, געהערט צו דעם טיפ חסידים, וואס איז דורכן רעליגיעז-מיסטישן געקומען צום פילאזאפיש-חקירה'שן. אויב די רעליגיע איז דאס הארץ פונעם מענטשליכן זיין, איז די פילאזאפיע דער גייסט, און בערל כאנציעס געפינט זיך אין א פערמאנענטן קאמף צווישן הארץ און גייסט, צווישן דעם רעליגיעז-גלויבערישן און פילאזאפיש-חקירה'שן.

אויף אזא שטייגער שפיגלט "חסידיש" אפ צוויי כתות חסידים - א כתה, וואס איז הוילער רעליגיעזער עקסטאז, הוילע התלהבות, און א כתה, וואו דאס פילאזאפישע אדער דענקערישע באגלייטן דאס רעליגיעזע, דאך נישט אין א ראציאנעלער פארם, נאר דווקא איראציאנעל, און אלע מאל איז די שיטה גובר, פאר וועלכער דער עיקר איז כוונה און אמונה. פאר די חסידים פון רעליגיעזן עקסטאז, פון הוילער התלהבות, איז עס א "סינע קווא נאן" פון זייער גאנצן זיין, און י. ל. פרץ דעטערמינירט עס בשם אומרו אין דער מעשה "עלנט":

> "דער שטאמישער רב, אויך א בעלזער, האט אים געגעבן א קניפ אין בעקל פאר זיין דרשה. דערביי האט ער אים געזאגט, אז תורה אליין איז נישט מציל מדינו של גהינום. והא ראיה - דער גאון, ער איז דאך געווען א למדן מופלג, טאקע א גאון, און איז היינט פארט אין א קליינער מדרגה... ער זיצט אין פאדערהויז פון גן-עדן איבער א ש"ס גמרא און לערנט, און דאס הארץ טוט אים ווי זעענדיג, ווי פראסטע מענטשן, וואס קענען קוים עברי, שפרינגען איבער אים אריבער גלייך אין גן-עדן, ווייל, באמת, זאגט ער, דער עיקר איז כוונה און אמונה... אמונה, זאגט ער, אין זיין ליבן נאמען, און נאך מער אמונה אין דעם איד, וואס..."

תורה איז אן עיקר, אבער דאס איז נאך נישט אלעס, און אז דער עיקר זאל ווערן א יש מוז עס זיין "באווירצט" מיט כוונה און אמונה. תורה גופא אין איר דאגמאטישן אויסדרוק איז ראציאנאליזם, בעת כוונה און אמונה זענען א סענסיטיוויטעט-אויסדרוק, זענען אינטואיטיוו און גייען דירעקט פונעם הארץ, און מיט דעם גופא ווערט שוין

אונטערגעשטראכן, אז דאס זינליכע איז אמאל וויכטיגער ווי דאס ראציאנאליסטישע, נאטירליך ווען דאס זינליכע גייט אויף דער קאטעגאריע פון גלויבן און איז מכוון אויף עבודת-הבורא. י. ל. פרץ אילוסטרירט עס אין דער מעשה "עלנט", וואו עס ווערט דערציילט די געשיכטע פונעם חסיד סענדער, וואס האט שוין געהאט זעקס ווייבער און וויל נאך האבן די זיבעטע. אבער די געשיכטע איז נישט מער ווי א קאנווע ארויסצוברענגען די צוויי שיטות חסידיש, צווישן דער בעלזער שיטה, וואס האט געפאדערט הויפטזעכליך כוונה און אמונה, און דער קאצקער שיטה, וואס האט געהאלטן בלויז פון הוילע תורה. מיט אנדערע ווערטער: די בעלזער שיטה איז געווען פאלקיש, בעת די קאצקער איז געווען אריסטאקראטיש, און עס גייט דא דערום ארויסצוברענגען, וועלכע פון די צוויי שיטות איז די העכערע. די נסיונות פון דער בעלזער שיטה זענען גרעסער און העכער ווי די פון דער קאצקער, און ריכטיג ווערט עס באמערקט אין דער מעשה "ער, זכרונו לברכה און זיינע מקורבים": "אן ערליכער איד צו זיין גאר פון זיך אליין איז זייער שווער! יעדער זאל מלחמה האלטן מיטן יצר הרע גאר באזונדער, ביחידות הייסט עס, יעדער פאר זיך, נישט אין ראטעס און אן אפיצירן, וואלט גאר ביטער געווען". און דא ליגט אויך דער אונטערשייד צווישן דער בעלזער און קאצקער שיטה: די ערשטע איז כוונה און אמונה ברבים, בעת די צווייטע איז תורה ביחידות. שוין פון דעם דרינגט ארויס, אז דער קאלעקטיווער פרינציפ האט ביי די חסידים געשפילט א גרעסערע ראל ווי דער אינדיווידועלער.

דער יצר-הרע איז דער נסיון, וואס לאקערט איבעראל אויפן מענטש, איבערהויפט אויפן פאריאגטן און פארטועטעם אין וועלט-זאכן, און דא מוז די כוונה באקומען א קאנקרעטן אויסדרוק, אנגערעגט פון השפעה "עשה לך רב". דאס איז דער קולט פונעם רבי'ן אינעם חסידיזם, און האט דער רבי די קראפט משפיע צו זיין, קען ער אויך זיין דער מקיל. און די ווערטער פונעם רבי'ן ווערן די פילאזאפיע פון א נייער התנהגות:

> "פארצייטיגע אידן, פלעגט ער זאגן, זענען גרויסע גבורים געווען, אקעגן גיין אין מלחמה מיטן יצר הרע און מכריע זיין איז ביי זיי א שפילעכל געווען: היינטיגע צייטן, זאגט ער, איז געניג, אז מען קען אנטלויפן פארן יצר-הרע".

אויף אזא באדן איז אויסגעוואקסן די פילאזאפיע פונעם חסידיזם. זי איז ארויסגעדרונגען פון דער אידישער מיסטיק, וואס שטאמט פון דער אידישער קבלה, און האט אינעם פראצעס פון איר אנטוויקלונג אנגענומען א כאראקטער פון א ריכטיגער טעורגיע. אבער די אידישע טעורגיע האט א גאנץ אנדערן כאראקטער ווי די קריסטליכע. אויב די קריסטליכע טעורגיע איז אויסגעדריקט אין א גלויבן פון דער געטער- און טייוול-ווירקונג אין די אינטערעסן פון די מענטשליכע צוועקן, האלט די אידישע טעורגיע, אז מיטן מכוון זיין זיך אין תפילה קען דער מענטש דערגרייכן אזא געטליכע אנשויונג, אז ער זאל אפילו קענען ווערן א בעל-נס. אזוי ארום זענען אמונה און כוונה פארבונדן מיט תפילה, אבער כדי די תפילה זאל האבן איר השפעה, מוז דער מענטש זיין ריין פון זינד נישט בלויז אינערליך, נאר אויך אויסערליך. און דא קען יעדע קלייניגקייט ווערן א שטרויכלונג און אפילו שעטנז קען שטעלן א נסיון:

"אין שעטנז איז נאך א גרעסערע סכנה!... אז מען דאווענט אין א מלבוש מיט שעטנז, האב איך פון פיו הקדוש אליין געהערט און דערנאך אין קו-הישר געזען - קריגט די תפילה צעבראכענע פליגלען, קען זיך נישט אויפהייבן און וואלגערט זיך דא, לא עליכם, ארום אין שער האשפה! און הני מילי בשוגג, במזיד פאלט זי גאר אראפ אין שאול תחתיה [אזוי אינעם מקור], און ווערט א קרוין צום קאפ פון יענעם בחור, רחמנא לצלן..."

אמונה און כוונה זענען עיקרים, תפילה איז זייער אויסדרוק, און פון די עיקרים דרינגען ארויס די מידות, וואס שאפן דעם יסוד פונעם עטישן. פון אמונה דרינגט ארויס בטחון, פון תפילה די מידה פון צדקה. לפנים האט עס נישט צו טון מיטן טעורגישן קרייז, אבער דאס איז גורם, אז דער וואס פארמאגט די מידות זאל ווערן דער מקורב צום באשאנקענעם מיטן טעורגישן. און ווער איז באשאנקען מיטן טעורגישן, אויב נישט דער צדיק, דער געבענטשטער מיט אצילות? אן אילוסטראציע צו דעם זענען די פערסאנאזשן וואלף-בער, נאסקע און דער "ליטוואק" פון דער שוין דערמאנטער מעשה "ער, זכרונו לברכה, און זיינע מקורבים" - דאס זענען אפילו עפיזאדן פון פשוט'ן חסידישן שטייגער, דאך פון א דורכדרינגענדיגער מיסטיק און טיפן פילאזאפישן זין.

צום זעלבן טעורגישן קרייז געהערן אויך די מעשיות "דער רבי'נס ציבעק" און "ניסים ונפלאות", אבער אין "ניסים ונפלאות" ברייטערט זיך אויס דער קרייז מיט ריין פאנטעאיסטישע עלעמענטן. אט, צום ביישפיל, אזא שטעל אין דער מעשה "ניסים ונפלאות":

"אין איין טאג, דעם צווייטן, ויהי ביום השלישי, דערפילט ער, זאל לעבן, אז לא עליכם, די חולשות וואקסן, אז די כוחות גייען אים, חס ושלום, אויס, גיט ער זיך א שטעל אויף, א לויף צו און א פראל אויפן פענצטערל פון דער סוכה און גיט א געשריי ארויס: עצים ואילנות, גיט מיר אייער כוח! דשאים ועשבים, איך בין אויף אייך גוזר, גיט מיר אוועק אייער גאנצן כוח!"

"ער, זאל לעבן" פארמאגט די קראפט פון טעורגיע. דאס הייסט, ער קען באפעלן תפילה דער טויטער נאטור [אין מקור: "תפילה"; מסתמא "אפילו"], ער קען ווייזן ניסים - אזוי זעט ער אויס אין די אויגן פון די, וואס גלויבן אין זיין געטליכן כוח. און אויב אין דער אלגעמיינער טעורגיע קומט פאר דער קאמף צווישן די גוטע און בייזע גייסטער, צווישן גאט און טייוול, איז עס אין דער אידישער טעורגיע דער אבסאלוטער קאמף צווישן דעם יצר-טוב און יצר-הרע. און עס איז נאטירליך, אז ביי "ער, זאל לעבן" איז דער יצר-טוב אלע מאל גובר, ער איז אלע מאל פריי פון נסיונות, ווייל ער רייניגט זיין נשמה פון שלעכטע רעיונות און דענקענישן. און דאס דרינגט קלאר ארויס פון דער געשיכטע וועגן דעם ביימעלע, וואו י. ל. פרץ גיט עס איבער אינעם נאמען פון די, וואס דערציילן די געשיכטע פאר די אנדערע חסידים. געווען איז אמאל א ביימל, וואס האט געטראגן גאלדענע עפל, געווען אן עץ עושה פרי, און אז "ער, זאל לעבן" האט געוואלט און דאס גוזר געווען, האט דאס ביימל אנשטאט עפל אנגעהויבן געבן נאדלען. און פארוואס האט ער אזוינס גוזר געווען? כדי צו פארהיטן אידישע קינדער פון עבירות. די מעשה איז

געוועזן, אַז די צווייגן פֿונעם ביימל זענען אַריבער איבער דער פֿאַרצוימונג און אין גאַס אַריין - זיי זענען אַריבער אינעם "רשות הרבים" און עס איז געוואָרן אַ מכשול, אַ גרויסער מכשול:

"תינוקות של בית רבן - ייִנגלעך גייען איבער דער גאַס פֿון חדרים - רייסט מען, איז מען עובר אויף 'לא תגנוב'. רעדן וועגן דעם די חסידים ביים טיש, אויפֿן אויער: ער, זאָל לעבן, דערהערט עס, אָבער רונצלט ער, זאָל לעבן, דעם שטערן, הייבט אויף די ברעמען, דער עולם ווערט פֿאַרציטערט, און מיינט ער וועט שעלטן - מעניש זיין! איז אָבער, זעט אויס, גובר מידת הרחמים. עפֿנט ער, זאָל לעבן, אָבער די כשר'ע לעפֿצן און גיט אַ זאָג: 'מפֿקיר'!"

און זיין נשמה רייניקט ער דורך זיך אָפּזאָגן פֿונעם ערדישן לעבן, ער פֿאַראָוועט נזירות, ווייל נאָר אויף אַזאַ וועג קען ער קומען צו "עליות", צו דערהויבנקייט אין גייסט, וואָס דערנענטערט אים צום געטלעכן, און מיט דעם כוח קען ער מקלל זיין די בייזע גייסטער און זיך מאַכן דינסטבאַר די גוטע - ער דערגרייכט דעם כוח האצילות, זיין לעבן ווערט

אַ שליחות נאָר צום גוטן, און ער קען זיך אַפֿילו פֿאַרמעסטן אויף אַ גערעכטן קאַמף מיטן בורא עולם:

"ער שפּאַרט זיך איין: ער וועט נישט אַרויסקומען פֿון דער סוכה ביז ער וועט נישט פּועל'ן... און ער זיצט מיט דער ליולקע-ציבעק אין מויל און פּופּקעט - אַ וואָלקן מיט רויך נעמט אַרום אים, און פֿונעם וואָלקן קוקן זיינע אויגן אַרויס, פֿול עצבות, פֿול תּפֿילה און טיילמאָל עקשנות".

ביי י. ל. פּרץ ווערט עס צוגעפּירט צום פּראָבלעם און רעאַליטעט פֿון מסירת נפֿש, אָבער דער עצם פֿון נתגלה ווערן, ווי דער עצם פֿונעם מיסטיש-גייסטיגן, וואָס שפּילט זיך אָפּ אינעם מיסטעריעזן קאַמף צווישן צוויי כוחות, פֿון וועלכע דער ערשטער איז "ער, זאָל לעבן" אַליין, הוילע נשמה-ריינקייט און עליות'דיקייט, און דער צווייטער איז דער כוח פֿונעם פּריץ, וואָס איז דער אויסדרוק פֿונעם בייזן און שלעכטן, פֿונעם טייוול אַליין, ווי י. ל. פּרץ שילדערט עס אין דער מעשה "ער און זיינע מקורבים", איז אַ ריכטיקע טעורגישע קאַטעגאָריע, ווי אַ צווישן-שטופֿע צווישן דעם דעיִסטישן און פֿילאָזאָפֿישן. אינעם שילדערן די צוויי סתּירות'דיקע כוחות אין זייער מיסטעריעזן קאַמף קומט י. ל. פּרץ אויף די צוויי מינים טעורגיע: די ערשטע געוואָנדן אויפֿן געטלעכן, די צווייטע אויף דער אַזוי גערופֿענער שוואַרצער מאַגיע, אָדער סיטרא אחרא. דער ערשטער כוח איז מנצח, ווייל ער קומט פֿונעם געטלעכן, אָבער באַטראַכט אַלס אַ דענקערישע קאַטעגאָריע, גענומען ווי אַ ריין פֿילאָזאָפֿישער אויסדרוק, קען עס אויפֿגענומען ווערן ווי אַ ספּעציפֿישער מין פֿון אַ ראַציאָנאַליסטישן מיסטיציזם, אייגנטליך אויסשליסלעך דער אידישער קבלה-גייסט.

"חסידיש" איז אין אַלע פּרטים אַ דערציילערישע אילוסטראַציע צו די קוואַלן און וועזן פֿון דער אידישער קבלה. די קבלה איז דער טראַדיציאָנעלער קוואַל פֿון דער אידישער טעאָלאָגיע - דעיִסטיק און פֿילאָזאָפֿיע - און פֿאַר די חסידים איז עס געוואָרן דער יש און תּמצית פֿון זייער גאַנצן זיין און לעבן, אינעם טעאָרעטישן ווי אינעם פּראַקטישן.

פראקטיש איז עס געווארן א טיפער מיסטיציזם, פארבונדן מיט אן אומבאגרעניצטן גלויבן אינעם צדיק, אינעם רבי'ן, ווייל ער איז די ריכטיגע עמאנאציע פונעם געטליכן, איז באשאנקען מיט געטליכער קראפט, טראנספערירט אין דער פארם פון וויזיע אויף אויף די אלע, וואס קומען אין באריר מיטן צדיק. ער איז משפיע, אז אויך די אנדערע זאלן קענען זען ברוח הקודש דאס, וואס א נישט-גלויבנדיגער קען נישט זען. ווי דערציילט דען דער חסיד אין דער מעשה "משנת חסידים"?

"און מיר האט זיך געדוכט, אז איך זע בחוש, ווי ווייסע טויבן, ווי שניי, פליען פונעם רבי'נס מויל ארויס, און אין א צייט ארום האט ער, זכרונו לברכה, אויך געמוזט מודה זיין, אז די קולות זענען געווען שמשים, שלוחים געשיקט צו דער גאנצער וועלט - צו אלע חיות, צו אלע ביימער און גראזן, צו מדבריות, וועלדער, ימים און טייכן, צו הימל און ערד, צום גהינום, צום גן עדן, צו די אבות, צו דער פמליא של מעלה, און האט אלע פארבעטן אויף דער חתונה..."

ווייטער קומט דא צום אויסדרוק דער פאנטעאיסטישער מאמענט, וואס באקומט אין דער מעשה "א גלגול פון א ניגון" אויך א כאראקטער פון אן אנימיסטישן אימפרעסיאניזם:

"און אינמיטן שטילן גערויש פון ביימער איז ארויסגעשווימען א שטילער, זיסער ניגון...

"און דעם ניגון, האט זיך געדאכט, האלט אונטער א גרויסע, גאר א שטילע קאפעלע משוררים, דאס האבן גערוישט די ביימער אין וואלד..."

און נאך בולטער איז דאס אנימיסטישע אין א צווייטער שטעל פון דער זעלבער מעשה, פארבונדן מיטן דעטערמינירן די פילאזאפיע פונעם ניגון:

"דער ניגון, מוזט איר וויסן, איז א סך-הכל פון קולות, אדער ווי יענע זאגן - טענער.

די קולות אדער די טענער נעמט מען פון דער טבע; קיינער איז זיי נישט מחדש, און אין דער טבע פעלט נישט קיין קולות, אלץ האט א קול, זיין אייגענעם קלאנג, אויב נישט גאר א גאנצן ניגון!

"די גלגלים, האבן מיר א קימא לן, זינגען: טאג און נאכט -

"יום לים [אזוי אינעם מקור], לילה ללילה... האבן זייער זמר... מענטשן און פייגל זינגען, חיות ובהמות זאגן שירה... א שטיין קלאפט אויף א שטיין, מעטאל קלינגט... וואסער, אז עס לויפט, שווייגט עס נישט; היינט א וואלד! ביים קלענסטן ווינטל זינגט ער דאך א 'וואלאך', אן אמת'ן שטילן, זיסן וואלאך! און די באן, למשל - די חיה רעה, מיט די רויט-פלאמענדיגע אויגן, אז זי לויפט, באטויבט זי נישט מיט איר געזאנג? אפילו די שטומע פיש, האב איך אין אן אלטן ספר געזען, געבן אויך אמאל ארויס פון זיך א קול-נגינה. טייל פיש, שטייט אין ספר, שווימען פון צייט צו צייט צו צום ברעג, קלאפן מיט די עקן אין זאמד, אויף א שטיין, און זענען זיך דערמיט מחיה!"

"ווייניג קולות? מען דארף נאר האבן אן אויער, עס זאל די קולות אויפכאפן ווי א נעץ, איינזאפן ווי א שוואם!

נאר פון טענער אליין איז נאך קיין ניגון נישט!

א הויפן ציגל איז נאך נישט קיין הויז!

דאס איז ערשט דער גוף פונעם ניגון; ער דארף נאך א נשמה!

און די נשמה פון א ניגון איז שוין א געפיל פון א מענטש: זיין ליבשאפט, זיין צארן, לייטזעליגקייט, נקמה, הארצבענקעניש, חרטה, צער - אלץ, אלץ, וואס א מענטש פילט, קען ער ארייגעבן אין א ניגון און דער ניגון לעבט".

דאס ארייינפירן דעם ניגון אין דער פילאזאפיע, ווי דער סענטימענט פארן ניגון אין דער חסידישער וועלט, איז נישט א צופעליגקייט, נאר אן ארגאנישקייט, פארבונדן מיט דער פילאזאפיע ווי מיטן מיסטיציזם פון דער קבלה. דער ניגון איז די אנטפלעקונג פון דער "מעשה מרכבה", ווי עס ווערט אילוסטרירט מיט א דערציילונג אין דער גמרא "חגיגא" [אזוי אינעם מקור] וועגן רבי יוחנן בן זכאי און זיין תלמיד רבי עליעזר בן ארח [אזוי אינעם מקור]. דער תלמיד האט געבעטן דעם רבי'ן אים צו דערציילן דעם סוד פון מעשה מרכבה, און קוים האט נאר רבי עליעזר אנגעהויבן צו רעדן, האט זיך פונעם הימל אראפגעלאזט א גרויסער פייער און האט ווי א פלאמען-ים באדעקט אלע פעלדער מיט בלענדנדיגע שטראלן. און אינמיטן פון דער וואונדערליכער דערשיינונג האבן די מלאכים געלאזט הערן די הימלישע מעלאדיעס פון זייערע גן-עדנישע געזאנגען, ווי א ווידערקול צו פארהערליכן זייער שעפער.

אלזא: אויך דער ניגון פארנעמט א גרויסן ארט אין דער אמונה, דער ניגון איז א ריכטיגער כונת הנפש, און טאקע ווייל ער איז א ריין-זינליכער אויסדרוק פון דער מענטשליכער נשמה. און דאס זינליכע פארנעמט א גרויסן ארט אין דער אידישער קבלה און נאך מער אין דער אידישער מיסטיק. פון דעם איז אויך פארשטענדליך פארוואס דער ניגון פארנעמט אזא גרויסן ארט אינעם חסידישן לעבן און איז דערפירט ממש צו א שטופע פון א ספעציעלער פילאזאפיע. די קבלה גיט אן אפילו, אז דאס אמת'דיגע לעבן איז דאס אינטעלעקטועלע, דאס לעבן פונעם גייסט, בעת דאס זינליכע איז נישט מער ווי א סוראגאט. דאך ווייזט די קבלה אן, אז די זינליכע וועלט איז דער יסוד פון דער גייסטיגער און איז דער ריכטיגער אביעקט פון דער אנשויונג. אן דערפארונג איז נישט פאראן קיין דענקען - אזא איז די טעזע פון דער אידישער קבלה - און אן דער זינליכער וועלט איז נישט פאראן קיין אינטעלעקטועלע וועלט. אבער די אנשויונג גופא מיטן דענקען און דערקענען, ארויסגעדרונגען פונעם זינליכן, זענען סובסטראטן פון דער אינטעלעקטועלער וועלט, און די אינטעלעקטועלע וועלט איז דער יסוד פון גאט-דערקענטעניש. און אויף א גאנץ דירעקטן אופן איז עס אויך אנצווענדן אויף דער פילאזאפיע און טעאריע פונעם ניגון, וואס איז אן עצם פון דער מיסטישער, ריכטיגער געזאגט, פון דער התלהבות-דערקענטעניש. אין "א גלגול פון א ניגון" באקומט עס פאלגנדיגע אילוסטראציע:

"אן איד איז ער געווען א דארער, א טרוקענער, האט ער אבער אנגעהויבן שפילן, איז ער פלוצים געווארן גאר אן אנדער מענטש: די אייביג-אראפגעלאזטע ברעמען האבן זיך לאנגזאם אויפגעהויבן, און פון די שטילע, טיפע אויגן איז געפאלן אן אמת'ער שיין פון רחמנות איבערן בלאסן פנים. מען האט געזען בחוש, אז אצינד איז ער נישט קיין חיגר, זיינע הענט שפילן אליין, פון זיך, און די נשמה פליט ערגעץ ארום, הויך, הויך אין עולם הזמרה... טייכמאל פלעגט ער זיך פארגעסן און אנהייבן זאגן הויך, און א קול האט ער געהאט - א קלארנעט, אזוי קלאר און אזוי ריין..."

צווישן דעם גייסטיגן און זינליכן איז פאראן א דירעקטע פארבינדונג, דאס זינליכע איז די אנרעגונג פארן גייסטיגן, און די פארבינדונג ווערט נאך בולטער באטאנט אין די ווערטער פונעם אדמו"ר אין דער מעשה "משנת חסידים". די פארבינדונג קומט דא ארויף אויף א טעא-פילאזאפישן יסוד:

"איך בין מגלה, האט ער איינמאל אויסגערופן, און די אויגן, האט מען געזען, האבן אים געשטראלט טאקע ממש מזיו השכינה - איך בין מגלה, אז די גאנצע וועלט איז נישט מער נאר א זמר און א טאנץ פאר א קדוש ברוך הוא! אלע זענען משוררים און זינגען זיין לויב! יעדער איד איז א משורר, אין יעדן אות פון דער תורה הקדושה איז א קול נגינה, און יעדע נשמה אין יעדן גוף איז אויך א קול נגינה, ווייל יעדע נשמה איז אן אות פון דער תורה הקדושה, אלע נשמות צוזאמען זענען די תורה הקדושה אינגאנצן און ביידע זענען איין זמר לפני מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא!

"און יעדער מענטש איז אויך א כלי-נגינה, און דאס לעבן פון א מענטש איז א ניגון, א פרייליכער צי א טרויעריגער ניגון, און אז מען ענדיגט דעם ניגון, פליט ארויס די נשמה פונעם גוף און דער ניגון, די נשמה הייסט עס, באהעפט זיך צוריק מיט דער גרויסער נגינה פארן כסא הכבוד..."

אין דער מעשה "צווישן צוויי בערג" ווערט דער מענטש, די נאטור און דער ניגון איינס. דאס סענסיטיווע פונעם מענטש, דאס פאנטאַיסטישע, ווערן דא א פולשטענדיגע אנימיזירטקייט, פארגעשטעלט אין אן עקספרעסיווער פלאסטישקייט. נישט דער מענטש, נאר די נאטור, ווערט דער רעפלעקס פונעם מענטשליכן נשמה-צושטאנד - אן אין-סוף'דיגע באהעפטונג אין דער התלהבות פון פרייד און נגינה:

"א גרויסער, ברייטער הימל - ממש אין-סוף, און בלאָ, אזוי העל-בלאָ איז דער הימל געווען, אז עס האט מחיה געווען דאס אויג. איבערן הימל זענען געשווימען ווייסע, ממש זילבערנע וואלקנדלעך, און אז מען האט זיך אין זיי איינגעקוקט, האט מען געזען, ווי זיי ציטערן ממש פאר פרייד, ווי זיי טאנצן אונטער מיט שמחת-תורה! הינטן ווייטער האט ארומגענומען די שטאט א גרינער, ברייטער גארטל, א טונקל-גרינער, נאר דאס גרינע איז געווען לעבעדיג-גרין, אזוי לעבעדיג, גלייך ווי עס וואלט א 'חיות' ארומגעפלויגן צווישן די גראזן; וואס אמאל, האט זיך געדאכט, פלאמט ערגעץ אנדערש אויס א חיות, א געשמאק, א לעבן - מען האט געזען בחוש, ווי די

פלעמעלעך שפּרינגען און טאַנצן צווישן די גרעזעלעך... גלייך זיי נעמען זיי אַרום דעם האַלדז און קושן זיי...

"און אויף די לאַנקעס מיט די פלעמעלעך האָבן זיך אַרומגעדרייט כתות און כתות פון חסידים... די אַטלאַסענע און אַפילו די לאַסטיגענע קאַפּאָטעס האָבן געבלאַנקט ווי די שפּיגל, די צעריסענע ווי די גאַנצע!... און די פלעמעלעך, וואָס האָבן זיך אַרויסגעריסן פון צווישן די גרעזעלעך, האָבן זיך געכאַפּט און געציפּעט אָן די שפּיגלדיגע בגדי יום-טוב, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיי טאַנצן אַרום יעדן חסיד. מיט התלהבות, מיט ליבשאַפט... און אַלע כתות חסידים האָבן געקוקט מיט וואונדערליך-דאַרשטיגע אויגן אַרויף צום רבי'נס גאַניקל... און די דאַרשטיגע אויגן, האָב איך געזען ממש בחוש, זייגן פונעם גאַניקל, פון רבי'נס פּנים, די ליכט, און וואָס מער ליכט זיי האָבן געזויגן, אַלץ העכער האָבן זיי געזונגען... אַלץ העכער און העכער... אַלץ לוסטיגער, אַלץ הייליגער...

"און יעדע כתה האָט זיך געזונגען איר ניגון. נאָר אין דער לופט האָבן זיך די אַלע ניגונים מיט אַלע קולות אויסגעמישט; און צום רבי'נס גאַניקל איז צוגעקומען איין ניגון... גלייך אַלע זינגען איין זמר. און אַלע זינגען - דער הימל זינגט, די גלגלים זינגען, און די ערד פון אונטן זינגט, און די נשמה פון דער וועלט זינגט - אַלץ זינגט!"

"די נשמה פון דער וועלט" - דאָס איז אַן אַבסאָלוטע פילאָזאָפישע קאַטעגאָריע, וואָס קען פאַרגליכן ווערן מיט העגעל'ס "אוניווערסאַלן גייסט", און עס איז אַ סברה, אַז העגעל האָט די אידעע גע'ירש'נט פון דער אידישער קבלה, און ביי די חסידים איז עס געווען אַ פאַרשטענדליכקייט, וואָס מען שטעלט נישט אונטער קיין פּלפּול, ווייל וואָס איז דען פאַר זיי די נשמה פון דער וועלט, אויב נישט דער געטליכער גייסט, וואָס שוועבט איבעראַל און דרינגט אַריין אין אַלעם און אַלעמען? און צו דעם האָט אויך אַ שייכות דער ניגון, ווי אַ רעפלעקס פונעם חוש, וואָס שפּילט ביים גלויביגן, ביים מענטש פון אמונה, אַ גרויסע און טיילמאָל אויך אַן אַבסאָלוטע ראָל. י. ל. פּרץ שטעלט פאַר אַזעלכע בעלי-אמונה, אָבער וואָס דינען גאָט נישט פון מורא און עצבות, נאָר גאָר פון פרייד. י. ל. פּרץ'ס חסידים געהערן נישט איבערהויפּט צו די, וואָס האַלטן פון אַן אַבסאָלוטער נזירות, דער עניות-הגוף [אַזוי אינעם מקור; מסתמא "עינוי-הגוף"] גייט ביי זיי ביז אַ געוויסע גרענעץ. און אין דעם פּרט זענען זיי די עכטע מקובלים, וואָס האַלטן, אַז פּונקט ווי די נשמה מוז אויך דער גוף האָבן זיין תיקון, אָבער דער גוף אַליין זאָל נישט ווערן אַן עיקר. אַלעס דאַרף גיין אין אַ ראַציאָנעלער פאָרם און אין אַזאַ שטייגער, אַז דער גוף זאָל טאַקע נישט ווערן דער קנעכט פונעם גייסט, דאָך זאָל אויך דער גוף נישט נעמען די אויבערהאַנט איבערן גייסט. און אָט ווי עס ווערט דערפאַר אויפגעשטעלט די ראַציאָנעל-לאָגישע פאָרמול:

"נאָר דער סוד איז אויך גאָר פּשוט: דער גוף איז בבחינת עבד - ער איז אַ קנעכט צו דער נשמה! דער גוף איז אַ בעל-תאווה, ער זעט אַ שטיק חזיר, אַן אשת-איש, אַן עבודה זרה, ווייס איך וואָס - שפּרינגט ער פון דער הויט אַרויס: זאָגט אָבער די נשמה: לא תעשה! מוז ער טון, מעג ער זיין מיד, געהרגט... מוזן די הענט אַרבעטן, די פיס לויפן, דער מויל רעדן... פאַרוואָס? דער פּריץ, די נשמה, הייסט! און

> פונדעסטוועגן: לא תסגיר! אינגאנצן איבערגעבן דעם גוף צו דער נשמה טאר מען אויך נישט, די פייערדיגע נשמה וואלט אים פארברענט, אש פון אים געמאכט. און ווען דער רבונו של עולם זאל וועלן נשמות אן גופים, וואלט ער קיין וועלט נישט באשאפן! און דעריבער האט דער גוף אויך זיינע זכיותן... 'כל היושב בתענית נקרא חוטא' (דער וואס פאסט א סך הייסט א זינדיגער) - דער גוף דארף עסן! ווער עס וויל פארן מוז שפייזן דאס פערד! קומט ווייטער א יום-טוב, א יומא דפגרא - פריי דיך אויך! נעם א קאפ בראנפן, פריי דיך, גוף, אויך! און די נשמה האט הנאה: די נשמה פון דער ברכה, דער גוף פונעם קאפ! פסח, זמן חרותנו - קום אהער, גוף, כאפ א קניידל! און ווערט דערדורך געהויבן, נתעלה! ער קומט צו שמחת מצוה!"

יעדע מעשה פון "חסידיש" קען מען אייגנטליך באטראכטן ווי אן אילוסטראציע-מאמר. אנשטאט אויפצוקלערן פראבלעמען פון קבלה דורך א פשט, טוט עס י. ל. פרץ אין א דערציילערישער פארם, פארשטענדליכער פאר יעדן איינעם, און עס דרינגט אריין אויך טיפער אין געדענקעניש און אין הארץ. און דערצו ווערן די אלע פראבלעמען אין זייער פילאזאפישן אדער טעורגיש-מיסטישן כאראקטער, אדער גאר אין זייער אנטראפאמארפיסטיש-פאנטאסטישן אויסדרוק, פארבונדן מיט עטישע פראבלעמען. אויף אזא שטייגער ווערן באריר ט די פראבלעמען פון יצר-טוב און יצר-הרע, כוונה און אמונה, פון בטחון און צדקה, פון תורה און תפילה, אז גאט דארף מען דינען מתוך שמחה און נישט מתוך יראה, אז פייניגן דעם גוף הייסט באגיין א גרויסע עבירה, און אז די תורה גופא ביים געלערנט ווערן זאל נישט פארוואנדלט ווערן אין א דאגמא, אין א יחידישער ראציאנאליסטישקייט, נאר אז זי זאל זיין "דורכגעווייקט מיט אהבה און דבקות".
הויפטזעכליך ווערט עס ארויסגעבראכט אין דער מעשה "צווישן צוויי בערג", איבערגעגעבן אין די ווערטער פונעם איבערדערציילער:

> "מילא, וואס זאל איך אייך דערציילן? דעם בריסקער רב'ס תורה? אויב די תורה איז א ים, איז ער געווען דער לויתן אין ים - מיט איין תנועה גיט ער א שווים דורך צען מסכתות: מיט איין תנועה מישט ער אויס ש"ס ופוסקים! אז עס הילכט און שפריצט, זידט און קאכט, טאקע, ווי מען דערציילט פון אן אמת'ן ים... דעם קאפ האט ער מיר צעשרויפט... נאר 'לב יודע מרת נפש!' דאס הארץ מיינס האט פארט נישט געהאט קיין שמחת יום-טוב! און דעמאלט האב איך מיר דערמאנט אין רבי'נס חלום... און איך בין פארשטארט געווארן! די זון איז געלעגן אין פענצטער, ווייִן האט ביים טיש נישט געפעלט, דער גאנצער עולם, זע איך, שוויצט, און מיר? מיר איז געווען קאלט ווי אייז! און דארטן, האב איך געוואוסט, זאגט מען אן אנדער תורה... דארטן איז ליכטיג און ווארעם... יעדעס ווארט איז דורכגעוועבט און דורכגעווייקט מיט אהבה און דבקות... מלאכים, פילט מען, פליען ארום שטוב; ממש מען הערט, ווי עס רוישן די גרויסע, ווייסע פליגל..."

"צווישן צוויי בערג" איז אן אבסאלוטער סימבאל און באציט זיך אויף צוויי שיטות פונעם אמונה-פראבלעם. דער בריסקער פון איין זייט איז א שיטה און דער ביאלער פון דער צווייטער איז א שיטה פון אמונה-דערקענטעניש. ביים בריסקער איז עס דאגמאטישער

ראציאנאליזם, פארבונדן מיטן שארף-אינדיווידואליסטישן, בעת ביים ביאלער איז אמונה, פארבונדן מיט תורה, דער אויסדרוק פון א קאלעקטיווע פרייד, אריינגעדרונגען דירעקט אינעם לעבן. ריכטיגער געזאגט, זי איז דאס לעבן אליין, און גאנץ טרעפליך ווערט עס טאקע פארמולירט אינעם שמועס צווישן דעם ביאלער און בריסקער; הייבט אן דער ביאלער:

"אייער תורה, רבי, איז סאמע דין, אן רחמים איז זי!

אן א פונק חסד איז אייער תורה! און דעריבער איז זי אן שמחה, אן פרייען אטעם... סאמע ברזל ונחושת, אייזערנע חוקים, קופערנע דינים... און סאמע הויכע תורה, פאר לומדים, פאר יחידי סגולה!...

"דער בריסקער רב שווייגט און דער רבי זאגט ווייטער: און זאגט מיר, רבי, וואס האט איר פארן כלל ישראל? פארן האלץ-העקער, פארן קצב, פארן בעל-מלאכה, פארן פראסטן איד?... בפרט פאר א זינדיגן איד? וואס, רבי, האט איר פאר נישט-לומדים?

"דער בריסקער רב שוויגט, גלייך ווי ער וואלט נישט פארשטאנען, וואס מען רעדט צו אים, און דער ביאלער שטייט אלץ פאר אים און זאגט ווייטער מיט זיין זיסן קול:

"זייט מיר מוחל, רבי, נאר דעם אמת מוז איך אייך זאגן... הארט איז געוועז אייער תורה, הארט און טרוקן, ווייל זי איז נאר דער גוף און נישט די נשמה פון דער תורה!

"די נשמה? פרעגט דער בריסקער רב און רייבט זיך דעם הויכן שטערן.

"אודאי! אייער תורה, רבי, האב איך געזאגט, איז נאר פאר יחידי-סגולה, פאר למדנים, נישט פאר כלל ישראל. און די תורה מוז זיין פאר כלל ישראל. די שכינה מוז רוען אויף כלל ישראל! ווייל די תורה איז די נשמה פון כלל ישראל!

"און דיין תורה, נו?

"איר ווילט זי זען, רבי?

"תורה - זען? וואונדערט זיך דער בריסקער רב.

"קומט, רבי, איך וועל זי אייך ווייזן!... איך וועל אייך איר גלאנץ ווייזן; די שמחה, וואס שטראלט ארויס פון איר אויף אלע, אויף כלל ישראל!"

תורה איז נישט בלויז אן ענין פונעם אודיטיוון, פון הערן מיטן אויער, נאר אויך פונעם וויזועלן, פון זי קענען אויפנעמען דורך אנשויונג. און דא ווערט ארויסגעבראכט דער אונטערשייד צווישן צוויי שיטות - איינע א ראציאנאליסטישע, וואס ווערט אן ענין פון יחידישקייט, פאראינדיווידואליזירט און אפילו פאראריסטאקראטיזירט, ווערט בלויז אן ענין פון "יחידי סגולה". די תורה פונעם בריסקער איז הוילער ראציאנאליזם אן א קאפל סענטימענט, זי איז טרוקן, זיין לערנען איז בלויז "דער גוף פון דער תורה, דער נגלה, דאס, וואס ליגט פון אויבן אויף - איז טרוקן". בעת ביים ביאלער ווערט דאס לערנען א תורת-

חיים, איבערוועבט מיט סענטימענט און אפילו אויף אזא שטייגער, אז זי ווערט וויזועל, פשוט געזען און אויפגענומען דורך אנשויונג. ביים ביאלער איז דאס הויפטזעכליכע די וויזיע, וואס נעמט ביי אים אן א כאראקטער און אויסדרוק פון א תורת-חיים, וואס אנטפלעקט זיך ווי א שיינער, רייכהאלטיגער פרדס, וואו אלע געניסן פון אירע פרוכטן. דער פרדס איז די רייכהאלטיגקייט פון דער קבלה, פארוועבט אין א מיסטישער וויזיאנערישקייט, וואו די תורה ווערט אן ענין נישט אזוי פון לערנען ווי פון אבסאלוטער דערקענטעניש. דאס איז דער וועג צו דער אבסאלוטער אמונה, פארמולירט ווי א מיסטישע מעטאפיזיק. דאס איז תורה נישט בלויז ווי א שכל'דיגקייט, נאר די גרויסע אמונה, וואס דרינגט ארויס פון טיפן סענטימענט, ריכטיגער געזאגט, פונעם אינטואיטיוון. ריכטיג ווערט עס דעפינירט אין "יוחנן מלמד'ס מעשהלעך":

"איך האלט מיך ביי מיינעם, אן אמונה איז נישט מעגליך! מיטן שכל אליין קען מען נישט אויסקומען.

"דער אמת איז, אן אמונה - אן רצון! אויף פראסט אידיש הייסט עס: א מענטש, וואס גלויבט נישט, וויל גארנישט, גלוסט צו גארנישט!

"אזא מענטש איז נישט מער ווי א שטיק ליים, א גולם!

"און אויב דו זעסט, אז מענטשן האבן תאוות, אדער זיי ברעכן די תאוות צוליב גרעסערע אדער העכערע תאוות, אז מענטשן, על כל פנים, עסן און טרינקען, האבן שלום-בית, ארבעטן מיט שווייס, דער מוח איז פארטון אין מסחרים, זאלסטו וויסן, אז זיי גלויבן! אז זיי גלויבן לכל פחות אין זייער אייגן לעבן!..."

אין אזעלכע פשוטע ווערטער ווערט אונטערגעשטראכן דער טיפער קבלה-פרינציפ, אז "די גאנצע וועלט איז כולו אמונה", און דערביי ווערט שוין אויך ארויסגעבראכט דער עיקר פון דער קבלה-פילאזאפיע, וואס האט זיין שורש אינעם פארגלייך צווישן דעם מאקראקאסמישן און מיקראקאסמישן, צווישן גאט און זיין וועלט מיטן מענטש און זיין מוח:

"די וועלט איז גרויס אן א שיעור. טאקע אין-סוף! און אונזער מוח איז אזוי קליין, אזא פיצל, אז מיר זעען אויס ווי א מענטש, וואס גייט ארום אין א פינצטערער נאכט, אין א וויסטן, פינצטערן מדבר, מיט א גראשנדיג ליכטל אין דער האנט, וואס לייכט קוים ד' על ד'".

"ר' נחמנקע'ס מעשיות", "יוחנן מלמד'ס מעשהלעך" און "אנטפלעקט" זענען טיפישע קבלה-אילוסטראציעס, ווי זיי שפיגלען זיך אפ און לעבן אינעם דמיון פונעם פאלק. און אזוי איז אויך גאנץ "חסידיש": געבויט אויף די קבלה-עיקרים. און דערביי איז אויך מערקווירדיג דער סטיל, וואס י. ל. פרץ באנוצט - א מין טיפישער "אמר רב יוחנן בן זכאי"; אין רוב מעשיות פון "חסידיש" דערשיינט א דערציילער, א פירשפרעכער, וואס הייבט אן דערציילן א מעשה צוליבן ארויסברענגען א געדאנק, און אילוסטרירט דערביי דעם פשט צום געדאנק מיט א דערציילונג, פארבונדן מיטן לעבן. תוך כדי דיבור ווערן

ארויסגעבראכט פארשידענע עלעמענטן פון קבלה, אפגעשפיגלט אין איר מעטאפיזיק און טעאזאפיע, פסיכאלאגיע און קאסמאלאגיע, פאנטעים [אזוי אינעם מקור] און אנטראפאמארפיזם. מיט דעם האט די קבלה אויסגעברייטערט און פארטיפט דעם קרייז פונעם אידישן מאנאטעאיזם, און די קבלה גופא איז געקומען ממלא צו זיין דאס רעליגיעז-גלויבנדיגע און פילאזאפיש-דענקערישע. דער אידישער מאנאטעאיזם איז געווען די רעאקציע קעגן דעם געצנדינערישן פאליטעאיזם, און פונקט ווי ביי די געצנדינער איז דער קולט אריבער אין פאנטאזיעפולער, פאעטישער מיטאלאגיע, אזוי איז עס ביי די אידן געווארן מיסטישע וויזיאנערישקייט, אויפגעצייכנט אין א פילאזאפישער טעאריע וועגן גאט-מאכט און גאט-איינקייט. דא האט פשוט דער מענטשליכער שכל פארלאנגט זיינע רעכט און דער גייסט פון דער קולטור זיין מאכט. אויף אזא שטייגער איז אנטשטאנען און זיך אנטוויקלט די אידישע קבלה, אריינגעדרונגען טיף אין דער אידישער פאלקס-נשמה, געווארן א יש פונעם אידישן גלויבערישן לעבן. דאס פאלק גופא האט עס איינגעוויקלט אין א לבוש פון מעשהלעך, און דאס מעשהלע איז געווארן דער עיקר פון זיין טראכטן און פילן - עס איז געווארן די פילאזאפיע פונעם פאלק. דאס, וואס ביי די אומות-עולם איז תחילה געווען מיטאלאגיע, ווי אן ערשטע שטופע צו דער פילאזאפיע פון גלויבן, איז ביי די אידן גלייך געווארן א פילאזאפיע, דעטערמינירט אינעם באגריף קבלה. די אויסטייטשונגען און די פירושים קענען דערביי זיין פארשידענע, אבער י. ל. פרץ האט עס אויפגענומען, ווי עס לעבט און אנטוויקלט זיך אינעם דמיון פונעם פאלק, אין דער איבערליפערונג פון מענטש צו מענטש, פון דור צו דור, און באקליידנדיג מיט פאעטישער פארם און סטיל פירט ער עס צו די אורקוואלן פון זיין אפשטאם. אין דעם זין איז "חסידיש" א ריכטיגער רעפלעקס פון דער אידישער קבלה, און עס זענען נישט גלאט מעשהלעך אזוי צום דערציילן, נאר דאס איז זייער ריכטיגער אויסדרוק פונעם "שכל וואס פארלאנגט זיינע רעכט און דער אידישער גייסט אין דער מאכט פון זיין פילן און טראכטן".

י. ל. פרץ'ס דיכטונג - פילאזאפיע פון סאציאלער טראגיק

אין קיינעמס ליד האבן דער מענטש און דאס פאלק נישט פארנומען אזא ארט ווי ביי י. ל. פרץ. דאס סאציאלע ליד אין דער אידישער דיכטונג איז נישט קיין נייעס. מאריס ווינטשעווסקי, באוושאווער און מאריס ראזנפעלד האבן געשטעלט דעם שארפסטן טראפ אויפן סאציאלן, פונדעסטוועגן איז דאס סאציאלע אין זייערע לידער נישט דערהויבן געווארן צו אזא קאטעגאריע ווי ביי י. ל. פרץ. עס איז אויך אמת, אז י. ל. פרץ'ס דיכטונג איז א גאנץ שוואכע, אבער מען דארף זי נישט באטראכטן פון אזא קוקווינקל, נאר לויט דעם, וואס ער האט געוואלט דערגרייכן. י. ל. פרץ'ס דיכטונג דארף מען באטראכטן פון דעם "סוף במחשבה תחלה", און דעמאלט אנטפלעקן זיך נישט נאר איר זין, נאר אויך איר אויפקלער-וויכטיגקייט פאר די אידייען, וואס זענען ביי אים געווען איינגעוויקלט אין א שארף-אינטעלעקטועלער לבוש'דיגקייט.

איינס איז קלאר: י. ל. פרץ איז דער ערשטער, וואס האט גענומען און באטראכט נישט נאר דעם מענטש ווי א יחיד, נאר אויך דאס פאלק ווי א כלל, אין דער העכסטער קאטעגאריע. פאר אים איז געווען וויכטיג די נאציע און אלע אירע עטיש-ווערטיגע אספעקטן. און די נאציע האט ער געזען נישט דורך אירע אויסדערוויילטע "מראה-כהן'דיגע" אידן, נישט דורך די "בני-תורה", נאר דווקא דורך דער פשוטער מאסע, דורכן המון-מענטש, ארויסגייענדיג פונעם אמת, אז "קול המון כקול שדי", און די מאסע איז פאר אים געווען אן אוצר פון געטליכע אנטפלעקונגען, פון א גייסטיגער ענערגיע, פעאיג מיט איר מסירת-נפש'דיגקייט איבערצואנדערשן דאס לעבן, צוגעבנדיג דעם לעבן א נייעם זין און נייע אינהאלטן. ער האט דערשפירט אין דער מאסע א שאפנדיגע דינאמיק, אבער די דינאמיק האט זיך אנטוויקלט כאאטיש, עס האט איר געפעלט ריכטונג און עס איז געווען נייטיג צו ראציאנאליזירן די דינאמיק. פאלק איז אין זיינע אנהייבן פרימיטיוו, דעריבער איז אינעם פאלק מער אנטוויקלט דער סענטימענט, די אינטואיציע, ווי דאס לאגיש-ראציאנעלע. און י. ל. פרץ האט זיך, ווי עס זעט אויס, געשטעלט די אויפגאבע און עס באטראכט אפילו פאר זיין חוב אנצורעגן די אנטוויקלונג, די סענטימענטן און אינטואיציע פון דער מאסע, צוגעבנדיג איר א פארם און בארייכערנדיג זי מיט אינהאלט. ער איז אויסן געווען צו פירן די פאלק-מאסע פון סענטימענט און אינטואיציע צו דענק- און געדאנק-קאטעגאריעס. סענטימענט און אינטואיציע געהערן צו די קאטעגאריעס פון ראמאנטישקייט, דענק- און געדאנק-קאטעגאריע צו רעאליסטישקייט, און אזוי ארום האט ער פארבונדן ראמאנטישקייט מיט רעאליסטישקייט, וואס קען פילאזאפיש אויפגענומען ווערן ווי א פארבינדונג פונעם מעטאפיזיש-טראנסצענדענטאלן מיטן פאזיטיוו-עמפירישן. דאס ערשטע בינדט זיך ביי י. ל. פרץ מיטן אינדיווידועלן, דאס צווייטע מיטן כללישן, צווישן זיך צוזאמענגעבונדן ווי חוש און פארשטאנד.

י. ל. פרץ'ס גאנץ שאפן איז געווען אן ענין פון עטיש-פילאזאפיש אויפנעמען די אידישע רעאליטעט און אמת, און אין אונטערשייד צום רוב אנדערע אידישע דיכטער האט ער

אינעם סאציאל-עטישן אריינגענומען אויך די ליבע. אין דעם פרט איז ער ווירקליך געווען א "פורץ גדר", טאקע מיט דעם, וואס ער האט דער ערשטער אריינגעבראכט דעם ליבע-מאטיוו אין דער אידישער דיכטונג. ליבע, נאטירליך, האט צו טון מיטן אינדיווידואליסטישן און אינדיווידועלן, אזא איז דער שטייגער און כאראקטער פון ליבע. זי איז אן אינדיווידועלע אייגנשאפט און אן אינדיווידואליסטיש געפיל. דאך געווינט עס ביי י. ל. פרץ זין מיט דעם, וואס ער איז אויסן געווען ארויסצוברענגען דאס געפיל אין אלע פיינע און איידעלע שטריכן, אז עס זאל אנרעגן דאס פאלק אין א נייגונג צו א געפיל, וואס פאראיידלט און מאכט שענער, זאפטיגער דאס לעבן. ער איז אויסן געווען צו אנטוויקלען דאס געפיל ביים פאלק, אז עס זאל זיך אויסלערנען צו פארשטיין, ערשטנס, אז ליבע איז נישט קיין חטא און עבירה, און צווייטנס, אז ליבע איז א דערהויבנדיג-גייסטיגע עסטעטישע קאטעגאריע. פונדעסטוועגן האט ער די ליבע ווי אזא אויפגענומען נישט אין א פרייד און גליקליכקייט, נאר אין שארף-פעסימיסטישע טענער, ווי:

"קראנק איז דאס הארץ...
שווער איז דאס הארץ...
ווי פינצטער און גליטשיג איז דארט..."

דאך איז זיין פעסימיזם נישט געווען א געפיל פון פארצווייפלונג, נאר מער א מין נשמה-שטימונג, וואס לייטערט זיך דאך אין א שטראל פון האפנונג:

"און דאך קען דארט בליען גליק אן א שיעור,
עס דארף נאר דיין ווארט!"

און אויפגענומען האט י. ל. פרץ דעם ליבע-מאטיוו אין זיין עמאטיווער ווירקונג. דאס עמאטיווע איז א פסיכאלאגישע, מער א פסיכישע דערשיינונג, און ביי י. ל. פרץ גייט די ליבע-אנרעגונג נישט אינעם סענסועלן. ביי אים איז זי נישט א בלויזער סענטימענט, נאר זי ווירקט אויך "מוחיש", ארויסגעבראכט פלאסטיש און מעטאפאריש, ווי:

"און קלאר ווי גאלד איז דיין פארשטאנד!
און קלאר דיין אויג, און פעסט דיין האנט!
און שארף די שפיז!
און א ציטער! כ'זאג דיר אפן
האסט געצילט, דו האסט געטראפן,
און - איך ליג ביי דיינע פיס!"

עס איז מערקווירדיג, ווי אין דעם ליד בינדן זיך הומאר און ערנסט. מען קען עס אננעמען פאר א פריוואל ליד, אבער שוין די מעטאפאר און עקספרעסיע ווייזן א פסיכאלאגישן צושטאנד. פסיכאלאגיע ווידער איז א טייל פונעם פילאזאפישן. אויך איז ריכטיג, אז אפילו אין דער ליבע האט דער פארשטאנד א סך צו זאגן, הגם מען איז אויסן צו רעדוצירן די ליבע נאר צו סענטימענט, זי צו פארוואנדלען אין א ריין-סענסועלע דערשיינונג. דאך: ווען ליבע זאל זיין אפילו נאר א סענטימענט, האט אויך דער סענטימענט זיין פילאזאפיע.

און דער סענטימענט ווערט ברייטער, פולער, ווען ער זוכט זיין אנשפאר אינעם פארשטאנד. דער סענטימענט איז דער מאטאר, דאס אנרעגנדיגע, דער דאמינירנדיגער עלעמענט, בעת דער פארשטאנד שאפט און ברענגט ארויס דעם קאנצעפט, דעם זין, ווייל ליבע איז אויך מעדיטאציע, און דאס מעדיטירנדיגע שפרייט זיך אויס אויף דעם, וואס וועט ווייטער בלייבן לעבן, ווי אויך אין דעם, וואס איז פאראורטיילט צו אונטערגאנג. דער בוים בליט אין יונגאלד, ער טראגט זיך שטענדיג אין דער הייך, און אפילו ווען עס בלאזן קאלטעווינטן, וועט דער בוים דאך ווייטער בליען מיטן קומען פונעם זומער:

"דער בוים וועט ווידער בליען
צו מזל און צו גליק!"

אבער וואס וועט ווערן פונעם בלעטל, דעם געפאלענעם?

"- אמת, - קלאגט דאס בלעטל, -
נאר וואס וועט זיין פון מיר?
עס פייפט דער ווינט אן רחמים:
מיסט וועט זיין פון דיר!"

דערמאנט מען זיך, אז אן ענליך ליד איז פאראן ביים רוסישן דיכטער קאלצאוו, און פונקט ווי קאלצאוו איז אויסן געווען מיט דעם ליד דאס רעאליסטישע און גלייכצייטיג אויך דאס אלעגארישע, אזוי איז אויך ביי י. ל. פרץ וויכטיג די אלעגאריע כמעט אינעם רוב פון זיינע לידער. אלעגאריע איז אפטמאל א פארם פונעם סאציאלן אויסדרוק, זי קומט דארט וואו עס איז פאראן פעסימיזם, און דאס פעסימיסטישע איז דורכאויס כאראקטעריסטיש פאר י. ל. פרץ'ס שטימונג-לידער.

עס איז פאראן א מערקווירדיגער אונטערשייד צווישן י. ל. פרץ'ס חסידישע און פאלקסטימליכע געשיכטעס און זיינע לידער. אין די ערשטע איז פאראן אזוי פיל ליכט, גלויבן און האפנונגען, בעת אינעם ליד איז ער נישט נאר אן אבסאלוטער סקעפטיקער, נאר אויך א מיזאנטראפ, און אויב דאס ליד איז פארבונדן מיט סאציאלער טראגיק, ווערט עס אויך א ריכטיגע פילאזאפיע פון פעסימיזם. ווען י. ל. פרץ זאל נישט האבן ארויסגעוויזן אזויפיל ליבע צו דער פרוי, ווי ער ווייזט ארויס אין אלע זיינע ווערק, וואלט מען געקענט זאגן, אז ער געפינט זיך אונטער שאפנהויער'ס השפעה. אבער י. ל. פרץ'ס פעסימיזם איז א גאנץ אנדערער, ער דרינגט ביי אים ארויס פונעם הערשנדיגן אומרעכט, דאך נישט ווייניגער אויך פון זיין ראמאנטיזם. י. ל. פרץ האט אפילו נישט געשילדערט קיין סאלאנען, ער איז נישט געווען פארבונדן מיט דער הויכער אריסטאקראטיע, דאך גייט זיין פעסימיזם אויף דער זעלבער ליניע ווי ביי בייראן, און דאס, וואס ביי בייראן איז "טשאילד גאראלד", איז ביי י. ל. פרץ זיין "מאניש", און ביידע זענען געווען באהערשט פון ענליכע פעסימיסטישע שטימונגען, ארויסגעדרונגענע פון זייער ראמאנטישקייט. ראמאנטישקייט באציט זיך נישט נאר אויפן שיינעם מין, נאר אויך אויף דער סאציאלער סטרוקטור פון דער געזעלשאפט. דאס אומרעכט האט וויי געטון י. ל. פרץ'ס סענטימענטן, און פון דעם איז ביי אים אויך געקומען אז:

"אין הארץ דעם קראנקן
הייבט אן צו קלינגען -
דאס טרויעריגע ליד."

עס איז ביי אים געווארן דאס ליד פון "שווארצע פליגל-פינצטער שווארצע געדאנקען", און קאנצענטרירנדיג זיין ראמאנטישקייט אויף אן אביעקט פון ליבע, ווערט ביי אים וויזיע פארוואנדלט אין האלוצינאציעס:

"טרייבן, מישן זיך און שוועבן

פלעקן פארביגע און שפינען
בלומען, שטערן און געזיכטער
און עס ווערט באלד אלעס צערינען!
איין געזיכט פארהאלט זיך לענגער...
שווארצע אויגן פול מיט טרערן - -
עפעס שעפטשען בלאסע ליפן
נאר איך קען קיין ווארט נישט הערן."

מען קען נישט זאגן, אז עס זאל זיין אינגאנצן א געזונטער ראמאנטיזם, אבער זיין ראמאנטיזם איז נישט איינהייטליך. ביי אים איז פאראן ראמאנטיזם, וואס דרינגט ארויס פון פרייד, פון א ספעציפיש-פרץ'ישער רעוואלוציאנערישקייט, און ביי אים איז פאראן א ראמאנטיזם, אבסאלוט אן אינדיווידואליסטישער, אן אינזיכיסטישער. און דער אינדיווידואליסטישער ראמאנטיזם קומט ביי אים גראד ווען ער שטעלט פראבלעמען, נעמענדיג אין באטראכט די רעאליטעט פון לעבן. איבערהויפט אומעטום וואו ער בארירט דאס סאציאלע און פילאזאפישע, דארט ווערט ער אויך דער ראמאנטיקער, און מיט א באזונדערער קראפט קומט עס ביי אים צום אויסדרוק אין די לידער. און נישט נאר אין די לידער פון אן אויסשליסליך-אינדיווידואליסטישן כאראקטער, פון שטימונגען און איבערלעבונגען, נאר אויך אין די לידער, וואו דער עיקר ווערט ביי אים דאס סאציאלע און פילאזאפישע. מען קען זאגן, אז עס ווערט ביי אים א פילאזאפיע פון וועלטשמערץ, גראד צוגעפאסט פאר דער עפאכע אין וועלכער ער האט געלעבט. ביידע מינים לידער זענען ביי אים אויסגעשפראכענער פעסימיזם, אבער אין די לידער פונעם ערשטן מין, הגם זיי זענען ראמאנטיש-אינדיווידועל, באריט ער דאס הבלי-הבלים'דיגע פונעם מענטשליכן לעבן. און דא קומט מען אויך אויף די שפורן, פון וואנען י. ל. פרץ האט געשעפט יניקה פאר זיין פעסימיזם. נישט אומזיסט איז זיין ליד דורכגעדרונגען מיט קהלת-טענער. מעג י. ל. פרץ זינגען וועגן דעם בוים אין יונגאלד, וואס שטייט שוין וועלק און בלייך; מעג ער רעדן וועגן דעם בלאט, וואס יאמערט, אז עס שטארבט אוועק, איז עס ביי אים נישט מער ווי א סימבאל פארן מענטש, וועמען דער זעלבער גורל דערווארט ווי דאס געפאלענע בלעטל. "א מיסט וועט זיין פון דיר!" און דאס איז דער תכלית פונעם מענטש, עס איז דאס איינציגסטע, וואס דערווארט אים. י. ל. פרץ זעט דעם מענטש

אוממעכטיג, פול מיט רעטענישן, וואס מען קען נישט לייזן, און אומזיסט שטרענגט ער אן דעם מוח און מען ברעכט דאס הארץ:

"מיטן רעטזל וועל איך גוססן,
און אן ענטפער וועל איך שטארבן."

י. ל. פרץ איז איבערהויפט געווען דער גרויסער פראבלעם-שטעלער. ער איז דער ערשטער וואס האט געמאכט א רעוויזיע אינעם אידישן דענקען, ער האט דאס דענקען סעקולאריזירט און פון דעם זענען ארויסגעדרונגען פארשידענע פראגן, אבער די פראגן זענען געשטאנען פאר אים ווי א ספינקס, וואס שווייגט מיסטעריעז און ענטפערט נישט. אט דאס איז דער שליסל צו י. ל. פרץ'ס פערזענליכקייט, און עס האט זיך ביי אים באצויגן נישט נאר אויפן אינדיווידועלן, אויפן יחידישן, נאר אויך אויפן כלל, אויף דער גאנצער אומה. י. ל. פרץ האט געוואלט אריינדרינגען אין אלע סודות און האט זיך אנגעשטויסן אויף א "רזון דרזון", וואס קען נישט פארענטפערט ווערן. קעגן דעם האט ער זיך דערפילט הילפסלאז, אוממעכטיג, און עס איז געווארן דער קוואל פון זיין פעסימיזם און מיזאנטראפיע.

דאך זאל מען נישט זאגן, אז ער איז אין אלע זיינע לידער געווען דער דורכאויסיגער פעסימיסט. צייטנווייז קומען ביי אים אויך לידער פון האפנונג און גלויבן, ווי עס איז טאקע זיין ליד "האף און גלויב" - א האפנונג אויף "נייע נעסטן, נייע פייגל, וועלן נייע נייע לידער זינגען", א גלויבן, אז די נאכט וועט פארשווינדן, וואלקן וועלן צערינען, דער הימל וועט ווידער זיין בלא און אויפן הימל "נייע שטערן, נייע זונען". דער דיכטער גלויבט, אז:

"עס וועט שיינען, שמעקן, זינגען."

אבער עס איז נאר שטימונג, אימאזש, וואס ווערט אויפגעלייזט אין דער פארשידנארטיגקייט פון זיינע דמיונות. און י. ל. פרץ, פונקט ווי ער איז געווען פארענדערליך אין זיינע שטימונגען, אזוי איז ער אויך געווען פארענדערליך אין זיין דמיונישקייט, און דאס איז געווען צוליב דעם, וואס עס האט אים געפעלט גלויבן און ער האט נישט געפונען אין גארנישט און אין ערגעצנישט קיין צייכן, "אז דער מארגן, נייער האפנונג און שטרעבן זאל דעם טויטן וואלקן שפאלטן מיט א שטראל פון נייעם לעבן". צומאל הערט זיך אפילו א פליגל רוישן אין דער לופט. עס דאכט זיך, אז עפעס דערוואכט, אבער וואס זעט דער דיכטער, וואס קומט פאר אין דער רעאליטעט?

"אך, די פלעדערמויז... זיי לעבן
זייער חגא, זייער נאנט [אזוי אינעם מקור]..."

דאס איז העכסטער סקעפטיציזם, ארויסגעדרונגען פונעם אויפנעמען מיט א באזונדערער סענסיבילִיטעט די ארומיגע רעאליטעט מיט איר גאנצן וועלטשמערץ. עס ווערט אויך דער מקור פון זיין פעסימיזם און עס האט גורם געווען אז ער זאל דיכטן אין סימבאלן, און

טײלװײז אױך װענדן זײַנע בליקן צום מיסטישן, צו דער אידישער מיסטיק, װאָס איז אַ גרױסער אַטריבוט אינעם פּראָצעסואַלן גאַנג פֿון דער אידישער געשיכטע.

י. ל. פּרץ'ס פּעסימיזם האָט פֿאַרשידענע אַספּעקטן - אָדער ער איז בײַ אים אַן אױסדרוק פֿון איבערלעבונגען, אָדער פֿון מעדיטאַציעס װעגן זאַכן און דערשײַנונגען. אינעם ערשטן פֿאַל איז עס בײַ אים פֿאַרבונדן מיט ליבע-קװאַל, אינעם צװײטן מיט לעבנסקװאַל. און י. ל. פּרץ האָט נישט אָפּגעטײלט אײנס פֿונעם צװײטן, זײַן אױג װאַכט אַלץ-אײנס איבער בײדע און ער זינגט עס אױס אין זײַן ליד "טרױער":

"אין דער בלױער שטילער הײך,
פֿון ליבעס-קװאַל און לעבנס-קװאַל
ציטערט בלױך
אַ הימליש אױג -
און עס ציטערט, און עס שװעבט,
און עס פֿליסט, און שפּינט און עס װעבט
פֿון האַרץ אַרױס אַ גאָלדן שטראַל, -"

אָבער װי געזאָגט, איז עס בײַ אים נאָר אַזאַ שטימונג, אַ האָפֿן און גלױבן, װאָס קען דאָך נישט פֿאַרװישן דאָס סקעפּטישע אין אים, און ער איז געבליבן דער אײביגער סקעפּטיקער. ער נעמט אױף דאָס שײנע - דאָס שײנע איז איבערהױפּט געװען פֿאַר אים אַ װיכטיגע קאַטעגאָריע, ער האָט באַזונדערס מקפּיד געװען אױפֿן עסטעטישן. פֿונדעסטװעגן האָט ער אַלעמאָל געצװײפֿלט צי דאָס שײנע איז מסוגל צו דינען דעם נוצליכן. ער האָט נישט באַטראַכט, אַז דאָס עסטעטישע קען אױך װערן אַ קאַטעגאָריע פֿונעם נוצליכן. ער איז געקומען צו אַזאַ קאָנצעפּט צוליב דעם, װאָס אינעם אָרום האָט ער געזען נאָר די אָפּגעמאַטערטע, געזען אַז אַלעס איז נאַקעט און הױל, ער האָט געזען די װאַנדערונגען אין דער פֿרעמד, װאו עס איז נישט פֿאַראַן קײן פֿאָדים בײַ אַ העמד [אַזױ אינעם מקור], אַפֿילו תכריכים נישט צו מאָל [אַזױ אינעם מקור], דאָס קערנדל פֿעלט פֿאַר ברױט, עס איז נישטאָ קײן אונטערשירט.

עס איז אײנער פֿון די סענטימענטן, װאָס זענען גורם צו סאָציאַלער מעדיטאַציע, און עס איז נישט אָן אַ סיבה, װײַל:

"דער יושר איז געשטאָרבן,
און דער שׂכל עקט!"

י. ל. פּרץ האָט דעם יושר געשטעלט העכער פֿונעם שׂכל. פֿאַר אים איז דאָס גערעכטע געװען װיכטיגער, דאָך הײסט עס נישט, אַז ער האָט לחלוטין צוריקגעװיזן דאָס ראַציאָנאַלע, איבערהױפּט דאָס ראַציאָנאַליסטישע. ער האָט בלױז געװאָלט, אַז דאָס ראַציאָנאַליסטישע זאָל זײַן באַהעפֿט מיטן הומאַניטאַרן געפֿיל. אַזאַ איז דער כאַראַקטער פֿון זײַן ראָמאַנטיזם, װאָס דרינגט בײַ אים אַרױס פֿון אַ שטרעבן צום יושר'דיגן, און אױב ער זאָגט זיך אַרױס קעגן דעם ראַציאָנאַליזם, איז עס נאָר דערפֿאַר, װײַל דער ראַציאָנאַליזם באַרעכטיגט נישט די האָפֿנונגען. און װאָס האָט דען די װעלט דערגרײכט

מיטן ראַציאָנאַליזם? שטענדיק בלײַבט דער אמת דער געשמיסענער, און עס איז אין אַלטער כּלל, אַז "פֿון אײביק נאַרט מען אָפּ, די וועלט איז נאַקעט, אמת איז שרעקלעך [אַזוי אינעם מקור] און מיאוס..." און עס איז אויך אין אַלטער כּלל, אַז:

"- אָה אָרימע אמת, בעסטער און פֿײַנער
פֿון אַלע מדות טובֿות ביסט דו פֿון לאַנג -
נאָר אויף דיר רחמנות האָט דאָ נישט קײנער
וועמען קענסטו האָרן [אַזוי אינעם מקור], וועמען טוסטו באַנג?
אויף דיר זענען בײַז קלײן און גרויסע לײַט
און צום הויכן הימל, און צו גאָט איז ווײַט!"

י. ל. פּרץ הייבט אָן זײַן "די געשמיסענע אמת" מיטן זאָג פֿון "גיטין", "חד אמר מלך והדיוט", און איז אויסן אונטערצושטרײַכן, אַז עס איז נישט פֿאַראַן קײן אונטערשייד צווישן מלך און הדיוט. דער אונטערשייד איז נאָר דער, אַז דער מלך איז שטענדיק גערעכט, ערלעך דער פּסק [אַזוי אינעם מקור], בעת דער פּראָסטער עולם? - "אויפֿן שטיקל ברויט מוז יעדער האָרימאַן אַרבעטן צום טויט".

עס איז ווייניק צו זאָגן אַז אין די ווערטער גופֿא ליגט שוין דער סאָציאַלער אמת, אויך דער סאָציאַלער עפּאָס, נאָר דאָס פֿאַרבינדן מיטן אמת אַליין שטרײַכט אונטער די פֿילאָזאָפֿישע טעזע פֿונעם געזאָגטן. די קראַפֿט פֿון מאַכט און די מאַכט פֿון קראַפֿט זענען קעגן דעם אמת, און אמת און יושר אידענטיפֿיצירן זיך. דאָס אַלעס ווערט געטון מיט דער הילף פֿונעם שׂכל. אַנשטאָט צו לערנען צום גוטן ווערט עס אַ געווער פֿונעם שלעכטן, פֿונעם בײזן, אָבער כּדי נישט לחלוטין צו נעגירן דעם אמת, מאַכט ער אַן אונטערשייד צווישן שׂכל און חכמה. אײגנטלעך איז אין דער חכמה גופֿא שוין פֿאַראַן דער שׂכל, חכמה איז די העכסטע מדרגה פֿונעם שׂכלדיקן, אָבער איר קאַטעגאָריע איז העכער. חכמה דרינגט אַרײַן אין די גײַסטיקע געביטן, בעת שׂכל איז מער ערדיש, קען זײַן דער אויסדרוק פֿונעם אוטיליטאַרן, אויב ער גײט נאָר אויפֿן ריכטיקן וועג און פֿאַרבינדט זיך מיטן יושר. אָבער י. ל. פּרץ צעגלידערט עס אויף זײַן שטײגער: אין דער חכמה איז פֿאַראַן דער שׂכל, אָבער בײַ דער חכמה איז "פֿאַרשטײנערט דאָס מויל", ווײַל "די אמונה האָט איר עין הרע געטון".

עס איז כּדאַי צו באַמערקן, וויאַזוי י. ל. פּרץ גלידערט פֿונאַנדער און בינדט די פֿאַרשידענע קאַטעגאָריעס, וואָס האָבן שײַכות אײנער מיטן אַנדערן, ווי סאָציאַלע און עטישע אויסדרוקן: "שׂכל, חכמה, אמונה". צווישן שׂכל און אמונה ווערט דערדריקט די חכמה, און עס איז בײַ אים געווען פֿאַרבונדן מיטן זוכן אַן אַנטשײדונג פֿאַר די פּראָבלעמען פֿון אמת און שקר. באַטראַכטנדיק די פּראָבלעמען פֿון אמת און שקר ווערן זײ בײַ אים די צוויי פּאָלוסן פֿונעם סאָציאַל-עטישן, און צו דעם איז אויך צוגעפּאַסט דער כאַראַקטער פֿון זײַנע דיכטונגען. מען קען אָננעמען, אַז י. ל. פּרץ האָט מיט אַ כּיוון אַרײַנגעבראַכט אין דער דיכטונג די סאָציאַל-עטישע פּראָבלעמען. ער איז אויסן געווען מיט דעם אונטערצושטרײַכן, אַז די דיכטונג מוז דינען נאָר און אויסשליסלעך פֿאַר אוטיליטאַרע צוועקן פֿון אויפֿקלערונג, פֿון וועקן דעם באַוואוסטזײַן. מען טרעפֿט עס

שוין אין זיין באַרימטן ליד "מײַן נישט". שוין אין דער דיכטונג, הגם אומדירעקט, באַרירט ער דאָס פּראָבלעם פֿון אמת און סאָציאַלן יושר. און וויכטיק איז דערבײַ דער פֿאַרגלײַך און דער אויספֿיר. דער דיכטער איז אויסן צו געבן אַ סאָציאַל-יושר׳דיקן באַגריף וועגן דער וועלט ווי זי דאַרף זײַן. די וועלט דאַרף נישט זײַן אַ קרעטשמע, וואו מען לייגט זיך דורך אַ וועג מיט פֿויסטן און נעגל צום זויפֿן און פֿרעסן, ווען אַנדערע ווערן פֿאַרחלשט פֿון הונגער. די וועלט איז אויך נישט קיין בערזע, וואו דער שטאַרקער זאָל האַנדלען מיט מידע און שוואַכע:

"זאָל קויפֿן בײַ אָרימע מיידלעך די בושה,
די פֿרויען די מילך פֿון די בריסטן, בײַ מענער
דעם מאַרך פֿון די ביינער, בײַ קינדער דעם שמייכל."

די וועלט איז אויך נישט הפֿקר און איז נישט באַשאַפֿן פֿאַר וועלף און פֿאַר פֿוקסן, פֿאַר רויב און פֿאַר שווינדל. דער הימל איז נישט קיין פֿאַרהאַנג אַז "גאָט זאָל נישט זען", אָדער אַ נעפּל, אַז מען זאָל נישט קענען קוקן אויף די הענט. דער ווינט איז נישט צום "פֿאַרשטאַרקן די ווילדע געשרייען", די ערד איז נישט "די צו זויפֿן [אַזוי אינעם מקור] דאָס בלוט פֿון קרבנות". ניין:

"די וועלט איז קיין קרעטשמע, קיין בערזע, קיין הפֿקר,
געמאָסטן ווערט אַלעס, געוואויגן ווערט אַלעס,
קיין טרער און קיין בלוטיקער טראָפּ פֿאַרגייען,
אומזיסט ווערט קיין פֿונק און קיין אויג נישט פֿאַרלאָשן!
פֿון טרערן ווערן טייכן, פֿון טייכן ווערן ימים,
פֿון ימים אַ מבול, פֿון פֿונקן - אַ דונער, -
אַ מײַן נישט, לית דין ולית דיין!"

שוין דאָס ליד אַליין איז אַ גאַנצע טעאָריע וועגן סאָציאַלער עטיק. דאָס מוסר׳דיקע אינעם ליד באַקומט אַן אַבסאָלוטן פֿילאָזאָפֿישן כאַראַקטער, און אויב עס זענען אינעם ליד פֿאַראַן טענער פֿון וועלטשמערץ, באַנוצט י. ל. פּרץ זיי נישט אַבסטראַקט, נאָר ער טראָגט זיי אַריבער קאָנקרעט אויף פֿאָלק און מענטש, ווײַל סאָציאַלע עטיק איז נישט אַן אַבסטראַקטע דערשײַנונג, נאָר אַן אַבסאָלוט קאָנקרעטע.

י. ל. פּרץ׳ס לידער, הגם פּאַטעטישע, זענען צום רוב שילדערנדיקע און נאַראַטיווע. זיי שילדערן טיילווײַז דעם טרויער און דערציילן וועגן דעם אומעט פֿונעם אַרבעטנדיקן. צוליב דעם פֿאַלט ער צײַטנווײַז אויך אַרײַן אין אַפּאָלאָגעטיק. עס איז די ווירקונג פֿונעם מוסר-טאָן, וואָס איז בײַ אים אַ גרויסער עיקר. אויסער דעם איז עס בײַ אים פֿאַרבונדן מיט דער געזעענער רעאַליטעט, מיטן אויפֿנעמען די פּיין. אין געוויסע הינזיכטן איז עס געוואָרן אַ שטערונג פֿאַר אים צו באַגרײַפֿן די אידייע פֿון קאַמף, איבערהויפּט פֿונעם קאָלעקטיוון קאַמף, הגם ער האָט קלאָר אונטערגעשטראָכן די סאָציאַלע דיפֿערענצן, וואָס ער באַטראַכט ווי אַן:

"אפגרונט דעם טיפן,
וואס טיילט דיינע קינדער
אויף שטארקע און שוואכע, אויף לעמער און שינדער, -"

י. ל. פרץ האט קלאר באגריפן אז עס איז נישט פאראן קיין סאציאלע גלייכהייט, אז די סאציאלע דיפערענצירונגען זענען דער מקור פון אלע שלעכטס. צום ערשט האט ער עס געזען אין דער שיכטונג צווישן ארימען און רייכן, אבער ער האט עס נישט געשטעלט אויף דער מדרגה פון א סאציאל-פאליטישער פארשידנארטיגקייט, נאר אויף א הומאניטארער און עטיש-פילאזאפישער. באזונדערס שפיגלט עס זיך אפ אין זיינע לידער פון ארבעט. עס זענען לידער פון מענטשליכער נויט און ליידן, און עס איז באמערקנסווערט, אז די נויט פון ארבעט זינגט ביי י. ל. פרץ דווקא די פרוי אויס. י. ל. פרץ האט, ווי עס זעט אויס, געוואלט באווייזן, אז די אידישע פרוי האט אויסגעפילט א נוצליכע פונקציע אין דער געזעלשאפט, און אויף איר איז געפאלן נישט נאר דער עול פון דער ארבעט, נאר זי איז אויך געווען די טרעגערין פון דער נויט, פון פיין און אונטערדריקונג. און אויך דא בינדט עס דער דיכטער מיט א קאטעגאריע, וואס איז באשטימנדיג פארן מענטשליכן לעבן-גורל. ער פארבינדט עס מיט דער נוצליכקייט אדער אומנוצליכקייט פון גליק און קנאה, און דווקא קיינער אנדערש ווי די "עקספלואטירנדיגע מאדאם" איז ביי אים די, וואס רעדט וועגן דעם זין פון מענטשליכן גליק:

"נישט דארט איז גליק, וואו צירונג בליצט,
וואו איידלשטיין מיט פונקען שפריצט,
נישט אלץ איז גאלד, וואס בלאנקט און גלאנצט,
נישט דאס איז פרייד, וואס לאכט און טאנצט!
עס מיידט גאנץ אפט דאס גאלדנע בעט
דער שלאף; דעם גרויסן זאל - די זעט,
ווי אויך דאס גליק דעם זאק מיט געלט,
דאס ווייסט שוין לאנג די גאנצע וועלט!"

עס מאכט דעם איינדרוק ווי א סענעקא-טעאריע וועגן דער פוסטקייט און הבל-הבלים'דיגקייט פונעם מענטשליכן גליק. י. ל. פרץ איז אויך אויפן ריכטיגן וועג ווען ער גיט די ווערטער דווקא דער "עקספלואטירנדיגער מאדאם" און נישט דעם ארבעטער-מיידל. אינעם מויל פון אן ארבעטער-מיידל וואלטן אזעלכע ווערטער געקלונגען ווי א דיסאנאנס, דערקעגן ביי דער "מאדאם" איז עס א מיטל צו מאכן די ארבעטער-מיידלעך פארגעסן זייער נויט, איינבילדנדיג זיי, אז עס איז נישט פאראן גאר אזא זאך ווי גליק און אז מען ווייסט נישט איבערהויפט וועמען דאס גליק קען טרעפן. און דער ציל איז דאס מוסר'דיגע. מוסר איז ביי י. ל. פרץ די העכסטע קאטעגאריע, עס איז ביי אים אן עיקר און א יש, ווי ער זאגט עס אין זיינע "שטעט און שטעטלעך":

"נישט די מענטשן און נישט די שטעט און נישט אפילו די 'מעשיות' זענען דער עיקר, דער עיקר איז דער מוסר, וואס מען דארף זיך אויסלערנען דערפון..."

און י. ל. פרץ האט פון דעם א סך געלערנט, און באזונדערס שטרייכט ער אונטער דעם עלעמענט אין זיינע דיכטונגען, וואס ווערט דעפינירט אין די ווייטערדיגע שורות:

"וואס האט איר פון די לידער?
דריקעניש - נישט מער!
עס ציטערן די ברעמען,
אט, אט, פאלט א טרער..."

אין תוך געהערט נישט י. ל. פרץ צו די ריינע און אויסגעשפראכענע ראמאנטיקער. שוין דאס גופא, וואס דער אינטעלעקט שפילט ביי אים א גרויסע ראלע, נעמט פון אים אוועק יעדע מעגליכקייט צו בלייבן דער אויסגעשפראכענער ראמאנטיזם-האלטער, און דעריבער נעמט דער ראמאנטיזם ביי אים אן פארשידענע אספעקטן. טיילמאל ווערט ער גאר רעוואלוציאנער ביי אים, פון מאל צו מאל מער סאציאל ווי רעוואלוציאנער, אבער אין זיין ראמאנטיזם פעלן אויך נישט די רעאליסטישע מאמענטן. אזא מין ליד ווי "ביים פרעמדן חופה-קלייד", מער נאראטיוו ווי דיכטעריש, איז אבסאלוטער סאציאלער רעאליזם. דאס ראמאנטישע גייט נאר אויף די פערסאנאזשן. און ענליך איז אויך זיין ליד וועגן די צוויי ברידער פון יענער זייט ים. דא קומט שוין י. ל. פרץ צום טרויעריגן אויספיר, אז טראפנס בלוט פון איינעם זענען פערל פארן צווייטן. אין א מעטאפאריש-בילדערישער פארעם שילדערט ער די עקספלואטאציע פון רייכן איבערן ארימען, וואס פירט דערצו, אז אן אייגענער דערקענט אפילו נישט דעם אייגענעם, און עס איז די ריכטיגע טעזע פון "מענטש עקספלואטירט מענטש". י. ל. פרץ נעמט עס אין א מוסר-השכל'דיגער פארעם און ווייזט אן ווי פארברעכעריש די תאווה צו גאלד איז. גאלד הייסט דא די אנהויפונג פון קאפיטאל, און מיט דעם קומט ער אויף דער טעזע פון דער אידישער עטיק "ממון-דמים". און ווען י. ל. פרץ וואלט עס אנגענומען נאר אלס א דיכטערישן אויסדרוק, וואלט עס אים אפשר נישט געפירט צו אזא פעסימיזם. היות אבער ער האט נישט גערדיכטעט נאר לשם דיכטן, היות אפילו דאס עסטעטישע האט ער אויפגענומען פון א שטאנדפונקט פון אוטיליטאריטעט, האט עס אים געפירט צו א דערקענטעניש וואס איז געווארן הוילער פעסימיזם, א פעסימיזם וואס דרינגט ארויס פון א סאציאלער רעאליטעט. נאר אויף אזא שטייגער האט ער געקענט קומען צו דיכטערישע אויספירן און דעטערמינירונגען, וואס זענען גלייכצייטיג סיי רעאליזם, סיי סימבאלישקייטן, באזונדערס דורכגעדרינגען אין די פערזן:

"כ'בין א רעגן-ווארעם, דו זעסט
ווי טיף אין בלאטע איך בין באגראבן;
דאך חלומט מיר אן אדלער-נעסט,
אדלער-פליגל וויל איך האבן.
שווימען וויל איך דעם העלן,
הויכן זעפיר אומגעשטערט;
זאל דער וואלקן מיר פארשטעלן
נישט דעם הימל, נאר די ערד."

אגב איז י. ל. פּרץ דורכגעדרינגען מיט סתירות, און דאָס ליד גופא איז אַ סתירה צו י. ל. פּרץ'ס פּערזענליכקייט. דאָס איז אויך צוליב דעם, וואָס אין אַלע זיינע עטיש-מענטשליכע דערקענטענישן, אין זיין גאַנצן פּאָזיטיוון אויפֿנעמען דאָס סאָציאַלע, האָט ער זיך דאָך נישט געקענט באַפֿרייען פֿונעם מעטאַפֿיזישן, ביי אים פֿאַרבונדן מיטן סענטימענט. ווי געזאָגט, איז עס ביי אים געווען דער סענטימענט פֿון וועלטשמערץ, און עס איז גאָר כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער עפּאָכע אין וועלכער י. ל. פּרץ האָט אָנגעהויבן זיין דיכטערישן פּראָצעס. פֿונדעסטוועגן איז זיין מעטאַפֿיזיק פֿון אַ ריין-אידישן כאַראַקטער. טאַקע ווייל די אידישע מעטאַפֿיזיק פֿאַרמאָגט אין זיך מער מוח ווי האַרץ, און י. ל. פּרץ האָט געזוכט און איז אויסן געווען צו דערגרייכן די סינטעז צווישן קאָפּ און האַרץ. און אַלס אילוסטראַציע דערצו קען דינען זיין גרויסע באַלאַדע "מאַניש". מען באַטראַכט "מאַניש" ווי אַן אויטאָביאָגראַפֿיש ווערק. אין געוויסע פּרטים איז עס ריכטיג, אָבער נאָר אין דער מאָס, אין וועלכער י. ל. פּרץ שטרייכט דאָרט אונטער זיין רעוואָלט קעגן דער מערב-אידישער השכלה און רעוואָלטירט קעגן דעם ראַציאָנאַליזם אין אַלגעמיין. שוין פֿון דעם אַליין איז עס דער אויסדרוק פֿון זיינע שטעלונגען צו פֿאַרשידענע דערשיינונגען, וואָס האָבן זייער אַחוזה אינעם מענטשליכן גייסט. י. ל. פּרץ האָט זיך אין "מאַניש" אַרויסגעזאָגט קעגן דעם מענדעלסאָנישן ראַציאָנאַליזם, ווייל ער איז געווען נישט קיין אידישער, נאָר אַן אויסגעבאָרגטער פֿון דער דייטשער פֿילאָזאָפֿיע. י. ל. פּרץ האָט געוואָלט אַן אידישן ראַציאָנאַליזם, וואָס קומט פֿון די אויטענטיש-אידישע קוואַלן און קען זיך אַריינפּאַסן אין דער אידישער מענטאַליטעט, וואָס איז מסוגל צו האַלטן דעם אידישן מענטש אויף זיין אידישער הייך. פֿאַר אים איז דער ראַציאָנאַליזם אָדער די השכלה, וואָס איז געקומען פֿונעם אידישן מערב, געווען אַ לילית, מסוגל אַראָפּצופֿירן פֿונעם אידישן וועג. עס איז געווען דער וועג צו אַסימילאַציע, און י. ל. פּרץ האָט געחלומט און געטראַכט מיט אידיש-נאַציאָנאַלע קאַטעגאָריעס, אַז דער מערב-אידישער ראַציאָנאַליזם זאָל פֿאַר אים קענען ווערן אַ קנין. ער האָט נישט נעגירט די עסטעטישקייט פֿונעם מערב'דיגן ראַציאָנאַליזם, אָבער ער האָט אים באַטראַכט ווי פּאַרפֿירעריש. און שוין אין דער באַלאַדע שטעלט ער אוועק אַ שאַרפֿן קאָנטראַסט: אינטעלעקטואַליזם קעגן שיינקייט, סענטימענט, ליבע און תאווה, צוגעפֿירט צו אַ ווירקליכן פּראָבלעם פֿון ליבע און זינד. י. ל. פּרץ'ס עפּאָכע איז איבערהויפּט געווען די צייט ווען מען האָט אין דער אוניווערסאַלער ליטעראַטור געפּלפּול'ט וועגן דעם זין פֿון זינד. אָבער בעת אין דער אוניווערסאַלער ליטעראַטור האָט מען עס באַטראַכט אַלס אַ העלעניסטישן פּרינציפּ, האָט י. ל. פּרץ דווקא דערצו אָנגעווענדט אַן אידישן מאַסשטאַב, און דער אידישער מאַסשטאַב, די אידישע מאָס, האָט אים געפֿירט צום זאָג, אַז דער מערב-אייראָפּעאישער ראַציאָנאַליזם, הגם אָנגעטאָן אין אַן אידישן לבוש, טויג נישט. עס איז אַ פֿייער וואָס פֿאַרברענט. דערקעגן זאָל עס זיך האַלטן אויפֿן אידישן אינטעלעקטואַליזם, וואָס פֿאַרמאָגט זיינע עסטעטישע קאַטעגאָריעס און איז מיט איר גייסט מסוגל אויפֿצוהאַלטן די אידישע מענטש-פּערזענליכקייט און נישט צו מאַכן זי זאָל זיך אויפֿלייזן אין פֿרעמדע טעאָריעס.

געוויס קען מען די באַלאַדע "מאַניש" אינטערפּרעטירן אויף פֿאַרשידענע אופֿנים. די באַלאַדע איז געשריבן אין אַזאַ טאָן, אַז מען קען זי אויפֿנעמען אפֿילו ווי אַ פּשוטע

סאטירע אויפֿן אידישן עילוי, וואס גייט אוועק פֿון זיין בית-מדרש-וועלט אין די גערטנער פֿונעם אוניוווערסאלן דענקען. י. ל. פרץ אליין איז געווען אזעלכער. פֿונדעסטוועגן קען מען די באלאדע אויך זען ווי זיין "אני מאמין" צו פּראבלעמען, וואס זענען צו יענער צייט געווען אן עיקר און האבן געפֿאדערט א לייזונג. און עס איז געווען י. ל. פרץ'ס גאנג קעגן דער השכלה, וואס האט געוואלט פֿארניינען דאס אייגענע, בעת י. ל. פרץ האט געזוכט נאר דאס אייגנס. אויב דער רוב און כמעט אלע משכּילים האבן געשעפּט זייער ראציאנאליזם פֿונעם אידישן מערב-אייראפּע, איז י. ל. פרץ געווען דער, וואס האט רעוואלטירט קעגן דער מערב-אייראפּעאישער ראציאנאליסטישער און ראציאנאליזירטער אידישקייט. אין דעם פּרט איז ער געווען ענליך צו די רוסישע סלאוואפֿילן, וואס האבן געזוכט נאר אינעם אייגנס און פֿונעם אייגנס געוואלט פֿאר זייער גייסט און טראכטן. י. ל. פרץ האט עס געטאן אויף זיין שטייגער, און אויף די וועגן איז ער געקומען צו דער פֿאלקסטימליכער געשיכטע, אויסגעטראגן פֿונעם פּשוטן אידישן מענטש, און איז געקומען צו חסידיש, ערשטנס, ווייל חסידיש איז געווען א ווירקליכע מאסן-באוועגונג, און צווייטנס, ווייל חסידיש האט אין זיך פֿארמאגט אויך צייכנס פֿון רעוואלט. און ווען י. ל. פרץ איז איינמאל געקומען צום אידישן מאסן-מענטש, האט ער אים געזען און באנומען אין אלע זיינע נויטן, ווי אויך אינעם פֿילאזאפֿישן פֿון זיין סאציאלער טראגיק.

די פילאזאפיע פון דער טראגעדיע אין י. ל. פרץ'ס דראמען

י. ל. פרץ'ס דראמען זענען מער מעדיטאציע אין א דיאלאג-פארעם און דעריבער געווינען זיי פילאזאפישן כאראקטער. דער דיאלאג איז א צוגעפאסטע פארעם פארן פילאזאפישן. עס איז א מין סאקראטישער שטייגער: א פראגע שטעלן און ענטפערן, הגם ביי י. ל. פרץ איז עס גאנץ אנדערש. ביי אים איז דער דיאלאג דער אויסערליכער רעליעף פונעם דענקערישן, אינעם שיין פון וועלכן מען זעט די טיפקייט פונעם געדאנק, און אפטמאל דינט עס צו מאכן דעם געדאנק מער קאמפליצירט און נישט צו באענטפערן אים. און אזא איז י. ל. פרץ אין זיינע דראמען: ער איז דער פלאנטערער פון פראבלעמען, און נישט כדי צו ענטפערן אויף זיי, נאר כדי צו באווייזן אז אט זענען די פראבלעמען פאראן אוןווארטן אויף זייער לייזונג, ריכטיגער געזאגט, אויף זייער דערלייזונג. צום ביישפיל, י. ל. פרץ'ס איינאקטער "אמאל איז געווען א מלך". וואס איז פרץ אויסן מיט דעם איינאקטער? אינטערעסירט אים נאר פארצושטעלן א האנדלונג, א טאט אין א דיאלאגירטער פארעם? י. ל. פרץ הייבט אן גלייך ביים אריינפיר מיט דער פראבלעם-שטעלונג, און יעדער איינער פון די פערסאנאזשן גופא פרעזענטירט א פראבלעם. וואס און ווער איז דער פערסאנאזש לייזער? עס איז דאס פראבלעם פונעם יורד, פונעם באלעבאטישן, ריכטיגער געזאגט, פונעם באלעבטל'דיגן איד, וואס איז פארארימט געווארן. אויף דער שפראך פונעם סאציאלן הייסט עס "פאופעריזירט", און ארום דעם וויקלען זיך די פארשידענע קאנטראסטן, איבערהויפט דער קאנטראסט פון דער פרוי, געשטעלט צווישן צוויי מענער, פון וועלכע איינער, דער ארבעטער יאסל, איז נאך אבסאלוט דער אומבאוואוסטזיניגער פאר די ארבעטער-קאמפן און איז גרייט צו גיין מיטן באלעבאס, פארפאלגט פון אן אינדיווידועלן צוועק, און דער צווייטער איז דער ארבעטער-פירער גבריאל, דורכגעדרינגען מיט באוואוסטזיין פארן קאמף. אט צווישן די צוויי מענער שטייט דאס אידישע מיידל חנה. די ערשטע, וואס ברעכט דעם גדר צווישן באלעבאס און ארבעטער, שפאנט אריבער דעם גדר און רעוואלטירט קעגן דעם אידישן יחוס. אינטויטיוו קומט פאר אין איר די אויפוואכונג פונעם ליבע-סענטימענט, געריכטעט מער צום גייסטיגן און קעמפערישן ווי צום מאטעריעלן און באלעבעסל'דיגן.

מען האט דעם איינדרוק, אז "אמאל איז געווען א מלך" איז דורכאויס א רעאליסטישע האנדלונג. י. ל. פרץ גופא שטעלט עס פאר אין אזא פארעם און שטייגער, אז עס מאכט אויף אזא איינדרוק, אבער אין דער זעלבער צייט פעלט אויך נישט דאס אלעגארישע, ארויסגעדרונגען פונעם טיטל גופא, וואס קען פארשידנארטיג אינטערפרעטירט ווערן: עס קען זיך באציען אויפן אידישן באלעבאס לייזער, וואס איז געווארן א "יורד מנכסיו", און עס קען אויך חל זיין אויפן ארבעטער יאסל, וואס האט זיך געוואלט איינקויפן אין באלעבעסל'דיגן יחוס דורכן חתונה האבן מיטן באלעבאס' טאכטער חנה. אבער ער גייט ארויס א פארשפילטער, ווייל חנה איז גלייך געצויגן געווארן צו גבריאל, ווי נאר ער איז אריינגעקומען אין איר פאטערס הויז צו דערקלערן דארט דעם שטרייק. חנה, דאס אידישע מיידל, ווייזט ארויס מער באציונג און נייגונג צו גייסט און קראפט, צו געוויסן

און באוואוסטזיין, און עס איז דאס מלך'דיגע אין איר, דאס ווערדיגע, און זי אליין האט באזיגט דעם מלך "יחוס".

עס איז דער שריט צום ווירקנדיגן באוואוסטזיין. י. ל. פרץ ווייזט זיינע אנהייבן, ווי די טראנספארמאציע האט זיך אפגעשפילט אין דער מענטאליטעט פון די פארשידענע פערסאנאזשן און ווי די סביבה, דאס מיליע, האט עס איבערהויפט אויפגענומען. עס ווערן אנגעוויזן צוויי פראבלעמען, וואס זענען געקומען צום אויסדרוק אינעם אידישן לעבן און זענען געווארן א נייער יש פון דער אידישער מענטאליטעט. ערשטנס, א ריין סאציאלער מאטיוו, פארבונדן אויך מיט דער אידישער עקאנאמישער סטרוקטור און איבערקאנסטרוירונג, דער איבערגאנג פון פארמיטלער צו ווארשטאט-ארבעט. אמאל איז לייזער געווען א פארמיטלער, און די שטאט האט אים געצוואונגען זיך צו נעמען צו אן אנדערער, מער פראדוקטיווער ארבעט, ווייל די פארמיטלער-פרנסה גייט אונטער. און דער צווייטער מאמענט ווידער איז שוין פארבונדן מיטן פאליטישן, הגם עס האט נאך אלץ מער צו טאן מיטן עקאנאמישן. י. ל. פרץ באצייכנט דעם אנהייב פון דער אידישער ארבעטער-באוועגונג און שטעלט זי נאך פאר אין אלגעמיינע שטריכן און נישט אין אירע פארשידנארטיגע דיפערענצירטקייטן, טאקע ווייל עס גייט אים מער אויפן מענטאלן, אויף דער געענדערטער מענטאליטעט פון מענטשן, פאראורזאכט דורך נייע פאקטארן און דערשיינונגען. און ער ווייזט דערביי ארויס מער סימפאטיע צום יורד לייזער, וואס גייט אריין ביי אים אין דער קאטעגאריע פון די אזוי גערופענע שטילע, שווייגנדיגע נשמות.

שוין אין דעם איינאקטער בארירט י. ל. פרץ פראבלעמען פון סאציאלער פילאזאפיע, ארויסגעבראכט אין די רייד פון גבריאל, ווען ער רעדט צו לייזערס פרוי טריינע:

> "גבריאל: האלץ און אייזן; איר האט עס אויסגעגראבן די הרודע און האט געמאכט אייזן און דאס אייזן געשמידט? - הע? און א בוים אין וואלד האט איר אויסגעהאקט... און צעזעגט, צעשניטן... און דאס הענטל געמאכט?"

עס איז סאציאלע פילאזאפיע, נאך אין אירע פרימיטיווע באגריפן, און י. ל. פרץ האט עס צוגעפאסט צום ערשטן פרימיטיוון טראכטן פון דער אידישער אינטעליגענץ, וואס האט ערשט אנגעהויבן צו שטעלן אירע טריט, ערשט אנגעהויבן זיך אויסצושיילן, באהעפטנדיג זיך מיט א נייעם דאזיין, אין אן אויגנבליק, ווען דער אלטער שטייגער האט אנגעהויבן זיך צו ברעכן און די דורות'דיגע טראדיציע.

"אמאל איז געווען א מלך" קען אויך באטראכט ווערן פון אן אויסשליסליך סאציאלן קוקווינקל, אבער עס וואלט נישט געווען ריכטיג און וואלט געווען איבערטריבן איינזייטיג, טאקע ווייל צום רעאלן קומט אויך צו דאס סימבאלישע. יעדער פערסאנאזש ביי י. ל. פרץ איז אויסער א רעאלן מענטש אויך א סימבאל, נאך מער אין זיינע דראמען. דאס איז אויך דאס ערשטע מאל וואס י. ל. פרץ ברענגט ארויס אין זיינע דראמען דאס פראבלעם פון אינטעליגענט און ארבעטער אינעם ליכט פונעם סענטימענט פון דער פרוי. ער שטרייכט אונטער, אז דער סענטימענט פון דער פרוי וועט גיין מער אויף דער זייט

פונעם אינטעליגענט, טאקע ווייל חנה זעט אין דעם נישט נאר א פאַרענטפערונג פאר אירע ליבע-גלוסטעניש, נאר אויך א פאַרענטפערונג פאר איר יחוס, קעגן וועלכן זי האט צום ערשט רעוואלטירט. עס איז געשטארבן דער יחוס פונעם באלעבאטישן מענטש, אבער דערפאר איז געקומען דער יחוס פונעם אינטעליגענט, פונעם גייסט. ער האט דאס ווארט, און דאס איז דער זין, דער זין: "דער מלך איז טויט, לעבן זאל דער מלך". און נאך שארפער קומט עס צום אויסדרוק אין דעם טעאטער-שטיק "וואס אין פידעלע שטעקט": עס איז די טראגעדיע פון יואל דעם קלעזמער און דעם יחוס'דיגן מיידל פעשע. אין א געוויסן זין קען "וואס אין פידעלע שטעקט" באטראכט ווערן ווי א געשיכטע פון אן אידישן טריסטאן און אן אידישער איזאלדע, אדער גאר ווי "ווערטערס ליידן" און קאראמזינס "ארימע ליזע", דאך מיט געוויסע אונטערשיידן, ווייל י. ל. פרץ פאסט צו דעם פאל צום אידישן שטייגער פון לעבן, טראכטן און פילן: ביידע גייען אויס פון בענקעניש, סיי יואל, וואס מוז שטארבן, ווען ער ווייסט שוין אז זיין ליבע איז האפענונגסלאז. אויך פעשע שטארבט, אבער אויף אן אנדערן אופן. זי איז טויט פאר דער ליבע, ווייל וואו האט מען דען געהערט, אז אן אידישע טאכטער זאל פארזיצן א מויד ביז דער גרויער צאפ? האט זי חתונה מיטן סוחר גרינצויג, וואס איז פאר איר דאס זעלבע ווי דער טויט. עס איז די קבורה פון איר לעבן און אויך די קבורה פון איר ליבע. לעבן און ליבע, ביי י. ל. פרץ איז עס נישט א מעטאפיזישער באגריף, נאר א פאזיטיווער, א קאנסטרוקטיווער, און אין דעם פרט איז ער דער ערשטער פורץ-גדר אין אידישן שטייגער. לעבן אן ליבע האט נישט קיין זין, אבער בעת דאס פשוטע מיידל חנה לייזט דאס קאמפליצירטע פראבלעם אויף איר שטייגער, געפינט די שווארצע פעשע נישט קיין אויסוועג, ווייל די פארגאנגענהייט שלעפט זיך נאך איר, דעם טאטנס און מאמעס יחוס. חנה איז דינאמיש, פעשע ווידער איז פאסיוו, און דא קומט די טראגעדיע, די כאראקטעריסטישע אידישע טראגעדיע.

יואל איז די צענטראלע פיגור פון דער טראגעדיע. ער גייט ארום א פרעמדער אין דער וועלט, ווייל די ארומיגע קענען אים נישט פארשטיין. יואל איז דער גרויסער דיכטער, דער טיפער ליריקער. זיין נשמה איז אריינגעזאנגען אין דער מוזיק, דער ניגון זיצט אין אים ווי א טייוול, ער באפעלט ממש זיינע סענטימענטן, און יעדער איינער פון די ארומיגע פילט, אז יואל איז עפעס גאר אן אנדערער, נישט אזוי ווי אלע מענטשן. יעדער איינער פון זיינע זין האט א דעפיניציע פארן טאטן יואל. אט זאגט דער זון שמאי: "אז די אלטע פארשליסט די פלאש, באפאלט אים א בענקעניש און ער ווערט פארפאלן... קומט ער צוריק גרוי ווי א טויב, איינגעשרומפן ווי אן אלטע ציטרין". דער זון מאיר ווידער ווייסט צוצוגעבן צו דעם: "אבער מיט אויגן קלארע". יונה ווייסט, אז דער טאטע איז "א נשמה א נייע", און דער זון לוי איז מוסיף: "און א נייע נשמה דארף עפעס נייעם". אט אזוי זעען די זין דעם טאטן, אבער זיין פרוי מירל שטעלט אן אנדערע פראגע: "וואס איז וויכטיגער אינעם מענטש, מער אין דער פרוי: שיינקייט אדער הארץ", און גיט אויך איר ענטפער:

"א בעטלערין איז זי! אן ארימע, די ארימסטע בעטלערין! פון זיין ליבן נאמען האט זי א מתנה - שיינקייט באקומען... אבער פארגעסן האט ער איר צו געבן - א הארץ...

א געפרוּירענע נשמה האט ער איר געגעבן... א שטיק מארמאר שלענדערט זי זיך ארום אויף דער וועלט... זוכט ליכט, זוכט ווארימקייט... און וואו זי טרעפט א מענטש מיט א ליכטיגער נשמה, מיט א ווארעמען הארץ, שטעלט זי זיך אפ, גלאצט אויס די אויגן, שטעלט אויס די האנט און בעטלט און סקאמלעט: א פונק! א פונק!..."

מירל ברענגט ארויס דאס פראבלעם: עסטעטיק און עטיק, שיינקייט און טוגנט. דאס ערשטע, די שיינקייט, א גאב פון זיין ליבן נאמען; דאס צווייטע, דער עטישער פרינציפ, דאס הארץ. און האט שיינקייט א ווערט ווען עס איז נישט פאראן דאס הארץ, דער סענטימענט? די מענטשליכע גאנצקייט ווערט דערגרייכט אין דער סינטעז פון דיביידע. ביידע דערגאנצן זיך, און דארט וואו עס פעלט דאס צווייטע איז שיינקייט א קאלטקייט, א שטיק מארמאר, אבער מירל קען נישט פארשטיין פעשע'ס טראגעדיע. און וואס איז פעשע פאר יואל: א ציל אדער אן אידייע? פעשע איז די אידייע פון זיין ליבע, און די ליבע וואלט פאר יואל פארלוירן יעדן זין, ווען זי וואלט פארווירקליכט געווארן אין א פארהעלטעניש מיט פעשע. די ליבע איז גרויס אין דער גרויסקייט פון אירעליידן, און נאר דאס פירט יואל צו זיין פילן און מעדיטירן, צום אנטפלעקן זיין דיכטעריש-מוזיקאלישן הארץ און צום אויפנעמען דער דערהויבנדיגער ריינקייט, אויסגעדריקט אין זיין באגריף און פארשטעלונג וועגן שניי: "א גרויסע זאך שניי - שניי, רבי, איז ריינקייט... שניי, רבי, איז קלאר. גאט'ס שטיל גענאד איז שניי -". דא קומט מען ווידער צו די קאטעגאריעס עסטעטיק און עטיק. יואל איז די סינטעז פון די ביידע, און צוזאמען דערמיט קומט מען ביי אים אויך צו דער געשיכטע פון דער זינד, פאר וועלכער יואל האט זיין קאנצעפט, זיין אייגענע פילאזאפיע:

"א מענטש אין שטאט זינדיגט... באשאפט זינד... יאגן זיי אים נאך די זינד. ווי די מייז!... ווי די ווערעם... קריכן אים ארום איבערן לייב... אונטערן העמד... קריכן ארום אויפן לייב אין נעסט... כאפט דעם זינדיגן מענטש אן א שרעק, אנטלויפט פאר זיי, פאר די זינד, פון דער היים, פון שטאט ארויס... קומט דער זינדיגער מענטש פון שטאט ארום צום שניי, צום קלארן שניי, טרויבע אויגן האט ער, דער זינדיגער מענטש פון דער זינדיגער שטאט, א פינצטער, אין שרעק איינגעשרומפן הארץ, א נשמה א פארקלעמטע און אין נעפל איינגעהילטע, קוקט ער דער זינדיגער מענטש אויפן שניי, זאפט ער און זאפט די קלארקייט, די ווייסע ריינקייט פון שניי, זאפט ער גאט'ס שטיל-גענאד איין, גאט'ס ליכטיג-לייבזעליגקייט - לויטערט זיך אים די נשמה אויס, קלערט זיך אים אויף דאס הארץ, ווערט דארט אזוי שטיל, אזוי גוט..."

"ואם חטאתיכם כשלג ילבינו"... י. ל. פרץ קומט אויף דער טיפיש אידישער עטישער פילאזאפיע און לייגט עס אריין אינעם מויל פונעם קלעזמער יואל, טאקע ווייל ער איז א נשמה פון קלאנגען, א פארבענקטע און בלאנדזשענדע ווי א קלאנג וואס געפינט נישט קיין תיקון. עס איז מערקווירדיג, ווי י. ל. פרץ פירט דערביי פונעם עראטישן צום גייסטיגן, ווי י. ל. פרץ וואלט געוואן אויסן אונטערצושטרייכן, אז צווישן דעם עראטישן

און מוזיקאַלישן איז פֿאַראַן אַ גרויסער סמיכת-הפּרשת [אַזוי אינעם מקור]. יואל גופֿא דערשפּירט עס אינעם מאָמענט, ווען ער דערפֿאַרט, אַז די שוואַרצע פּעשע, די אַנרעגונג פֿון זײַן ליבע, עראָטיק און זינד, וועט גײן חתונה האָבן מיט אַ צווייטן מאַן און וועט פֿאַרשווערכן די הייליגקייט, וואָס בינדט זייערע נשמות. אָבער אויך בײַ פּעשע ווערט עס די גרויסקייט פֿון איר טראַגעדיע, און זי דריקט עס אויס אין אַן אײַגנאַרטיקן פּראָטעסט, ווען זי זאָגט צו יואל: "שפּיל קלעזמער שפּיל, אויב אַ גוטער פֿרײַנט, עס איז דאָך מײַן חתונה הײַנט. אַ שׂמחה בײַ מיר און מײַן מאַן... עפּעס פֿרײלעכס שפּיל! לעבעדיגס, שוימענדיגס, ווי דער ווײַן, ווי דאָס גליק, ווי די ליבע." עס איז פּעשע'ס אויפֿגעברויזטער פּראָטעסט, אָבער יואל וועט שוין נישט שפּילן, ווײַל איינמאָל מען האָט אים צוגענומען פּעשע, די אַנרעגונג פֿון זײַן זינד, פֿאַרלאָזט אים אויך די אינספּיראַציע און עס ווערט אים איבעריק דער כּלי, אויף וועלכן ער האָט אַרויסגעבראַכט זײַן ווײ און איבערלעבונג. ער וואַרפֿט איר דעם פֿידל צו די פֿיס, און דער פֿידל פּלאַצט...

נישט בלויז אין זײַנע סקיצן און דערציילונגען, נאָר אויך אין זײַנע דראַמאַטישע שאַפֿונגען טײלט י. ל. פּרץ אויס אַ באַזונדערן אָרט פֿאַר דער פֿרוי. ביז י. ל. פּרץ איז די אידישע פֿרוי אין דער אידישער ליטעראַטור געווען כּמעט די פֿאַרשטויסענע און אַרויסגעשטויסענע. י. ל. פּרץ וואַרפֿט אויף דער אידישער פֿרוי אַ ספּעציעלן שײַן, שטעלט זי פֿאַר אינעם ליכט פֿון אירע ליידן און ווייען, און אירע ליבע און עראָטישע קאָנפֿליקטן, אָבער אויך אויף אַ העכערע שטופֿע פֿון באַוואוסטזיניגקייט ווי ער שטעלט אוועק דעם מאַן. און אין אַזאַ שײַן ברענגט ער אַרויס חנה אין "אַמאָל איז געווען אַ מלך". מער ליידנדיג ווי חנה איז די שוואַרצע פּעשע. די ליידנדיגע איז אויך דאָס ווײַבל פֿון "אַ קבֿרות-נאַכט", און אין "שוועסטער" איז שוין אויך פֿאַראַן אַ סימן און טאַט פֿון רעוואָלט פֿון דער אידישער פֿרוי קעגן דער וועלט און גאָט. די איינציגע איז בלויז די פֿרוי מירל, וואָס האַלט זיך בײַם אַלטן גלויבן, הגם זי ווײַזט אַרויס אַ געוויסע טאָלעראַנץ, אָבער אַנדערש זענען שוין לאה און נחמה אין די "שוועסטער". אָט אַזוי ווערט זייער פּראָטעסט אויסגעדריקט אין דיאַלאָג:

מירל: און אַז איך וועל שווײַגן, וועט די וועלט אויך שווײַגן?

לאה: (מער צו זיך) צען כּפּרות די וועלט...

מירל: און גאָט, גאָט ברוך-הוא וועט אויך שווײַגן?

נחמה: איך האָב דיר שוין איינמאָל געזאָגט, מירל, שטעל דיך נישט צווישן מיר און גאָט... איך וועל מיר אַליין מײַן שטעטל באַשטײן [אַזוי אינעם מקור]...

לאה: נחמה!
מירל: רבונו של עולם, וואָס פֿאַר אַ לשון!

נחמה: און האָט גאָט צו מיר טענות, האָב איך אויך צו אים טענות... און אויף איין טענה טויזנט תּירוצים...

י. ל. פּרץ'ס פֿרויען האָבן זייער אייגענע שפּראַך, און די שפּראַך איז דער פּראָטעסט קעגן דער קאָנווענציאָנעלער מאָראַל און קעגן דעם אומרעכט פֿון דער וועלט.

מערקווירדיג: פונקט ווי י. ל. פרץ שטעלט אין "אמאל איז געווען א מלך" פאר דעם פונאנדערפאל פונעם אידישן יחוס און אין "וואס אין פידעלע שטעקט" די דערהויבנדיגע נשמה פונעם מענטש, פארבונדן מיט ליבע און מוזיק, געלייטערט דורך דער מחשבה פון זינד, אזוי סינטעטיזירט ער די ביידע פרינציפן, אדער ריכטיגער געזאגט, התחלות, אין זיין דראמאטישן ווערק: "די גאלדענע קייט". עס איז די געשיכטע פון אידישע דורות און זייער ווירקונג, אנטוויקלונג און פונאנדערפאל. און דא קומט י. ל. פרץ אויפן אינדיווידואליסטיש-אידעאליסטישן פרינציפ, וואס ווערט ביי אים דער באוועגנדיגער מאטאר פונעם געפיל און טראכטן. ווער איז דען אייגנטליך שלמה, וואס איז דער יסוד פון דער דורות-פארשטעלונג און אנטוויקלונג? שלמה פאראייניגט אין זיך דריי ספירות, הוד, תפארת און מלכות, און איז דער גרויסער אינדיווידום, די פערזענליכקייט. ער פרעזענטירט זיך אין א טאפלטער דערשיינונג. רעאל גענומען איז ער די פערזענליכקייט, וואס שטייט איבער דעם המון יחידים, וואס פארמאגן נאר רויע גבורה, ווי פנחס דער שווארצער, און סימבאליש איז ער דער אנזאגער פון:

און דא - צווישן טויט און לעבן
וויקלט זיך א וועלט!
א וועלט זינקט אין מרא שחורה [אזוי אינעם מקור] אריין,
א וועלט!

שלמה איז די רעאליטעט און סימבאל פון קאמף צווישן וואכעדיגקייט און יום-טוב'דיגקייט, צווישן אמת און אילוזיע, צווישן קליינע השגות און גרויסע פארמעסטן, צווישן דער פשוטער מאטעריע און פאראיידלט-פיינעם גייסט. פונקט ווי שלמה פערזאניפיצירט דאס דערהויבנדיגע טראכטן און דאס העכערע שטרעבן, אזוי איז פנחס שוין דאס פשוטע, וואס לעבט מיטן ווילן און אינסטינקטן פונעם המון. ער איז דער המון, און וואס שטעלט דער המון פאר, ווי זעט שלמה דעם המון?

"צוויי... דריי... פיר...
פינף מנינים קליינע...
קליינע, קליינע אידעלעך...
אויסגעמאגערטע,
איינגעשרומפענע אידעלעך...

און עס איז נישט דער טאן פון פאראכטונג, נאר פון וויי, וואס גייט אריבער אין צער און מיטלייד, ווען זיי, די אידעלעך:

איינגעהויקערטע קומען,
קלאפן ביים צדיק אן.
געפרוירענע נשמהלעך...
הערצעלעך...
צום נר תמיד קומען זיי,

שטעלן אויס די הענטעלעך;
א פונק! א פונק!
א נדבה'לע,
א מופת'ל...
א נס, א ווינק פון יענער זייט...
און יעדעס וויל פאר זיך,
פאר זיך,
פאר אייגן ווייב און קינד,
פאר אייגן הויזגעזינד..."

עס זענען אלץ די קליינע השגות, פרעמד דער גרויסער פערזענליכקייט, די השגות און אספּיראַציעס, און דאָס פּירט שלמה צו זיין גרויסן ווילן, וואָס ווערט אויך זיין גרויסע וויזיע פון:

"אויסגעלייזט פון פּיין און שרעק
מוז ווערן.
די וועלט!"

מעכטיג איז דאָס וואָרט, מעכטיג איז דער געדאַנק און מעכטיג איז דער ווילן, אָבער שוואַך איז דער כח פון טאַט. שלמה זוכט דערלייזונג מיטן כח הדמיון און נישט דורך קאַמף. אין גייסטיגן און אינערליכן רעוואָלט איז ער אויסן צו פאַרהאַלטן דעם גאַנג פון דער צייט, אָבער ער וויל אויך ווערן דער באַפעלער קעגן גאָט: ער וועט נישט מאַכן קיין הבדלה און די פמליה של מעלה וועט זיך אויף אים ברוגז מאַכן, ווייל ער וועט זיי שטערן אין זייער סדר און שטייגער, ווען מען מוז פון שבת אַריבער צו וואָך,

"שבת קודש איז אַריבער,
דער סאַמבאַטיען שלאָגט,
און שלמה האָט זיך איינגעשפּאַרט,
הבדלה מאַכן וויל ער נישט".

אָפּגעשיידט פונעם רעאַלן, אַריינגעטון אינעם מיסטישן און סימבאָלישן, קומט דאָ שלמה - י. ל. פּרץ אויפן פילאָזאָפישן פּראָבלעם פון שלעכטס און דער נויט צו שטעלן דעם מענטשליכן טון און ווילן העכער פונעם געטליכן געבאָט. שלמה ווערט געטראָגן פון אַ צענטראַל-ווירקנדיגער אידייע: איינהאַלטן דעם שבת, ווי אַ מיטל צו ראַטעווען די פאַרפלעקטע און זינדיגע פון דער שטראָף, וואָס וואַרט אויף זיי, פונעם גיהנום:

"אַז שבת קודש לעשט זיך אויס
וויינען זיי
און ציטערן
און ציעפן זיך
און כאַפּן זיך

מיט די שווארצע פליגעלעך.
מיט אויסגעפוצטע פעדערלעך
צו די נעפעלעך,
און קלאמערן, קלאמערן זיך
מיט די צאפלדיגע הערצעלעך
צו די וואלקנדלעך
און ציטערן..."

שלמה אנערקענט נישט, ער וויל איבערהויפט אפשאפן זינד און באדריקט [אזוי אינעם מקור], הייסט זיי נישט ציטערן און נישט צאפלען: הייסט זיי פליען פראנק און פריי אומעטום, וואוהין זיי ווילן, וואוהין א ווינטל טראגט, ווייל ער, שלמה, וועט נישט מאכן קיין הבדלה, און אויף דער פראגע וואס זשע וועט זיין, ענטפערט ער:

שבת זאל זיין, שבת!
מיט צוואנגען האלט איך שבת איין!
נישט גע'פסק'נט, נישט געשטראפט!

און שלמה ווייסט אויך דעם סוד, אז דער "אל רחום וחנון" וועט נישט העלפן און קען נישט העלפן, און משיח זיצט גאר ביי די טויערן פון רוים, און נישט פון ירושלים, און ווארט. גיין קען ער נישט, ווייל די וואונדן היילן זיך נישט, אויפלייזן די וועלט קען ער נישט און קיין כח צו ווארטן איז נישט דא. און פאר שלמה איז קלאר, אז די וועלט זינקט אין א מרא-שחורה [אזוי אינעם מקור] און מוז אויסגעלייזט ווערן. און ווי אזוי זאל די וועלט אויסגעלייזט ווערן? שלמה האט אויף דעם זיין ענטפער:

שלמה: (נאך פעסטער) שבת זאל זיין!
שבת!
נישט געאקערט,
נישט געזייט,
נישט געבליט און נישט פארריכט...
נישט געהאנדלט, נישט געוואנדלט...

היימישער חסיד: חרוב זאל ווערן די וועלט?

שלמה: חרוב זאל ווערן די וועלט!
און מיר -
מיר שבת'דיגע
מיר יום-טוב'דיגע
מיר נשמה-יתירה'דיגע אידן
וועלן איבער אירע חורבות גיין...

מרים: וואוהין?

שלמה: צו אים, צו אים!

טיילווייז דערמאנט עס אין זאראטוסטראס ווערטער אינעם טייל ווען זאראטוסטרא זאגט "יא, איך דערקען זאראטוסטרא. זיינע אויגן זענען ריין און אין זיין מויל איז נישט פאראן קיין אויסדרוק פון אפשטויס. דאכט זיך ער קומט טאנצנדיג". האבן דאך אינעם צווייטן יארהונדערט די גנאסטיקער געזונגען אין זייער הימן: "דער וואס טאנצט נישט, דער ווייסט נישט די וועגן פונעם לעבן", און אזוי איז אויך שלמה מיט דער הוספה, וואס צום טאנצן זאל אויך צוקומען דאס זינגען. און שלמה צילט אויף א באשטימטן יש: מיטן איינהאלטן דעם שבת איז ער אויסן אנהאלטן די רואיגע יום-טוב'דיגקייט. טאקע ווייל דאס יום-טוב'דיגע איז טאנצן און זינגען און אזוי ארום דערגרייכן די דערלייזונג פון דער וועלט און אויף איר ארט שאפן א וועלט פון שטאלצע אידן, וואס בעטן נישט און בעטלען נישט. שלמה וויל דערלייזן די וועלט און מאכן, אז גאט זאל זיין אפהענגיג פונעם מענטש-ווילן און נישט דער מענטש פונעם גאט-ווילן. עס איז דער וועג פון דער העכסטער מיסטיק און הוילער מעטאפיזיק, עס איז די שטרעבונג אויפצולייזן דאס מענטשישע אין א געטליכן גייסט. אין אזא שטייגער הויבט זיך אן דער קאמף צווישן גייסט און מאטעריע, צווישן דעם רעאלן זיין און אידעאלער וויזיע, און דאס רעאלע, די מאטעריע איז שטארקער. די מאטעריע איז מנצח. אויסער דעם איז צווישן שלמה און גאט פאראן א דריטער פאקטאר, דער פאקטאר פון המון-גבורה און פון רעאלע פארלאנגען:

"דער עולם האט געבעטן,
דער עולם האט פארלאנגט, געהייסן האט דער עולם".

קעגן שלמה'ס "הוד, תפארת און מלכות" שטעלן זיך די דריי המון-געבאטן "געבעטן, פארלאנגט און געהייסן", און אזוי צווישן יום-טוב'דיגקייט און וואכעדיגקייט, צווישן גייסט און מאטעריע זיגט דאס וואכעדיגע און די מאטעריע: שלמה האט פארשפילט אין זיין אבסטראקט-מעטאפיזישן רעוואלט קעגן גאט און מענטש.

שלמה איז דער אייביגער אויסדרוק פון פאסיוויטעט, ווייט פון קאנקרעטן טאט. ביי אים איז אלעס קאנצענטרירט אין דער מחשבה. דעריבער קען ער נישט ביישטיין דעם נסיון און צוליב דעם האט ער נישט קיין זכות-הקיום. הגם פעסט און איבערצייגנדיג אין גייסט, מוז ער דאך פריי לאזן דעם וועג פאר דעם, וואס האלט מער פון דער ספירה "גבורה". פארטיפט אין עקסטאז, באהויכט פון א שטענדיגער דערהויבונג, באגרייפט שלמה נישט דעם אנגריף פון דער פנחס-וואכעדיגקייט, אבער אויך דער שווארצער פנחס, הגם ער קומט מיט "גבורה", וועט נישט אויסלייזן די וועלט, ווייל אויב שלמה האט לכל-הפחות אן אידעאל אין דער מחשבה, האט פנחס קיינעם נישט, נאר דעם בייזן טאט און הערשערישקייט-גיריגקייט. גאנץ טיף באמערקט עס זיין אייניקל יונתן, ווען ער פאראדירט די ווערטער פון זיין זיידע פנחס. ווי נאר פנחס האט ארויסגעשטויסן די שלמה-הייליגקייט, האט ער גלייך געזאגט:

"פארטיליגן וועל איך אלע...
די אפיקורסים און די מינים..."

און יונתן זעצט שוין ווייטער פאר מיט די ווערטער פון פנחס:

"און אלע, וואס אונטערגאַרטלען זיך,
און נעמען נישט מיין שררות אן!
די רבנים, נישט פון שטאט,
די רבי׳ס, נישט פון שטאט,
די משיחן די פאלשע,
און די רבנים וואס שטיצן זיי,
די דיינים און די שוחטים,
די פארשעלט איך!"

פנחס איז שוין אויסן צו שאפן היעראַרכיע. רבנים זאלן זיין נאר פון שטאט, ער בויט אויפן פאנאטישן, עס זאל ווערן די גבורה, וואס פירט צו דערלייזונג, אבער איז פנחס דען געגעבן מער ווי שלמה? שלמה איז דער צויבערער פונעם געטליכן עקסטאז, ער פארמאגט די קראפט מיטצורייסן, דעריבער האט דער עולם אויך גלויבן אין אים, קלעפט זיך צו אים, ווייל זיין עקסטאטישן שוואונג און דערהויבונג נעמען זיי אויף ווי א סימן פון נאנטקייט צו גאט, גלויבן זיי אויך אין דער מעגליכקייט פון א נס, אבער וואס פאר א פארמעגן האט פנחס, אז ער זאל קענען מיטרייסן און מען זאל אים פרייווויליג געהארכן? אין וואס שטעקט די קראפט פון פנחס און צי ער פארמאגט איבערהויפט א מאגישע קראפט? איינער פון די פערסאנאזשן, למך, זאגט צו משה, דעם זון פון פנחס, אז מען האט "לענגער נישט געקענט", אז "עס מוז זיין א פאסטוך... א פירער..." אויך משה, דער אייגענער זון פון פנחס, איז נישט צופרידן מיטן טאטנס פירונג, ער קען נישט פארנעמען, ווי:

"און איבער די חורבות, איבערן אש,
איבער די קעפּ פון נשרפים,
פון יתומים און אלמנות
איבער די שארן פארהונגערטער בעטלער,
דונערט זיין ווארט,
שטראפט זיין דין..."

משה, דער דריטער דור, פארמאגט עפּעס פונעם זיידן שלמה; ער נעמט נישט אן די פירונג פון זיין פאטער. אויף אזא שטייגער איז פנחס די אבסאלוטע נעגאציע, הגם ער איז דער ראציאנאליסט. פנחס פרעזענטירט די ברוטאלע רעאליטעט פון א יחיד, וואס גייט צילבאוואוסט צו זיינע טאטן. דערביי פארלייקנט ער דעם גאנצן ארום, אויף וועלכן ער מוז זיך סומך זיין. אויך שלמה איז דער אינדיווידואליסט, אבער ער פילט דעם קרן פון זיין דווקא אין דער נאנטקייט מיט דער מאסע, מיטן המון. מיט זיין התלהבות איז ער אויסן צו ווירקן אויף איר, און זיין געדאנק איז איינער און קאנצענטרירט אויפן איינציגן:

אויסלייזן די וועלט פון פיין, געבן דער וועלט און דער מאסע א תיקון. שלמה ווייסט נאך א צווייטן אמת: אן דעם מענטש-זיין האט גאט נישט קיין ווערט. דעם תיקון פאר דער וועלט און מענטש זוכט ער אין דער דערהויבונג צום אבסאלוט-געטליכן, בעת פנחס ארט נישט, אז די וועלט זאל אונטערגיין. ער זוכט נישט איר אויסלייזונג, ער דארף אויך נישט דעם עולם, דער עולם איז אים איבריג, ער טרייבט אים פון זיך. און בעת שלמה זוכט און שטרעבט צו גאט-דערהויבונג, וויל פנחס גארנישט אנדערש, נאר אז מען זאל דינען גאט,

"א געטרייער וואסער-טרעגער!
מיט שטריק ארום די לענדן,
און מיט אלע זיינע גריצן זאל ער
תהילים שרייען!
וועט שוין זיין א פרייד אין הימל,
און גיהנום - א מהומה..."

זאל עס זיין א קרעציגער אדער ווער אנדערש, וואס "מיטן לעצטן אטעם רופט ער גאט'ס נאמען":

"באנייט און אויסגעלייזט
ווערט די וועלט
און דאס גיהנום - פאלט..."

און דא פירט פנחס אויס:

"איין גאט,
און איין איד זאל זיין,
ווער מיט מסירת-נפש,
מיט קידוש-השם...
און איר עולם - גייט!"

אבער וועט דען פנחס אויסהאלטן דעם נסיון? וועט ער דערגרייכן זיין ציל? זיינע אייגענע מענטשן באטראכטן אים ווי א מאכט פון פינצטערניש, און אט טאקע קעגן אים וועט זיך שטעלן די מאכט פון ד"ר בערגמאן'ס אויפקלערונג: דא, מיט פנחס, קומען שוין אריין אין שפיל אנדערע כחות. ד"ר בערגמאן איז דער רעפרעזענטאנט פונעם וועלטליך-ראציאנאלן דענקען, דעם נסיון וועט פנחס נישטביישטיין און קיין אנדערע ווי לאה, דאס אייניקל פון פנחס וועט זיין די ערשטע צו ברעכן די גאלדענע קייט. זי וועט זיין די ערשטע וואס טראגט ארויס דעם אורטייל, הגם זי וועט זיך נאכדעם אומקערן אנטוישט. פנחס ווענדט אן זיין גבורה בלויז אויפן יחיד, וואס איז גרייט אויף מסירת-נפש, אויף קידוש-השם, דאקעגן ד"ר בערגמאן נעמט זיין ריכטונג דירעקט אויף דער מאסע, און ווען לאה דערפילט אין אים די קראפט, דעם מענטש פון דינאמישן טאט, האנדלט זי אויפן זעלבן שטייגער ווי חנה אין "אמאל איז געווען א מלך". זאגט זי צו בערגמאן בפני עם ועדה:

"קום חתן מיינער!
קום, דו מענטש פון ליכט,
פון דער פינצטערניש אוועק,
פון דער שלאנגען-נעסט..."

און ווען דער עולם איז אויסן זיי צוריק ארומשליסן, ברעכט זי אויס אין א פראטעסט:

"אוועק!
א ווארע מאכט! [אזוי אינעם מקור]
לאזט דורך, רוחות פינצטערע,
מענטשן ריינע קלארע,
וואס גייען צום ליכט!"

אומעטום דריקט די פרוי ביי י. ל. פרץ אויס רעוואלט, אומעטום שטרעבט זי צום העכערן און ליכטיגן, אומעטום איז זי די מיטקעמפערין קעגן דער פינצטערניש פארן גייסט און אידעאל, אבער ביי לאה איז עס בלויז אן איבערגאנג-מאמענט, עס איז דער קאנפליקט מיטן אייגענעם געוויסן צו א נייעם באוואוסטזיין, וואס וועט אבער נישט האבן קיין דויערהאפטע אחוזה, ווייל זי וועט זיך נישט קענען ארייןפאסן אין א דאגמע. לאה איז דיכטונג, דערהויבנקייט, זי איז די אפשפיגלונג פון שלמה'ס געוויסן און געפיל און זי שטרעבט צו אן אנדער ליכט און ליכטיגקייט ווי די, וואס ד"ר בערגמאן וועט ברענגען אין אן אויסדרוק פון ראציאנאליסטישער דאגמע, און זי וועט זיך ווידער אומקערן אנטוישט אהין, פון וואנען זי איז געקומען.

צוויי דורות מענטשן: פאטער און זון, און ביידע זענען פארשיידנארטיג, הגם ביידע זענען געבונדן צום זעלבן שורש. שלמה איז די העכסטע ראמאנטיק, דער פאזיטיווער פאליוס פון א גרויסן, אומבאגרעניצטן גלויבן אין דער דערהויבנקייט פון דער מענטשליכער נשמה און איר געטליכקייט, און פנחס איז דער אויסדרוק פון דער פאנאטיזירטער רעליגיעזקייט און איז דער נעגאטיווער פאליוס פונעם גלויבן. י. ל. פרץ דריקט עס אויס אין דער אייביגער יום-טוב'דיגקייט פון דעם ערשטן און אין דער וואסערדיגקייט [אזוי אינעם מקור] פונעם צווייטן. דערפון י. ל. פרץ'ס גרויסע ליבע צו שלמה, אבער אויך מיט פנחס האט ער מיטליד. און נאך מער מיטלייד האט ער מיט שלמה'ס אייניקל און פנחס'ס זון משה. משה ליידט פון ירושה'דיגקייט און שוועבט צווישן צוויי וועלטן: צווישן דער וועלט פון עקסטאטיש-גלויבערישן פון שלמה און דעם ערדיש-רעליגיעזן פון פנחס. ער פארמאגט נישט די קראפט צו דערהייבן זיך צו שלמה'ס עקסטאטישקייט און קען זיך נישט אראפלאזן צו פנחס'ס וואכעדיגקייט. ער שוועבט צווישן צוויי וועלטן, ער איז די ריכטיגע נשמה אן א תיקון, ער איז דער "חלש", וואס פאלט אונטער דער לאסט פון דער אויפגאבע וואס איז ארויפגעלייגט געווארן אויף אים און ווערט פארפאלגט פון א באוואוסטזיין, אז מען האט:

"גענומען אן איד א שוואכן
אין זיינע שוואכע, ציטריגע
הענט אריין שליסל געלייגט
פון בנים, פרנסה, שפע,
פון רעגן און שניי -
איך קען נישט -
איך קען זיי נישט דערטראגן...
גענומען אן איד א קראנקן,
וואס אטעמט קוים:
'פיר א וועלט!'"

צום ערשט איז משה געווען א גאנץ אנדערער. אין אנהויב איז אויך ער געווען דער וויזיאנער און ראמאנטיקער, צום ערשט האט אויך דער עולם געשטראלט מיט אמונה צו אים, געהאט בטחון און דעמאלט האט משה געפילט "איך בין!" ער האט זיך געפילט ווי ער זאל זיין דער אדלער מיט ברייטע, ווייסע און שטארקע פליגל, ארום אים זענען זיינע "יונגע אדלערלעך" און ער פירט זיי "אינעם בלויען רחבות" אלץ העכער און העכער. ער שפרייט איבער זיי זיינע פליגל זיי צו באשיצן, מיט זיין בליק צו שטארקן די שוואכע, מיט זיין רוף צו דערמוטיגן די געפאלענע. און "אזוי פליט מען ווייט און הויך איבער דער ערד, איבער דער וועלט". ער רופט און זיין שטים קלינגט איבער ימים, איבער שטעט און דערפער:

"קלינגט דאס קול
דאס קול פון מנהיג-הדור, פון אמת'ן גבור..."

און משה פילט ווי שטארק זיין קול איז, אז וואלקנס פלאצן און הימלען שפאלטן זיך. עס עפענען זיך פאר אים טיר און טויער פונעם גן-עדן און אים קומען אנטקעגן די אבות און צדיקים, דער טאטע פנחס שמייכלט אונטערן ברום און וואנצן, און רוימט אים איין:

"נישט מיין שיטה... נישט מיין דרך...
נישט דא-ארום געדארפט קומען...
און נישט אזוי...
אבער גוט...
אז געקומען!"

אויך דער זיידע שלמה קומט אנטקעגן און ער איז צופרידן, וואס "דווקא אזוי!" און "דווקא אזוי". מען פליט און דער וועג גייט העכער און העכער:

"צום לבנת הספיר,
צום מערמלשטיין -
און פלוצלינג -"

משה פארמאגט נישט שלמה'ס גלויבערישע גאנצקייט און די פאנאטיש-רעליגיעזע אנטשיידנקייט פון פנחס. ער איז שוין דער צווייפלענדיגער גייסט און "פלוצלינג" איז ביי אים דער מאמענט פון א דערוואכטער און רופנדיגער געוויסן. דא פארלירט ער די קראפט אויפצוהאלטן די וויזיעס. "שווינדלער" האט ער א רוף געטון. זיין געוויסן האט עס דערהערט און ער אליין ווייסט נישט פון וואנען דער רוף איז געקומען, צי עס קומט פון זיין טאכטער לאה, צי פון איר מאן דעם דאקטער בערגמאן, אפשר גאר פונעם בית-המדרש אדער גאר א בת-קול, און אפשר טאקע אויך פון זיין אייגענעם הארץ. משה דערפילט געוויסנביסן און איז גרייט פארן עולם:

"כורעים פאלן.
מודה זיין,
מתוודה זיין..."

"אן איד מוז דאך ערליך זיין!"

משה ברענגט אריין א נייעם שטריך, א נייע אידייע. שלמה איז עקסטאטיש-גלויבעריש, פנחס פאנאטיש-רעליגיעז, דאקעגן משה רעדט וועגן ערליכקייט, דאס הייסט: זיין געוויסנהאפטיג מיט זיך אליין. פון דעם קומט זיין צווייפלען, און אויב זיין נשמה האט א פגם, וועט אויך ער נישט זיין דער אויסלייזער, אויך ער וועט נישט זיין דער מנהיג, אפילו ווען זיין טאכטער לאה וועט זיך אומקערן מיט א ווידוי אויף די ליפן, מיט א:

"חרטה האט מיין הארץ!
זאג, אז איך גלויב אין אים,
אז איך ליג ביי זיינע פיס, אז איך וואש מיט טרערן זיי,
אז איך ווארף מיך פאר אים אין שטויב!"

לאה'ס אומקער איז מער צו פנחס ווי צו שלמה. לאה, וואס איז געווען אזוי שטאלץ אויף זיידן שלמה, רעזיגנירט האפנונגלאז און פארצווייפלט:

"נישט שבת'דיג און נישט יום-טוב'דיג
איז דיין אייניקל,
געפאלענע זענען מיר!
אויף בעטלברויט געקומען זענען מיר..."

לאה, וואס איז געווען די ערשטע וואס האט איבערגעריסן די גאלדענע קייט פונעם יחוס, וועט פרובירן זי ווידער אויפשטעלן און אנהאלטן. און ווען דער פאטער משה איז אוממעכטיג אין זיין רעוואלט קעגן גאט און קעגן זיך אליין, וועט זי זיין די, וואס וועט אויפרופן איר אייגענעם ברודער יהונתן זיך צו שטעלן אין שפיץ. און יהונתן וועט זיין דער, וואס וועט גיכער אויספירן די עובדא פונעם זיידן פנחס ווי די שליחות פונעם עלטער-זיידן שלמה.

י. ל. פרץ פירט דא אריין דעם שפיל פון "וועלן זיין", אבער עס פעלט די קראפט פונעם ווילן און דאס קענען באשטיין דעם נסיון. און דאס לעצטע ווארט אינעם נסיון אנטשיידט נישט דער מאן, נאר די פרוי. לאה זאגט צום ברודער יהונתן "זיי! ווער!" און ערשט ווען יהונתן הערט איר ווארט באקומט ער די מוט צו זאגן "איך בין!", אבער ווער איז זי אייגנטליך, לאה? ביי י. ל. פרץ איז לאה דער אנטשיידנדיגער פערסאנאזש און זי איז די ערשטע וואס האט איבערגעריסן די גאלדענע קייט און איז אוועקגעגאנגען מיט ד"ר בערגמאן, פונקט ווי זי איז די ערשטע צו אנערקענען:

"אין דרויסן שיינט, בליט,
אין דרויסן זינגט און קלינגט אזוי פריי...
און דא, אין שאטן איינגעהילטע,
אין א שפינוועבס פארוויקלטע,
אין א פינצטערער נעץ פארשטריקטע
נשמות צאפלען און שטיקן זיך."

לאה אליין איז ליכט און שטרעבט צו ליכט, זי דארף לופט, זי גלויבט צו געפינען די לופט ביי ד"ר בערגמאן, דעריבער גייט זי מיט אים. זי גלויבט, אז ער איז די וועלט, אז מיט אים וועט זי גיין צום גרויסן ליכט, אבער וועט זי קענען באשטיין און נאכפאלגן ביזן סוף? לאה איז די קאמפליצירטע נאטור, פון איין זייט האט זי גע'ירש'נט די ראמאנטישע נאטור פון איר מוטער מרים. פונקט ווי איר מוטער מרים איז לאה דורכגעדרונגען מיט עקסטאז, וואס ביידע האבן פונעם זיידן שלמה, דעריבער קען זי זיך נישט אריינפאסן אינעם טרוקן ראציאנאליסטישן און לאגיסטישן אופן ווי ד"ר בערגמאן באגרייפט און כאפט אויף דאס לעבן. עס איז אויך די סיבה פארוואס זי קומט צוריק, ווייל דאס ראציאנאליסטישע איז איר פרעמד און זי קען נישט אנערקענען אז נאר די נאטור איז אלעס. פאר לאה איז עס

"אן רחמנות פאלש!
געזעץ איז א קייט!"
נאטור א שטריק אויפן האלדז...
ווערגט! שטיקט, לאזט נישט אטעמען די שטריק!"

פונקט ווי דער זיידע שלמה רעוואלטירט קעגן דער וואכעדיגקייט און וויל אויפהאלטן דעם שבת פארן אפוועגדן די גזירות פון שטראף און שלעכטיגקייט, אזוי רעוואלטירט לאה קעגן דעם ראציאנאליסטישן און קומט צו דער אנערקענונג:

"עס קען נישט זיין קיין הפקר-וועלט -
איז דא א וועלט, מוז זיין ווער,
וואס פירט די וועלט;
מוז זיין אן אויג וואס קוקט אויף אונז!
אין אונז, אין אונז שלאגט א הארץ!
די וועלט מוז אויך האבן א הארץ!
א בארמהערציג הארץ..."

אין איר רעאקציע קעגן דעם ראַציאָנאַליסטישן קומט לאה צו מעטאַפיזישע אויספירן און ממש צו א העגעליאַניש-אידעאַליסטישן אויספיר, אויסגעדריקט ביי איר אין דעם, אז "די וועלט מוז אויך האבן א האַרץ". איר רעאקציע קעגן דעם ראַציאָנאַליזם דרינגט ארויס פון דעם, וואס דער ראַציאָנאַליזם שטרעבט צו קלאָרקייט, נעגירט יעדן ראָמאַנטיזם, נעמט אויף און באַטראַכט זאַכן און דערשיינונגען אין זייער רעאַלן אויסזען און אַט דאס איז פרעמד לאה'ס נשמה. קלאָרקייט איז אויסגערעכנטקייט, מאַטעמאַטישע פּרעציזקייט און ווי זאל אַזאַ נשמה ווי לאה דאס אויפנעמען, ווען זי אַליין איז הוילע ראָמאַנטיק, הוילע שטרעבונג צו עפּעס העכערן, צום אומבאַגרייפלעכן, וואס קען באַטראַכט ווערן ווי אַן עסטעטישע קאַטעגאָריע, אבער בשום אופן נישט ווי א רעאַליטעט? צום ערשט איז די "פאַרשטיקטע לופט" אינעם פאַטער'ס הויז געוועזן אַפּשטויסנדיק פאַר איר און אַזוי יאָגט דאס ראַציאָנאַליסטיש-נאַטוראַליסטישע אויך אַן אויף איר א געפיל פון קעלט און טויט. דער ברודער יהונתן מאַכט איר א גערעכטן פאַרוואָרף, אז זי האט "קלאָר געוואָלט, ליכט באַגערט!" און אויף דעם גיט לאה איר ענטפער:

"קלאָר איז שניי -
און שניי איז קאַלט, שניי איז טויט!
עס יאָגט דורך די ביינער א פראָסט!
קלאָר איז טויט!
דער אין תכריכים ווייסע
איינגעהוילטער סוד!
וואס קלאָר איז קאַלט
און ווי אייזן האַרט,
ווי שטאָל..."

לאה איז דער המשך פון איר מוטער מרים'ס בענקעניש. אויך מרים, די מוטער, ציט זיך צום ליכט און דאס ליכט איז פאַר איר שלמה, בעת פנחס איז פאַר איר דאס פינצטערניש און זי פילט זיך געקלעמט ווען דער זון יהונתן "ווערט באַשטענדיק איבערגעוועלטיגט פון זיידן און פון עלטער-זיידן":

"דאס וואַרפט דאס קינד און שליידערט...
און עס שלאָגט זיך, ווי אַן אומרו,
צווישן ליכט און פינצטערניש..."

און זי זאָגט עס אויך אַרויס צו יהונתן ווען ער באַמערקט צו איר, אז "ליכט איז דער זיידע, הייליק ליכט". אבער יהונתן ציט זיך מער צום זיידן פנחס ווי צום עלטער-זיידן שלמה און קעגן דעם וואָרנט אים די מוטער מרים:

"שווייג, קינד, שווייג,
רעד נישט נאָך קיין בייז!
שרעקליך ווערסטו, קינד!
פינצטער ווערן די ליכטיגע,

די בלויע אויגן דיינע,
דעם עלטער-זיידן'ס זיסע, שטילע אויגן!
און דיין פנים ענדערט זיך,
א וואלקן דיין פנים באדעקט,
דיינע ליפן דינען זיך [אזוי אינעם מקור] און ציטערן..."

יהונתן פארמאגט בלויז שלמה'ס אויסערליכקייט, בעת אינעם אינערליכן פילט ער און טראכט ווי פנחס. און אויב י. ל. פרץ האלט מיט אים ווי מיט דעם המשך פון דער גאלדענער קייט, איז ער אויסן פארצושטעלן יהונתן ווי די סינטעז צווישן שלמה און פנחס, וואו דער ערשטער איז די טעזע און דער צווייטער די אנטיטעזע. און יהונתן פארמאגט ווירקליך ראמאנטישקייט און וויזיע. עס דרינגט ארויס פונעם חלום, וואס ער דערציילט דער שוועסטער לאה, אבער נישט קוקנדיג אויף די אייגנשאפטן וועט ער דאך נישט דערגרייכן די שלמה-דערהויבונג, ער וועט זיך נישט ציען צו די העכערע ספערן, נאר וועט בליקן צום ערדישן און דער אויסנאם וועט אלץ בלייבן לאה אפילו אין איר רעזיגנאציע, טאקע אויף דעם, ווייל זי גלויבט און איז איבערצייגט, אז יהונתן וועט באוויזן צו דערגרייכן סיי דאס וויזיאנערישע פונעם עלטער-זיידן שלמה, סיי דאס באפעלערישע פונעם זיידן פנחס, אבער שוין אן דער טאלעראנץ, וואס שלמה האט אויפגעוויזן בעת ער האט זיך פונעם מקובל דערוואוסט, אז:

"יא... א חברה געמאכט.
דער דאקטער...
לערנט זיין [אזוי אינעם מקור] לאכן,
לערנט זיי שפעט'ן..."

און פונעם היימישן חסיד דערפארט ער, אז ד"ר בערגמאן איז דער פארלייקענער פון אלעס, אז:

"קיין נסים...
קיין תפילות העלפן...
אלע תאווה איז תאווה...
און דער רבי שווייגט..."

אזוי ארום ווערט ביי י. ל. פרץ די "גאלדענע קייט" א תמצית און עיקר. אלע זיינע פערסאנאזשן האבן א באשטימטן ווילן צו זיין און יעדער איינער אויף זיין שטייגער, און יעדער איינער פון די פערסאנאזשן שטעלט פאר א באשטימטע קאטעגאריע פון א ווילן צו זיין. שלמה איז דער העכערער אידעאל, די פערזענליכקייט פונעם אבסאלוטן גלויבן און אמת, זיין גאנץ פילן און טראכטן גייען בלויז אויפן העכערן, אויף דער שלימות, וואס מאכט נאענט דעם מענטש צום געטליכן און באהעפט אים מיט גאט. שלמה'ס טעזע איז אז גאט איז פארן מענטש און דער מענטש פאר גאט, בעת פנחס טראכט שוין אין אן אנדער קאטעגאריע. שלמה באטראכט, אז גאט מוז זיין אן "אל רחום וחנון" און פאר פנחס איז גאט אן "אל קנא ונוקם". פנחס איז דער אויסדרוק פונעם קאנסערוואטיוו-

פראגמאטישן, ער איז דער אויסדרוק פון א רעליגיעז-פאנאטישן ראציאנאליזם, אין וועלכן גאט פארנעמט דאס ארט פון א באפעלער און פארטרויט זיינע אויסדערוויילטע צו פירן דעם משפט און דין איבער די מענטשן. שלמה און פנחס זענען די צוויי פאליוסן פון דער אידישער גלויבערישקייט, הגם מען קען זיי ביידע נישט איינטיילן צווישן א נעגאטיוון און פאזיטיוון פאליוס. יעדער אויף זיין שטייגער איז פאזיטיוו, פונקט ווי יעדער איינער פון זיי פארמאגט די נעגאטיווע שטריכן, אבער ביידע קומען זיי פונעם מעטאפיזיש-טראנסצענדענטאלן, וואס באקומט די וויטערדיגע וואריאציעס ביי משה און יהונתן, אפגעשפיגלט אינעם טראכטן און פילן פון די פרויען. און קיינער פון זיי קען נישט און באוויזט נישט בייצושטיין דעם נסיון קעגן דעם אויפגעקלערטן ד"ר בערגמאן, וואס ברענגט אריין אין דער מעטאפיזיש-טראנסצענדענטאלער אמת'דיגקייט דאס נאטוראליסטיש-ראציאנאליסטישע. עס איז דער אנזאג אויף א נייעם רעאליזם, געקומען צו ענדערן דאס לעבן און קעגן דעם וועט זיך שטעלן יהונתן מיט זיין אנטשלאסענעם "איך בין", ווייל ער פילט אונטער זיך די מאכט און קראפט פון דער מאסע, פון דעם עולם, וואס אינספירירט אים מיט אירע ווערטער און ממש'דיגן באפעל "מיר ווילן, מיר הייסן!"

צי איז י. ל. פרץ געווען באאיינפלוסט [די פראגע איז פארדרייט פארמולירט אינעם מקור] פון ל. טאלסטאי'ס "מאכט פון פינצטערניש" ביים דיכטן זיין "אין פאליש אויף דער קייט" אדער גאר פון שעקספיר'ס "ראמעא און זשוליעטא"? פון ס. זשעראמסקי'ס "די טאטן פון זינד" אדער פון ביערנסטערנע ביערנסאן'ס "העכער פון אונדזערע כוחות"? און אפשר גאר טאקע פון וויספיאנסקי'ס "חתונה"?

געוויס האט י. ל. פרץ געקענט די אלע ווערק, אבער דער פאקט איז וויכטיגער ווי דער איינפלוס: י. ל. פרץ האט געשאפן דעם אייגנארטיגן אידישן ראמעא, פאר וועמען ליבע איז נישט א בשר-ודם'דיגקייט, נאר "זיין רוח-הקודש, זיין הייליגקייט, דער וועלט-באשאף", אבער אין עיקר איז י. ל. פרץ אויסן געווען אונטערצושטרייכן די קאנצעפציע פון זינד אין א זין, אז דער זינדיגער איז אבסאלוט נישט קיין זינדיגער, ארויסברענגענדיג אויפן פאן פונעם ראמאנטיש-סימבאלישן אויך די רעאליטעט פון דער אידישער סאציאלער דיפערענצירטקייט. אויף אזא שטייגער איז "אין פאליש אויף דער קייט" א המשך פון דעם, וואס ער האט אנגעהויבן אין "די גאלדענע קייט", און טראגט די האנדלונג אריבער בלויז אין א צווייטער סביבה און אויף אן אנדערן פאן. ברכיה קען זיין די פארקערפערונג פונעם אלטן חסיד פון דער "גאלדענער קייט" און אויב אין דער "גאלדענער קייט" שטעלט י. ל. פרץ דאס פראבלעם פון אידעאליזם און ראציאנאליזם, שטרייכט ער אונטער אין "אין פאליש אויף דער קייט" דעם אנהויב פון דער סאציאלער דיפערענצירונג, און פרעזענטירט פארשיידענע סאציאלע שיכטן אין זייערע אנטאגאניזמען צווישן זיך און צום עקספלואטירנדיגן. אין דער האנדלונג קומען בולט צום אויסדרוק צוויי טענדענצן: די ערשטע, אן אויסשליסליך-מעטאפיזישע, פארבונדן מיט קבלה און מיסטיק, און די צווייטע א פאזיטיוויסטישע, געוואנדט אויפן סאציאלן. צו

דער ערשטער טענדענץ געהערן דער זינדיגער גופא, די ישיבה-בחורים און דער משוגענער און צו דער צווייטער געהערן די גאנצע דיפערענצירטע מאסע, אין באשטאנד פון טרעגער, האלצהעקער, וואסערפירער און דאסגלייכן. אויסער דעם ברענגט י. ל. פרץ ארויס דעם שטריך, אז דער רבי קאאפערירט שטענדיג מיט די רייכע, ער האלט מיט ברכיה און איז קעגן דעם זינדיגן. און די מאסע גופא קען נישט פארשטיין און אויפנעמען דאס געפיל, וואס האט זיך דערוואכט אינעם זינדיגן און פאראורטיילט דעם זינדיגן. אבער אין דער זעלבער צייט זוכט אויך דער מאסן-מענטש אויסצוגעפינען די סיבה פארוואס עס קען געשען אזעלכעס ווי עס האט פאסירט מיטן זינדיגן און דער טרעגער גיט דערויף דעם פירוש:

"פון לײדיגגײן קומט עס, פון הוריות,
פון קוועטשן די באנק אין קלויז,
וואלט ער קאסטן געטראגן,"

און עס דרינגט אויך ארויס פון דער באמערקונג, וואס דער האלצהעקער מאכט:

"האלץ א פורל צעהאקט,"

און בלויז דער משוגענער קען וויסן, וואס עס קומט פאר אינעם זינדיגן'ס נשמה און גייסט און ווי ער זעט אויס אין דער מסיבה פון די אלע קליינע מענטשעלעך:

"- ער אליין!
ער האט זיך אויפגעשטעלט און רעדט...
- אויפגעוואקסן!
- ווי א יונגער בוים אין וואלד!
- שטרעקט די האנט אויס ווי א שררה,
- הערט די שטימע פון א מלכות..."

דער משוגענער איז דער איינציגער, וואס פארשטייט און פילט די נשמה פונעם זינדיגן. אויך דער זינדיגער פילט אין אים א קרובהשאפט און דער זינדיגער וועט נאר אים הערן בעת ער הייסט אים געבן די האנט צו דער קייט. פאר דעם מענטש ווערט עס א רעאלער טאט, פארן משוגענעם א סימבאל "ברודער, מיר גיב די האנט", און דער סימבאל איז, אז ביידע זענען זיי די געשמירטע, ביידע זענען זיי די נישט-פארשטאנענע, ביידע די פארפייניגטע און פארפאלגטע פונעם המון. דערציילט דער משוגענער ווי אזוי מען לויפט אים נאך, ווייל ער איז אנדערש און ער בלייבט גלייכגילטיג ווען מען רייסט אים א לאפן פונעם מלבוש, די מענטשן טוען עס צו זייער שאדן, טאקע ווייל די מענטשן האבן מורא פאר "נאקעט".

מעטאפיזיש אין אויסדרוק, איז דער משוגענער אין דער זעלבער צייט אויך א פאזיטיווער פערסאנאזש, ער איז דער קריטעריום פארן כאראקטער און אייגנשאפטן פון דער מאסע. און דער זינדיגער דערגאנצט זיין כאראקטעריסטיק און ווייזט אן, אז דער המון איז ברוטאל און איבערהויפט אפשטויסנדיג. זאגט דער זינדיגער:

"און אז זיי שלאָגן?
רירן זיך צו דעם לייב מיט ברודיגע הענט.
אַלטע ווייבער מיט שמוציגע נעגל!
אָדער די בליקן, ווי דער עגבער,
בויערן דיר אין טיפן האַרץ..."

מען קען אייגנטליך אננעמען, אַז דער זינדיגער און דער משוגענער זענען איין און די זעלבע פערזאָן אין איר צעצווייטקייט. דער ערשטער איז דאָס פּילן און התרוממות און דער צווייטער איז דאָס טראַכטן און געוויסן. דער משוגענער גופא דערציילט, אַז אויך ער האָט זיך "אַמאָל צום הימל פאַרבייינקט" און פלעגט שפּאַצירן פאַרביי דעם זעלבן טייך ווי דער זינדיגער און דערביי ווייזט ער אַן אויף דער פאַרשיידנקייט צווישן ברכיה'ס וועלט און זיינער:

"- בוך! ברכיה'ס פישער - נאַך!
כאַ-כאַ-כאַ! - זיי זוכן אין שליים
איך וויג מיך אין הימל, וויג מיך און לאַך,"

דער זינדיגער [אַזוי אינעם מקור] - דער געוויסן, דער סימבאַל, וואָס באַגלייט דעם זינדיגן אויפן וועג פון זיינעליידן און פּיין, אַרויסברענגענדיג דערביי זיינע געדאַנקען און מחשבות. פונקט ווי דער זינדיגער איז דער פאַרפאַלגטער פון דער בעל-הבית'יש-בעל-הבית'ליכער מאַסע און פון די רבי'ס, אַזוי וואַרפט דער משוגענער אָן אויף זיי פּחד און זיין קראַפט באַשטייט אין דעם, וואָס ער האָט באַוויזן זיך צו באַפרייען פון זיין אייגענעם "איך", איבערהויפּט פונעם גשמיות'דיגן. אַזוי זאָגט ער צום זינדיגן "איך בין שוין לאַנג נישט איך..." און אַלץ ווייל ער האָט זיך פאַרבענקט צום הימל, צום העכערן, צום דערהויבנדיגן. דער משוגענער קען באַטראַכט ווערן ווי אַ פּאַראַפראַז פונעם "משוגענעם בטלן", פונקט ווי דער זינדיגער קען זיין אַ המשך פונעם עילוי מאַניש. י. ל. פּרץ סינטעטיזירט דיביידע אין זיין "גאָלדענער קייט", וואָס הייבט זיך אָן מיט שלמה.

אין דער דראַמע קומען צום אויסדרוק צוויי קאָנפליקטן: דער ערשטער צווישן דעם זינדיגן און דער מאַסע און דער צווייטער מיט דער פאַרפאַנאַטישטער בעל-הבית'ליכקייט. אָבער סיי דער ערשטער, סיי דער צווייטער קאָנפליקט זענען נישט פאַראורזאַכט געוואָרן דורך סאָציאַלע מאָטיוון, נאָר אויסשליסליך דורך ראָמאַנטישע. דער זינדיגער איז דער רעפּרעזענטאַנט פון דער טיפּיש-אידישער ראָמאַנטיק. זיין ראָמאַנטישקייט דרינגט אַרויס דערפון וואָס ער פאַרטיפט זיך אין קבלה, וואָס זאָגט אָן אַז "גאָט איז די ליבע". אָט זענען די ווערטער פונעם זינדיגן:

"איי קלעזמער, שפּילט אַ זמר!
פידל, שפּיל! גיס די זיסע
קעניגליכע בענקשאַפט אויס

ווי א שמעקנדיגן בוימל...
און דו, פלייט,
דעם קעניג'ס ציטערדיגע פרייד,
זיין בליענדיגע ליבע זינג!
קינדיג, באס, דער וועלט זיין ווילן!
זאגט א בשורה אן, טראמפייט,
צו זיין מלכה דער קעניג גייט."

עס איז א ריכטיגער קבלה-געזאנג, וואו דאס ראמאנטישע גיסט זיך אריין אין ריינע מיסטיק, אבער דאס ראמאנטישע און דאס מיסטישע ווערן אויפגעלייזט אין די ווערטער פון ברכיה'ס טאכטער, וואס ענטפערט אפ דעם זינדיגן, אז:

"נישט מיין מלך, נישט דיין מלכה!
איך האב רחמנות געהאט מיט דיר!"

ווי א שוועסטער האט זי אים אויפגענומען; ווי איינע וואס האט מיטלייד מיט א יתום, וואס האט אנגעשלאגן אין טיר און זי האט אים געעפנט איר שוועסטערליכע הארץ. ברכיה'ס טאכטער קומט דא אויפן קאנוועציאנעלן שקר, ווייל זי קען נישט זיין אזוי אויפריכטיג און אנטשלאסן אין איר ליבע ווי עס איז דער זינדיגער. צוליב "כבוד אב ואם" איז זי גרייט מקריב צו זיין איר ליבע, אז דעם "טאטע'ס ווייסן קאפ מיט שאנד זאל נישט באדעקט ווערן" און צוליב דעם ווערט נאך שארפער דער קאנפליקט צווישן דעם זינדיגן און דער קלעריקאלער בעל-הבית'ליכקייט, וואס נעמט פונעם זינדיגן נקמה ביזן לעצטן. אלע באהאנדלען אים אומברחמנות'דיג און באזונדערס דער רב, וואס צווינגט אים צו דער קייט אויס

"א טאג פון שאנד און שפאט
וועט ברעכן דיין שטאלץ!"

אלע אן אויסנאם פאראומווירדיגן זיינע געפילן און דער זינדיגער פילט זיך פארלאזן פון אלע וועלטן. ער וויל זיך ארויסרייסן פון די אלע, וואס קענען אים נישט פארשטיין:

"לאזט מיך, לאזט מיך גיין פון אייך...
אונטערגעגאנגען איז מיין טאג...
מיך רופט די נאכט...
הערט די פידל, זי באוויינט מיך -
מיך באקלאגט עס די פלייט..."

פאלש איז די מיינונג פונעם רב, אז מיטן בינדן דעם זינדיגן צו דער קייט וועט דער קאנפליקט געלייזט ווערן, טאקע ווייל ליבע איז נישט א קאנפליקט, נאר א נשמה-צושטאנד, וואס ווייסט נישט קיין רו און איז הוילע אומרו. ברכיה'ס טאכטער האט געזאגט ליגן פאר זיך אליין, און נאר דערפאר ווייל זי איז די אידישע טאכטער, פאר וועלכער ליבע איז א זינד, אבער דאס פילן און די שטרעבונג פון נשמה צו נשמה ווען

נעמען נקמה. ווידער קומט דא י. ל. פרץ אויפן פראבלעם און טעזע, וואס איז אזוינס א זינד, און צי איז זינד טאקע א זינד. זינלאז איז דאס זיך מקריב זיין פון ברכיה'ס טאכטער צוליב "כבוד אב ואם" און עס איז איר נישט געגעבן בייצושטיין דעם נסיון ביזן סוף, ווייל די ליבע איז א כוח העכער פון אלע אנדערע כוחות: זי דארף בלויז פילן א פרעמדע בארירונג, אז ווידער זאל זי קומען צום זינדיגן, זי קומט צו אים מיט א ווידוי און א ווילן אים צו באפרייען, אבער שוין אביסל צו שפעט. זי אליין פילט זיך שוין אויך פאראומווירדיגט, ווען איר לייב דערפילט א פרעמדן היציגן אטעם, אבער אויך דאס הארץ פונעם זינדיגן בלייבט טויב צו איר רוף, הגם זי איז אים מתוודה:

"א רגע האב איך געלייקנט אן דיר,
צוליב דעם טאטע'ס ווייסן קאפ,
צוליב דער מאמע'ס קראנקע הארץ,
און מיט שאנד און שפאט געשראקן!"

ברכיה'ס טאכטער איז גרייט אים צו באפרייען פון דער קייט; זי דערמאנט אים, אז זי איז זיין געזאנג געווען, זיין איינציגע הייליגקייט, אבער דער זינדיגער שטויסט זי אפ פון זיך, ווייל זי האט פארשוועכט די ליבע. פאר אים איז דאס הייליגסטע פון אלע הייליגקייטן, דאס העכסטע פון אלע הייליגקייטן, ליבע איז פאר אים גאט אליין און ברכיה'ס טאכטער איז פאר אים געווען די פערסאניפיצירונג פון אלע הייליגקייטן. אירע אויגן זענען געווען פאר אים דער הימל-בלוי, אירע ליפן די צוויי פארמאכטע טויערן צום בית-המקדש און זי האט זיי:

"...פאר א פרעמדן
הייסן אטעם אויפגעשלאסן..."

דורך זיי האט זי איינגעזאפט דעם שטן פון א פרעמדן מאן און אט דער שטן:

"און ער וואקסט אין דיר!
און ער וואקסט!..."

דער זינדיגער קערט זיך אפ פון איר, ער וויל זי מער נישט זען, ווייל זיין הייליגקייט איז א געץ געווארן:

"אין קודשי-קדושים - א געץ -"

זי איז פאר אים די פארשוועכטע און ער קען איר נישט מוחל זיין, ער קען מער נישט הערן איר שטים, יעדער קלאנג אירער שטעכט אים ווי ברענענדיגע דערנער און ער אליין אנטפלעקט איר דעם סוד, אז אין אים גופא קומט נאר דער געראנגל פאר צווישן דעם, וואס זי איז אמאל געווען פאר אים און וואס זי שטעלט פאר אין איר פארשוועכן פון דער ליבע:

"דיין אמאליג הייליג בילד,
פון ליכטיגע שטערן צוזאמענגעשטעלט

שטראַלט אין מיר -
און פון דיין פאַרשוועכטן בליק
לעשט זיך אַ שטערן נאָך אַ שטערן..."

איז דער זינדיגער אַנטוישט אין זיין ליבע צו ברכיה'ס טאָכטער? עס איז מער דער סימבאָל ווי די וואָרהייט, אָבער י. ל. פרץ נעמט עס אויף אויך אין אַ רעאַלן זין און ווייזט אַרויס ווייניג סימפּאַטיע מיט ברכיה'ס טאָכטער. ער לאָזט זי פאַרשווינדן אין די וואַסערן פונעם טייך, וואוהין דער זינדיגער שטויסט זי צו "פרוון דיך וואַשן ריין...". י. ל. פרץ האָט מיט איר ווייניג מיטלייד, ווייל נישט זי וועט באַפרייען דעם זינדיגן, נאָר דווקא די אויסגעלאָסענע, אויף וועמען ער טראָגט אַריבער די גאַנצע קראַפט. אין אירע ליידנשאַפטן איז זי שטאַרקער און ווירקנדיגער ווי די פּאַסיווע ליבע פון ברכיה'ס טאָכטער. דאָס דינאַמישע קומט דאָ אויך ווי אַ באַוועגנדיגער פאַקטאָר פונעם פילן און די אויסגעלאָסענע זאָגט צום זינדיגן:

"האָט אויפגעוואַכט אין מיר,
אַ פלאַם צו דיר אין טיפן האַרץ,
לעש מיר זינדיגער די פלאַם
ביי דער זינדיגער די פלאַם..."

די אויסגעלאָסענע לעבט אינעם באַוואוסטזיין פון איר זינדיגקייט און טאַקע שוין צוליב דעם אַליין, וואָס איר זינדיגקייט האָט אַ זין, איז זי ריין. און די קראַפט וועט איר אויך געגעבן ווערן צו באַפרייען, איר ווערט געגעבן דער כוח ההרשאה איבערצורייסן די קייט. זי ווייסט עס און זאָגט עס אויך אָן דעם זינדיגן:

"קום צו מיר, קום מיט מיר,
איך רייס די קייט די אייזערנע,
איך האָב די קראַפט דיך צו באַפרייען".

זי, די אויסגעלאָסענע, איז דער אָנזאָג פון בונט און דער פּראָטעסט קעגן דער רעליגיעזער צביעות, מיט וועלכער מען פאַרדעקט די אמת'דיגע זינד. די אויסגעלאָסענע רופט דעם זינדיגן:

"קום וועקן די שטילע שול
מיט געשריי פון העכסטן בונט,
קרעכצן פונעם רויטסטן גליק,"

זי רופט אים אַראָפּצורייסן די פרוכת, געשטריקט פון די פרומסטע הענט, אַרויסשלעפּן פון ארון קודש די ספרי-תורה:

"אויף די יריעות, דאָרט וואו ער האָט
טיף און שענדליך מיך באַליידיגט,
זיך געקרענקט, מיך פאַרשאַלטן,

דארט וועלן דיר מיינע ארעם שטיקן,
מיין אטעם ברענען,
מיינע בריסטן זיך קילן."

אבער דער זינדיגער שטרעבט צו א פיל העכערע פארשוועכונג. ליבע איז יצירה, ליבע איז גאט אליין, די שכינה, וואס האט אים געוואויגט אין אירע הענט און איבער זיין געזיכט געאטעמט; איבער זיינע ליפן האבן געטריפט אירע הייליגע טרערן און אירע לייטזעליג-הייליגע אויגן האבן אין אים אריינגעשטראלט דורך זיינע אויגן א הייליגע נשמה, און אט די הייליגקייט, אט דעם קדשי-קדושים וויל ער פארשוועכן און אהין רופט ער די אויסגעלאסענע, דארט זען ווי:

"מען ציט די שכינה פון וואסער ארויס,
אראפגעהאנגענע גלידער,
צוגעפרעסט דאס ווייסע העמד;
און די האר ארום לייב,
און די אויגן צוגעמאכט,
מיט גרינעם גראז
מיט שליים פארקלעפט
און וואסער, וואסער טריפט, טריפט...
אהין, קום, קום!"

י. ל. פרץ קומט דא ארויף אויפן פראבלעם פון קערפערליכער און גייסטיגער ליבע. די ערשטע איז דער בונט און אויפברויז פון לײדנשאפטן, בעת די צווייטע איז עלייה און התלהבות און די גייסטיגע ליבע שטייט איבער דער קערפערליכער, געהייליגט אין גייסט איז זי קדשי-קדשים, זי איז די שכינה אין איר יצירה און מיטן שטעלן דאס פראבלעם איז י. ל. פרץ אויסן אונטערצושטרייכן, אז נישט דער זינדיגער איז זינדיג, נאר דווקא די וואס האלטן זיך פאר די גערעכטע און אין זייער כלומרשטער גערעכטיגקייט זענען זיי עובר אויף די עלעמענטארסטע פרינציפן פון אידישן מוסר און אנושיות'דיגקייט.

"ביינאכט אויפן אלטן מארק" איז אן אפשלוס און אויך רעוויזיע. עס איז א סך-הכל פון י. ל. פרץ'ס מעדיטאציעס וועגן דעם עצם און תמצית פון די פארשיידענע פראבלעמען, ווי אויך וועגן דעם זין פונעם אידישן לעבן. אפגעזען פון די דראמעס און איינאקטערס "אמאל איז געווען א מלך", "וואס אין פידעלע שטעקט", "א קבורת-נאכט" און "שוועסטער", וואו דאס עיקר'דיגע איז דער סאציאלער עלעמענט, זענען די דריי דראמעס "די גאלדענע קייט", "אין פאליש אויף דער קייט" און "ביינאכט אויפן אלטן מארק" א טרילאגיע וואו אין די ערשטע צוויי דראמעס ווערן צום רוב באטראכט פארשיידענע פסיכאלאגישע און פילאזאפישע פראבלעמען, בעת אין "ביינאכט אויפן אלטן מארק" ווערן שוין פארגעבראכט סאציאל-פילאזאפישע פראבלעמען, געזען און אויפגענומען פון א ספעציפישן "איך"-קוק פון י. ל. פרץ. די "גאלדענע קייט" איז דאס פראבלעם פונעם

יחיד אין זיין וועלן און שטרעבן, ביי שלמה אויסגעדריקט אין א פאַרשאַרפטן אינדיווידואַליזם אויפן ניטשעאַנישן שטייגער. דאָס הויפּטזעכליכע איז דאָס הימליש-גייסטיגע, אָדער ריכטיגער געזאָגט, דאָס הימליש-פאַרגייסטיגטע, בעת פּנחס רעפּרעזענטירט דאָס ערדיש-מאַטעריעלע. שלמה און פּנחס זענען, ריכטיגער געזאָגט, טעזע און אַנטיטעזע. משה ווידער איז אַן איבערגאַנג. עס איז דער אינדיווידום אין די שוואַכקייטן פון דער פּערזענליכקייט, פונעם "איך". עס איז אַן אינדיווידואַליזם וואָס גייט אַריבער אין סקעפּטישקייט, אָבער אויך יונתן גרייכט נישט צו אַ סינטעזע, הגם ער פאַרמאָגט עלעמענטן סיי פון שלמה און סיי פון פּנחס. דער זינדיגער ווידער פון "אין פאַליש אויף דער קייט" איז דער אויסדרוק פון אַן אָפּגעשוואַכטן אינדיווידואַליזם, דאָס פּילן נעמט די אויבערהאַנט איבערן מחשבות'דיגן, ער איז דער געבראָכענער ווילן, די ספּיקות אינעם זיין-ווילן און פון דאָנען דרינגט אַרויס י. ל. פּרץ'ס פּראָבלעם-שטעלונג און דעטערמינירונג: "ווען מיר דען קענען? קענען מיר דען וועלן?" עס איז דער אַבסאָלוטער סקעפּסיס, געשטעלט אויסשליסלעך אויף דער אַנטיטעזע און דאָס גאַנצע ווערק גופא איז דורכגעדרונגען מיט אַנטיטעזיסטישע עלעמענטן. און די אַנטיטעזיסטישע עלעמענטן זענען: דאָס פּראָבלעם פונעם יחיד אין וועלן און שטרעבונג, דאָס פּראָבלעם פון פאָלק אין ווערן און זיין און פון די ביידע קומט י. ל. פּרץ צו אַן עיקר פונעם אַנטיטעזיסטישן, דער אומגלויבן אין אידייען.

די גאַנצע קאָנסטרוקציע פון "ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק" איז אַ סימבאָליש-סילאָגיסטישע און דאָס סילאָגיסטישע אָדער דאָס שליסיגע גייט דאָ אויפן ערשטן אָרט, אַרויסגעבראַכט דורכן דיכטער, וואַנדערער, בדחן און דעם פּערסאָנאַזש וואָס הייסט נתן שיכור. פאַקטיש זענען די אַלע איין און די זעלבע פּערזאָן, פאַרגעשטעלט אין פאַרשיידענע געשטאַלטן. שוין דער דיכטער הייבט אָן זיינע מחשבות מיטן פאָלגנדיגן:

"שטן פון פאַרגאַנגענעם
קוים איבערגעלעבטע קוואַלן...
און שטראַלן,
ווערן אַריינגעהאַפּט
פון נאָך נישט אין נעץ געפאַנגענעם,
פון קוים געהאַפּט...
פרעגט דאָס האַרץ אין שטילער פּיין:
'געווען', 'וועט קומען', וואו איז זיין?
ווען קומט אַריין זיין פאָרים [אַזוי אינעם מקור] אין געפלעכט?
ענטפער ווער אין פיבער-נאַכט?
דער שאַקאַל, די היענע..."

דער דיכטער איז די מחשבה, דער אָנרעגער צו דער אידייע, בעת דער וואַנדערער איז דער אויסדרוק פונעם סקעפּטישן, פונעם צווייפל, וואָס גרעניצט מיט אין-סופיגן פּעסימיזם. ער איז די קהלת-שטימונג, צוגעפירט צו אַ סך-הכל פון "הבל הבלים":

"- און איידער דער שטן צערינט,
גיי איך פון דאנען.
וואו אהין? נישט פרעג...
אפשר ווייסט ווער אין דער הייך...
און פון מיין לאנגן וועג
בין עלטער געווארן, נישט קליגער..."

עס איז דער שלוס פון דעם וואס דער וואנדערער זאגט צום ערשט:

"- דאס נאנטע טרייבט, דאס ווייטע ציט
אלץ מער, אלץ מער...
פיס ווערן מאט...
דער רוקזאק שווער..."

דער בדחן ווידער איז די סינטעז פונעם דיכטער און וואנדערער. ער ברענגט ארויס די אמת'ן און די רעאליטעט, איבער וועלכער דער דיכטער האט פארלוירן שליטה און וואס רופט ארויס דעם דיכטער'ס סקעפטיציזם און פעסימיזם. דאס סינטעטישע:

"עס איז דאך פארט
פאראן אזא ווארט,
אלץ איבערצומאכן, איבערצומאכן,"

דאס רעאליסטיש-אנרעגנדיגע:

"עס איז מיר עפעס אראפ פון זינען...
איך האב עפעס א וויכטיג ווארט פארגעסן...
צו לאנג אין חורבה געזעסן
צווישן די שפינען...
און איך וואלט מיר דערמאנט, איך וואלט עס געפונען...
א רגע שטיל, און איך וואלט מיר געראטן
איז פול די חורבה מיט רויטע שאטן,
עפעס הייליגע אלערליי...
עפעס וויינען זיי, עפעס זאגן זיי...
און עס ציעפעט זיך די פעלדערמויז,
און עס שטערט די גריל...
און דא - די קינדער, די קלויז...
די ווייבער איבערן גאניק אונטער דער לענג...
און די שענק..."

וואס ביי וויליאם שעקספיר איז געווען "א טרוים אין א זומער-נאכט" איז ביי י. ל. פרץ "א טרוים פון א פיבערנאכט". די פיבערנאכט איז דיווירקליכקייט, די רעאליטעט פונעם אידישן זיין און לעבן, ווי י. ל. פרץ אליין האט עס געזען און אויפגענומען, דיפערענצירט

דורך זיינע פערסאנאזשן, ווי אויך אין דער פארשיידנארטיגקייט פון די דערשיינונגען, פארבונדן מיט פילאזאפישער מעדיטאציע. אויך דא שטויסט זיך צוזאמען דאס פראבלעם פון דער אינדיווידואליטעט אינעם אנבליק פון דער אמארפער, האלב-טויטער, האלב-לעבעדיגער מאסע, וואס איז נישט מער ווי א המון אן אן אייגענעם ווילן, אן שטרעבונגען, פארגליווערט אין א פאסיווקייט, אין א מין נירוואנא, פארוועבט אין א דאגמאטישער, טרוקענער און אינהאלטלאזער מאראלישקייט. אט דאס אלעס דריקט דעם יחיד. י. ל. פרץ האט מיט דער גאנצער בונטארישקייט פון זיין נשמה רעוואלטירט קעגן דעם אלעם, און האט דערקעגן געשטעלט די טעזע פון לעבנספריידיגקייט, אפיקורסישקייט, ארויסגעבראכט דורכן מויל פונעם היימישן דיכטער און דורך די ווערטער פון נתן שיכור. רופט דער היימישער דיכטער:

"זינגט!
טרינקט!
האלדזט אייך און קושט!
די ליבע פאראייניגט
דער ווײַן דערפרישט,"

אזוי דריקט י. ל. פרץ אויס די אפיקורסישע גײַטעאישע אידייע, א טיפישער העלעניזם אויפן הינטערגרונט פון דער אידישער מאראל-דאגמאטישקייט, אלץ ווי דער היימישער דיכטער רופט:

"העכער
די בעכער!
שלאגט אן און קלינגט!
ווען אז נישט איצט?
דאס לעבן פארבליצט..."

און דאס אפיקורסישע פונעם דיכטער פאסט זיך אריין אינעם ציניזם פון נתן-שיכור, ווי קעגן דעם סטאאישן פונעם פרוש, וואס ווייסט אז "די זינד איז בלינד" און "אינערווייניג שטיקן זיך פלאמען". דער דיכטער נעמט אויף די באגערן פון די מיידלעך וואס פילן אז "אן יונגלעך איז קיין שפיל", בעת די יונגלעך גופא פילאזאפירן סקעפטיש-פעסימיסטיש וועגן דער פארגענגליכקייט פונעם מענטשן:

"וואס איז דער מענטש? וואס איז זיין ווערט?
אש פון דער ערד! שטויב פון דער ערד!
היינט - אין שטוב,
מארגן - אין גרוב!"

דער פילאזאפישער עלעמענט אין דער פיעסע איז די אבסאלוטע נעגאציע פון דער נעגאציע, איבערהויפט ווען י. ל. פרץ רירט אן די פראבלעמען און ספיקות פון דער שארפער אינדיווידואליטעט. פונעם זעלבן קומט ער ארויף טאקע אויפן סאציאלן

עלעמענט, פארבונדן מיטן פראבלעם פאלק און די נעגאציע פון דער נעגאציע הייסט ביי י. ל. פרץ דער אומגלויבן און אנטוישונג אין דער אמת'דיגקייט און צוועקמעסיגקייט פון יעדער אידייע.

דאס ווערק האט נישט קיין האנדלונג. די קאנסטרוקציע דערמאנט מער אין א סימבאלישן שפיל, ביי י. ל. פרץ פארבונדן מיטן דיפערענצירן פונעם פאלק אין זיין שיכטן-באשטאנד, ווי אין זיין סאציאל-אידעאישן דערשיינען. דעריבער הייבט י. ל. פרץ טאקע אן מיטן שול- און קלויסטער-געסל, מארק און שענק, ווייל אויף דעם הינטערגרונט און אין דער דאזיגער דיסטאנץ האט דאס אידישע לעבן געווירקט. און האנט ביי האנט מיט דעם גייט אויך דאס סענטימענטאלע מיט אלע פאראורטיילן, וואס ווערן געוועבט אויפן ראנד פונעם סענטימענטאלן. עס איז דער ערשטער עטאפ פון לעבן אין ווערן און זיין און ערשט פון דעם בילדעט זיך אויס דאס סאציאלע מיט אלע זיינע גראדירונגען, אבער דאס סענטימענטאל-סעקסועלע ווערט דא א שטאנדהאפטיגקייט, בעת דאס סאציאל-פאליטישע פארמאגט נישט אזא אייגנשאפט. דאס סאציאל-פאליטישע איז מער אילוזיע ווי רעאליטעט און י. ל. פרץ שילדערט עס אין דער רעפליק פון די יונגעלייט, בדחן און פארהונגערטן ארבעטער:

יונגעלייט: - א פאלק, ווי א מענטש, מוז האבן א היים!
בדחן: - אדער א חלום!
פארהונגערטער ארבעטער: - זיי ווילן דען מער?!

עס איז אן עיקר, וואר און חלום. וואר איז וויסן, חלום איז סענטימענט און דער סענטימענט איז גובר איבער דאס וויסנדיגע. וואר איז אויך אייביגקייט, חלום איז אויגנבליק אוןביידע זענען זיי אידענטיש. פאר י. ל. פרץ איז עס א פילאזאפישער פאסטולאט, פרעזענטירט אינעם דיאלאג צווישן דעם "עמעץ" און נאכט-מיידל:

"א, קום אין מיינע ארעם אריין!
דיין אויג בליצט אין דער נאכט אריין...
הייליג שמעקט דיין לייב!
איבער דיין קאפ ווייסע טויבן שוועבן...
בלייב אין מיינע ארעם, בלייב!
שטיל זיך איבערגעגעבן...
ליפן צום קיסן, ליפן צום קיסן!
גארנישט פרעג! וויל גארנישט וויסן -
וויסן לעשט!
דערשראקן און פארשעמט
פראלט מען צוריק...
אין שטילן צופאל איז גליק!
אין זיין פארבארגענעם שויס
בליט, פלאמט די מיסטישע רויז -
אייביגקייט איז אויגנבליק!

נאכט-מיידל: דאר ווי א שפין...
א שטים פון א גריל...
ווער ביסטו?
עמעץ: שטיל!
איך ווייס נישט ווער איך בין,
איך ווייס נאר וואס איך וויל..."

דער "עמעץ" איז אין זיינע אויסדרוקן א מין רעמיניסצענץ פונעם זינדיגן און דער גאנצער ערשטער אקט פון "ביינאכט אויפן אלטן מארק" איז דורכגעדרונגען מיטן סענסועלן מאטיוו, צוגעפאסט צום רעליגיעזן, צווישן דעם סענסועלן און רעליגיעזן איז פאראן א דירעקטע פארבינדונג, וויילביידע דרינגען זיי ארויס מער פונעם פילן ווי פונעם באוואוסטזיין. י. ל. פרץ נעמט עס נאטירליך אין אן אויסשליסליך-פילאזאפישער פארשטעלונג, עס איז א יש פון א סענסואליסטישער פילאזאפיע, צוגעפאסט צו דער מענטאליטעט פון א פאלק אויף דער פרימיטיווער שטופע פון דער זיין-אנטוויקלונג. דער "עמעץ" איז די פערסאניפיצירונג פונעם סענסועלן, דעריבער זאגט ער זיך ארויס קעגן דעם וויסן, ווייל וויסן איז באוואוסטזיין און באוואוסטזיין ליימט דאס פילן, צוימט עס און נעמט עס אריין אין מאראלישע ראמען. דאס פילנדיגע ווידער בינדט זיך מיטן מיסטישן און י. ל. פרץ פירט בכיוון אריין דעם מיסטישן עלעמענט, ווי ער זאל אנדייטן אז דאס מיסטישע שטעלט פאר א וויכטיגע און ווירקנדיגע תקופה אינעם אידישן לעבן, די תקופה וואס האט אריינגעבראכט אינעם אידישן לעבן דאס רעליגיעז-סענסיטיווע, דורכגעוועבט מיט סימבאליק און מיסטישקייט. און אויף אזא שטייגער דארף מען באטראכטן יעדן איינעם פון די פיר אקטן, יעדער אקט פרעזענטירט א תקופה אין דער אנטוויקלונג פונעם אידישן לעבן און אויף די ראנדן צייכנט י. ל. פרץ זיינע אידייען, מיינונגען און אויספירן, ריכטיגער געזאגט, אורטיילן, וואו אלעס איז דורכגעוועבט מיט שארף-קריטישער איראניע און בייסנדיגע סאטירע.

דער צווייטער אקט איז א המשך פונעם ערשטן. דאס סענסועלע איז דא ווייניגער ווירקנדיג, דערפאר פארנעמט דאס רעליגיעזע א גרעסערן ארט, און י. ל. פרץ נעמט דאס רעליגיעזע אונטער א שארפער קריטיק, איבערהויפט אינעם טייל וואו עס ווערן באריכט די פארשיידענע איינבילדונגען און פאראורטיילן. פאר י. ל. פרץ איז עס "זיין ליבנס נאמען [אזוי אינעם מקור] הייליגער שווינדל". און אויך דאס גלויבערישע איז פאר אים טויט, הגם מען וויל עס איינהילן אין א שיין פון לעבן, "אלץ וואס טוט און גלייבט, עס לעבט"... און ביי י. ל. פרץ באציט עס זיך אויף די צניעות'דיגקייט און טוגנטן פונעם פשוטן מענטשן, אין דער מאסע פערסאניפיצירט דורכן וואסערטרעגער און האלץ-העקער. דער וואסערטרעגער איז א העכערע קאטעגאריע, ווייל ער איז משמש תלמידי חכמים, דערקוויקט דאס הארץ פון די לומדי תורה מיט א טרינק וואסער:

"גרויסע היצן, שטארקע היצן!
און אין בית-המדרש זיצן
לומדי תורה, און זיי שוויצן,
קלעפּט צום גומען זיך די צונג.
באַלד, באַלד!
איך גיב אַ שפּרונג!
איך ברענג אייך וואַסער, פריש און קאַלט!
איך וועל אייך מים-חיים געבן!"

ביים האַלץ-העקער ווידער גייט עס אויפן טוגנטהאַפטיגן, אויפן סאָציאַל-עטישן און רחמנות-געפיל, ווי די עיקר-עלעמענטן פון דער אידישער אמונה:

"דער פראָסט איז גרויס...
יתומימלעך נאַקעט און בלויז;
נישט געהייצט די תּלמוד-תּורה...
איך זע אייער פּיין און אייערע טרערן...
באַלד, באַלד,
איך ברענג אייך האָלץ, האָלץ פון וואַלד...
אַט אַ שייט! נאָך אַ שייט!
און עס וועט וואַרים ווערן!"

נישט דער וואַסער-טרעגער און נישט דער האָלץ-העקער זענען צופעליגע פּערסאַנאַזשן אין י. ל. פּרץ'ס ווערק, ביידע זענען זיי דער אויסדרוק פונעם אידיש-רעליגיעזן און עטיש-גלויבערישן, זיי זענען דער אויסדרוק פונעם תּמימות'דיגן און נצחיות'דיגן אינעם אידישן זיין, דעריבער נעמט דער דיכטער זיי אויף אין זיינע בדחן-רעפּליקן, וואָס באַציען זיך אויף דער משיח-אידייע און משיח-האָפענונגען. עס איז די אייביגע פּלוגתּא צווישן דעם אידישן און נישט-אידישן גלויבן. לויטן אידישן גלויבן, דער משיח-האָפענונג, דאַרף משיח ערשט קומען, בעת פאַרן נישט-אידישן גלויבן איז דער משיח שוין לאַנג געקומען און שפּאַנט אַרום איבער דער וועלט. דערפאַר ענטפערט טאַקע דער גלח אויפן בדחן'ס רעפּליקן:

"- פאַלשע רייד, דומע רייד!
לאַנג געבלאָזן די טרומפּייט!
לאַנג שוין אויסגעלייזט די וועלט!"

פאַרשיידענע אידייען און פּראָבלעמען קומען דאָ צום אויסדרוק, פאַרבונדן מיט גלויבן און אָבערגלויבן. משיחיזם אין אידייע און האָפענונג און די אַנהויבן פון אַ נישט-דעפינירטן, אַבסטראַקטן ראַציאָנאַליזם, אָבער וואָס איז שוין קעגן דער אָבערגלויבערישקייט און זעט שוין דאָס קומען פון נייע צייטן:

"אוועק די צייטן ווילדע!
- ערשטע געלדע... צווייטע גילדע!
- אדוואקאטן און דאקטוירים...
די צייט גייט נישט צוריק...
און דארט וואס איז? זע נאר, זע!"

עס איז דער אנדייט אויף סאציאלע דיפערענצירונג, אויף דעם וואס די צייט שטייט נישט אויף איין ארט נאר גייט פאראויס און דארט זעט מען שוין די נייע סאציאלע אנטוויקלונג און גלידערונג, דערצו שוין אויך פארבונדן מיטן עקאנאמישן. דאס סאציאלע און דאס עקאנאמישע באווירקן זיך קעגנזייטיג און עס איז דער פולשטענדיגער קאנטראסט צום גלויבערישן און אבערגלויבערישן. מען טרעפט שוין דעם פארהונגערטן ארבעטער, א קרבן פון דער סאציאלער אומגערעכטיגקייט און עקאנאמישער אומגלייכהייט. דער ארבעטער "וואס ווייסט, אז עס איז א פאבריק, וואס ציט ארויס די קליי", מען טרעפט דעם געהאנגענעם, וואס זאגט אן אז:

"- אין דער הייך, אז מען קומט ארויף,
נאר מער געטראצט!
די אויגן אויסגעגלאצט -
דעקט זיך פאר אייך אויף
די וועלט, די גאנצע וועלט,"

די בלינדע זעצער מיטן באוואוסטזיין אז "און דער שטויב פון בליי איז גיפט... מוז מען די אויגן פארלירן..." דער קרעמער, וועמענס איינציגער זארג איז "ווי טייער איז קרויט!" און צום שלוס דער בעל-הבית, דער זעלבסטצופרידענער, וואס האט "אויפן בוידעם ווייץ, אין קעלער יי"ש... און אלע פריצים אין טאש"... און זאגט אן אז:

"די וועלט איז אויך א וועלט!
נאכן מרחץ - א גלעזעלע מעט!
נאך הבדלה, אויב נישט שפעט
קומט דער חזן, זינגט ער זמירות..."
"און מיין סוכה... מיינע דירות!
איך טראג מיר לייפציגער גרעט
שמעק מיר פראנצויזישן טאבאק..."

צום סאציאלן קומט צו דאס פסיכאלאגישע און דער צווייטער עטאפּ איז די סאציאל-פסיכאלאגישע אנטוויקלונג. סאציאלע דיפערענצירונג און עקאנאמישע שיכטונג, דער אידישער בעל-הבית און דער אידישער ארבעטער, דער ערשטער אין זיין וואוילטאג און דער צווייטער אין זיין נויט, אלץ די כאראקטעריסטיק פון אן אנטוויקלונג, אבער דער סך-הכל איז א טרויעריגער. דאס גאנצע אידישע לעבן וויקלט זיך אין "א ים פון רשעות", צווישן "קהילות חרוב ונחרוב געווארן... שולן פארברענט... תורות געשענדט..." און דאס אלעס האלט זיך אויף צוויי פאליוסן אדער פונעם:

"אין שול אריין, אין שול אריין!
נשמות הקדושים מזכיר זיין!
די דערטרונקענע, פארברענטע,
די געפייניגטע, געשענדטע..."

אדער גאר:

"אלץ וואס דריקט,
שטיקט,
אלץ וואס פינסטער מאכט און פאריקט...
אלץ וואס דער רויב
פארהייליגט און פארגעטערט"
מוז ווערן צעשמעטערט!
אויף שטויב!"

י. ל. פרץ'ס בדחן כאפט אונטער דאס לעצטע ווארט "שטויב". דורכן מויל פונעם בדחן פרעגט דער דיכטער, אויב עס איז טאקע דאס ריכטיגע ווארט און בעת דעם "קלערן איין אויגנבליק וועגן שטויב" וואקסט די טראגיק, די שול קלאגט און זי וויינט, ווייל:

"- ווייל ער שרעקט זי דער פיינט!
- שטייט דערשראקן און בלייך...
- יענער שיסט ארויף אין דער הייך!"

די מאסע ווייסט איר גורל, זי ווייסט אז זי איז "צו שפאט און צו שאנד" און דא הויבט זיך אן דאס גרויסע געפעכט, ווער עס ראט מיט "זוכט א לאנד", ווער עס זינגט אויס "פארלאנגט א היים" און י. ל. פרץ קומט ארויף דערביי אויף דער ווירקליכקייט פונעם אידישן לעבן, וואס האט זיך צום ערשט אויסגעוויקלט פונעם סענסועלן און רעליגיעזן צום עקאנאמישן און סאציאלן, און איז צום שלוס אויך געקומען צום פאליטישן, אפגעשפיגלט ווי אן אינערליכער קאמף. דער דיכטער ברענגט דא ארויס אין סימבאלישע שטריכן די אנטשטייונג פון דער נאציאנאלער און סאציאלער באוועגונג ביי אידן, די ערשטע אין דער פארם פונעם ציוניזם, די צווייטע אין א סאציאליסטישן לבוש. י. ל. פרץ שילדערט דעם כאס, די דיספוטן, די חילוקי-דעות, די פארלאנגען און א דריטער רעדנער באמערקט אויף דעם אלעם אז:

"די אלטע מאמע וויינט און שטרעקט
צו אירע קינדער אויס די הענט!"

עס איז די "מאמע-ציון" און אויף דעם האט דער פארהונגערטער ארבעטער זיין ענטפער:

"פארשטימט אלע גרילן!
עס וועט געשען אונזער ווילן!

עס גייט דער נייער העלד
אויף אייער גאט! אויף אייער וועלט!"

י. ל. פרץ נעמט עס נאטירליך אלץ מיט איראניע, מיט סאטירע. דאס גאנצע ווערק "ביינאכט אויפן אלטן מארק" איז א טראגישע סאטירע און בעת י. ל. פרץ אנטפלעקט די העלדן פונעם נייעם געפעכט שטעלט ער זיי פאר, אז דאס זענען נישט די חשמונאים, נאר א נייער מין העלדן, די קדושים. איז אגב י. ל. פרץ טאקע דער ערשטער וואס האט ארויסגעבראכט דאס פראבלעם און רעאליטעט פון קידוש-השם ביי אידן און פרעגט דורכן מויל פון זיין בדחן צי עס איז פאראן אין דעם א צוועקמעסיגקייט:

"און ער האט וואס האט דערמיט געמאכט?
דער, וואס האט אייך אויסגעוויילט?
איז עס געווען זיין שטראף?
האבן אים וואונדער פארפעלט?
פארוואס זאגט ער נישט: האלט!?"

י. ל. פרץ רעווידירט די אידישע רעאליטעט אין אלע אירע דערשיינונגען. באטראכט טראגיש איז זיין סטיל די פייטשנדיגע איראניע, א בייסנדיגע סאטירע, אבער דאך נישט יאוש'דיג, נאר מיט האפענונג. די ישועה וועט מוזן קומען און דער גרויסער "עמעץ" וועט זי ברענגען. ער זאגט אן:

- "הער מזרח, מערב, צפון, דרום! זאלן זיך עפענען קברים! זאלן די טויטע דערוואכן! אויפערשטיין! אויפערשטיין!"

איז אזא וואונדער מעגליך? ווידער גיט דער בדחן דעם ענטפער:

"אלץ איז מעגליך.
ווען איך וויל, וואס עמעץ הייסט,"

און דערמאנט עס נישט אפשר אין טעאדאר הערצל'ס ווערטער: "אויב איר ווילט איז עס נישט קיין לעגענדע?" און ווער איז דען דער "עמעץ" ביי י. ל. פרץ אויב נישט דער גרויסער אומבאוואוסטער "נעמא", דער "קיינער", אבער וואס שטעלט מיט זיך פאר סיי דעם גרויסן און ווירקנדיגן ווילן פונעם יחיד און די דעטערמינירטע שטרעבונגען פון דער מאסע?...

זאגט דער בדחן אינעם אנהויב פונעם דריטן אקט:

"גיב שטראלן בלוטיג-רויטע,
עס גייען די טויטע!
און איר, וואס גלייבט אז איר לעבט -
אפגעשוועבט!

אנטרינט,
אויף די פליגל פון ווינט
פארשווינט!
אויף אייערע נאכט-קוואַרטירן!
ווער ווייסט, וואס דא קען פאסירן...
אז פון אלע עקן
שווימען אן טויטע..."

דער בדחן איז ביי י. ל. פרץ פילגעשטאלטיג און דערשיינט אין פארשידענע ווארינאציעס. די אלע פערסאנאזשן פערסאניפיצירן דעם דיכטער'ס געדאנקען און מיינונגען. די אלע פערסאנאזשן דריקן אויס זיין געוויסן, טראכטן און פילן און אומדירעקט קומט י. ל. פרץ אויף צוויי קארדינאלע פראבלעמען: איז עס א לעבן דאס געלעבטע? און צי האט דאס לעבן איבערהויפט געהאט א זין? ער זעט די "עדת ישראל" און צעגלידערט זי אין איר טראכטן און זיין. עס איז ביי י. ל. פרץ דער עלעמענט פון פילאזאפישער מעדיטאציע און ווען ער בארירט דאס פילן פון דער מאסע, וויל ער דאס פארשטעלן אין איר סאציאלער דערשיינונג און רעאליזירטע טאטן, וואס גרעניצן זיך מיטן פאליטישן מאמענט, אבער ווען ער מאכט דעם סך-הכל, קומט ער צום טרויעריג-טראגישן אויספיר, אז אלץ איז זינלאז. אלץ איז נישט מער ווי א מארש פון טויטע, סיי פונעם ארבעטער, וואס זאגט "געפונען וועמען צו שרעקן", "מיר זענען רויטע", סיי פון די משכילים מיט זייער "און מיר גלייבן באלד". דער "עמעץ", וואס איז אויך א ווארינאציע פונעם בדחן, פארגעשטעלט אין זיין "נעמא", פארענטפערט שוין אלץ:

"געוועזן רייד, הוילע רייד...
איך בין לער, איך בין לער..."

און דער אלטער איז גערעכט מיט זיין אויסדרוק "עמעץ האט א שווארצע קונץ געמאכט", אט דער "עמעץ", וואס בלייבט אומדעטערמינירט און פון דער אומדעטערמינירטקייט איז אויך געקומען די פינצטערע נאכט, שוין נישט בלויז אינעם סימבאלישן, נאר אויך אין א רעאליסטישן זין.

מען דארף נישט באטראכטן "ביינאכט אויפן אלטן מארק" נאר ווי א סימבאלישעס ווערק. עס איז א ווערק פון סימבאלן, אבער געשטעלט אויף א באזע פון א באשטימטן רעאליזם. י. ל. פרץ מאכט סך-הכל'ן, ער רעווידירט די רעאליטעט פונעם אידישן זיין, פון די פרימיטיווע צייטן אן ביזן מאדערנעם זיין. ער בארירט אלע פארמען, דאס רעליגיעזע און דאס וועלטליכע, דאס סאציאלע און פאליטישע, דעם סענטימענט און ליידנשאפטן. פון אלץ איז געווארן איין גרויסער עולם-הטועה, פארפילט מיט א כאראהאד פון טויטע נפשות, ביי וועמען עס איז שוין אויסגעלאשן דער לעצטער פונק לעבן. אומעטום און איבעראל געפינט דער דיכטער בלויז געשפענסטער-פיגורן, זיי זעען אויס ווי א בייזער חלום און שטעלן פאר א בייזן וואר. נאכט-פרויען וואנדלען ארום מיט אויפגעדארטע ברוסטן, יעדער רייך איז שוין אין זיי אויסגעלאשן און ארום זיי דרייען זיך אידישע סוחרים, באלעבאטישע מענטשן, וואס ווילן און קענען נישט דאס "אין וואס דער יצר-

הרע שטעקט!" נאכט-שיכורים פילן א בענקעניש נאך אביסל פרישער "מאמע-ערד", אבער אנשטאט דעם שטויסן זיי זיך אן אויף אויסגעמאטערטע זונות און פארפינצטערטע פרויען, וואס האבן מורא זייערע מענער זאלן נישט "טועם" זיין דעם דארן יצר-הרע. עס איז אן אייגנארטיגער באנעמען און ווילן צו עולם-הזה, דורכגעדרונגען מיט א טיפער, מרה-שחורה'דיגער האפענונגסלאזיגקייט און דער איינציגער אויפלעב איז דאס פארן משיח'ן אנטקעגן, אבער עס איז אויך נישט מער ווי אן איינרעדעניש, אן איינבילדונג כדי צו פארשרייען די האפענונגסלאזיגקייט, קולמינירט אין אן עולם-הבא פון א "געשפענסטערפולן חצות-קלאגן" און נאכט-תפילות וועגן דער שכינה אין גלות און אלטער מאמע-ציון.

צווישן די אלע מתים פונעם אלטן מארק וואנדלט ארום דער בדחן. דער בדחן איז דער סימבאל פונעם לעבנס-אומרו, אבער אין דער זעלבער צייט אויך די מוסר-פיגור פונעם אידישן לעבן. ער איז אלע מאל דער לעבעדיגער צווישן דער מחנה מתים, ער ווייסט זייער איבערלעבן און פילן און דעקט אויף דעם חוזק פון זייער זיין. די מתים פעלט דער וואונטש, זיי האבן נישט קיין ווילן. זיי לעבן אין א דורכאויסדיגער אימפאטענץ. אינעם פערטן אקט רופט דער חסיד אויס:

"די מאמע האט געהייסן
עפעלעך רייסן...
דאס אידעלע צו קליין!
דאסביימעלע - צו הויך!
ער האט נישט קיין כוח,
קען נישט דערגרייכן!"

איז דאס עפעלע נישט אמאל דער אויסדרוק פונעם "עץ הדעת", ווי עס ווערט אנגעגעבן אין דער ביבלישער לעגענדע און דאס אידעלע איז צו קליין צו דערגרייכן דאס הויכע ביימעלע. עס פעלט דער ווילן, דער פשוטער כוח, אבער עס איז דער אבסאלוטער יאוש, ווי עס דרינגט ארויס פון די ווערטער פונעם ערשטן חוקר, אז:

"טויט און לעבן
אלץ - אומזיסט!"

ווי אויך פונעם ענטפער פונעם צווייטן חוקר:

"נאר דו ביסט!
מען מוז זיך איינמאל אונטערגעבן..."

און אלץ פאסט זיך אריין אין דער פארמול, וואס י. ל. פרץ לייגט אריין אינעם מויל פון די נאכט-מתים:

"ווועלן מיר דען קענען?
קענען דען מיר ווועלן?"

די ווערטער, אייגנטליך א גאנצע פילאזאפישע און פסיכאלאגישע טעזע, בעטן זיך ממש אויף אן אנאליז און ווערן דער אויסדרוק פון אבסאלוטער אנמאכט און האפענונגסלאזיגקייט. פון אזא קוקווינקל האט י. ל. פרץ געזען אלע געשטאלטן, וואס האבן געהאט די עובדה צו שאפן און געבן א מאדערנעם אידישן לעבן אנפילונג. און איז עס דערגרייכט געווארן? דער דיכטער זעט בלויז א גרויסן עולם-התוהו, א בבל פון אידייען [אזוי אינעם מקור], וואס האבן אנשטאט ליכט, נאך מער פארפינצטערט דאס אידישע לעבן. די געשטאלטן זענען געקומען צו שפילן א ראל אינעם אידישן לעבן, געבן דעם אינהאלט און אנפילונג, ארויספירן דאס לעבן פונעם מיטלאלטער. די געשטאלטן זענען דיכטערס, משכילים, ארבעטער און מענטשן פון פארשידענע פארטיי-אידעאלאגיעס. יעדער איינער פון די געשטאלטן רעדט מיט זיין שפראך, פארשידנארטיג אינעם טראכטן און פארשטיין. דאכט זיך, אז די שפראך איז איינע און די זעלבע און דאך פעלט באהעפטונג און זיי קענען זיך אויך נישט צוהעפטן, ווייל זיי זענען בוכשטעבליכע לעבעדיגע מתים. און זייערע דערקענטענישן און פילאזאפיע, זייער חקירה איז א מתים'דיגע. עס מישן זיך פעסימיזם און יאוש מיט אפטימיזם און פרייד. ווען דער צווייטער חסיד זאגט "קויהעלעס זאגט: נאריש אינגאנצן..." ענטפערן די חסידים "נישט גערעכט: בעסער טאנצן!" עס איז התלהבות קעגן חקירה, ווייל חקירה קען פירן צו כפירה, איז טאקע בעסער נישט טאנצן [אזוי אינעם מקור], נישט וויסן. און ווען דער ערשטער חסיד זאגט זיינע ווערטער ביי י. ל. פרץ, דערגאנצט אים דער צווייטער מיט א:

"טאנצן איז א גרויסע זאך,\
טאנצן האט די גרויסע מעלה:\
איך האב קיין קשיות, איך פרעג קיין שאלות...\
און צעפלאקער אין התפעלות!"

און דער דריטער חסיד:

"טאנצן איז א גרויסע זאך!\
בהעלותך - פיס געהויבן!\
אין בטחון, אינעם גלויבן\
אינעם גרויסן התלהבות\
ווערן מצוות פון די תאוות..."

און צום שלוס דער פערטער חסיד:

"טאנצן איז א גרויסע זאך!\
אן א ספק! אן א שאלה!\
וואס איז 'מטה'? וואס איז 'מעלה'?\
און 'ימין'? וואס איז 'שמאל'?\
אז עס וויגדלט,\
אז עס שווינדלט,\
טאנצט זיך גוט, טאנצט זיך וואויל..."

עס זענען פיר פאראפראזן, פארשידנארטיג אין דער חקירה, אינעם פילאזאפישן, פארענדיקט אינעם חוקר, וואס פראקלאמירט "לעבן-ספינקס! טויט איז ספינקס!" אדער אינעם משכיל מיט זיין "פיס געהויבן און געשטעלט! הייסט אריין אין הפקר וועלט" און י. ל. פרץ קומט דא אויף די צוויי פאליוסן פונעם אידישן לעבן, צום חסידישן, וואס האט דאס לעבן געוואלט אויפנעמען ווי א הוילע פרייד, אריינברענגען און אנהאלטן די רעליגיעזע התלהבות, וואס שטעלט נישט קיין פראגן און זוכט נישט קיין ענטפערס און צום משכיליזם, וואס האט אריינגעקוועטשט אלץ אין א קאלטן דאגמאטישן ראציאנאליזם, אבער דער בדחן זוכט מער דעם עפיקורעישן מאמענט און ווישט אפ מיט זיין ענטפער דעם טרויער, וואס דער ראציאנאליזם האט אריינגעבראכט אינעם אידישן לעבן. אויף די אלע באהויפטונגען פון די חסידים, חוקר און משכילים גיט ער זיין ענטפער:

"געטאנצט זאל ווערן, געטאנצט!
ווער האט אין אייך די שרעק פארפלאנצט!?
וואס ציטערט איר פאר מארגנגרוי?
וואשט די קעפ אין פרידן טוי,
באדט אייך אין פרימארגן-גלאנץ!
און טאנצט אריין דעם גרויסן טאנץ
אין גרויסן טאג!"

עס איז א טיפישער העלעניסטישער עפיקורעיזם, ווייט פון אידישע מידות, פון דער אידישער דאגמאטיק און מאראלישקייט און י. ל. פרץ האט געלעבט מיטן טרוים אריינצופירן דאס אוניווערסאלע אינעם אידישן לעבן. אוניווערסאליזירן דאס אידישע לעבן, אים צוגעבן אן אנדער אויסזען, באהעפטן עס מיטן גייסט פון דער אוניווערסאלער קולטור און טראכטן, ארויספירן עס פון די ד' אמות פונעם אידישן תחום, עפענען דעם פאלק א פענצטער אין דער ברייטער וועלט. עס איז געווען י. ל. פרץ'ס אספיראציע. פונקט ווי פרידריך ניטשצע האט ער געשטרעבט צום "מענטשליכן, אויבערמענטשליכן" און דערפאר שטעלט זיין בדחן פארשידענע פראגן, ווי:

"וויניג נאך אין קברים געליטן?
נישט פארבענקט זיך נאך צום לעבן?
זאל ער אייערע קברים פארשיטן,
נייע נשמות איינגעבן,
אנישט זאל ווערן געשטריטן"

און דא קומט אויך די טיפיש-פרץ'ישע דערקענטעניש, אויסגעוויקלט אינעם דיאלאג צווישן דעם בדחן און די מתים:

"בדחן: לעבן נעמט מען מיט געוואלד!
פון קראפט
בארויבט אייכן און צעדער אין וואלד.

זינגט און זאמלט צוזאמען
פון אלע גראזן דעם זאפט...
נעמט ביי דער זון די פלאמען!
ביי ליליען־ווייס, ביי רויזן־רויט!
מתים: מיר זענען נאך טויט!
בדחן: פון א נארישן גלויבן פארפירט!
אין וואס מען גלייבט, עקזיסטירט!
וואס פארניינט, איז רויך און ווינט!
פארלייקנט דעם טויט, אין לעבן גלייבט
פעסט! און בלייבט!
עס טאר אייך קיינער נישט שטערן!"

"אין וואס מען גלייבט, עקזיסטירט", דארף מען עס נישט פארגלייכן מיט דעקארט'ס "איך דענק, אלזא לעב איך?", אדער גאר מיט העגעל'ס טעזע "אלץ וואס לעבט איז שכל'דיג", אדער גאר "יעדע שכל'דיגע זאך לעבט"? י. ל. פרץ פירט אריין אין דער טעזע דעם גלויבן, אבער נישט ווי א געטליכע, נאר ווי א פשוט־מענטשליכע קאטעגאריע, מיטן צוריקווייזן די נעגאציע־עלעמענטן. גלויבן ווערט ביי אים דער פאזיטיוו, א ממשות, בעת די נעגאציע האט נישט קיין אינהאלט און איז דער חלל אליין. ווידער נעמט ער דעם גלויבן נישט ווי א דאגמע, נאר ווי לעבנס־יש, וואס זאל קענען דעם יסוד [אזוי אינעם מקור] נישט אינעם סכאלאסטישן, נאר אינעם העלעניסטישן.

דער בדחן, ווי שוין געזאגט, איז בלויז א סימבאלישע פיגור, און דאך ברענגט ער ארויס דורכאויסדיגן ריינעם רעאליזם, דערצו אן עפיקורעיש־ראציאנאליסטישן. מערקווירדיג איז אויך דער דיאניזישער און באקכוס־עלעמענט, וואס ער ברענגט אריין ווען ער איז ממש גוזר, און באפעלט אז:

"געטאנצט זאל ווערן, געטאנצט!"

פונקט ווי ער הייסט פארלייקענען דעם טויט, ווייל "לעבן נעמט מען מיט געוואלד!" און רופט צום אפענעם און אבסאלוטן קאמף:

"ווער האלט באשטאנד!"

און ווערט נישט מיד צו רופן, אבער שוין מיט בייזער איראניע:

"הער, ווער זייט איר,
ליכט־פארשפרייטער.
און משיח'ס טויערן קלאפער
צוקונפטס־פליגן כאפער,
שלעגער־קעפ און וואנט,"

איראניע גייט איבער אין סארקאזם און סאטירע, אבער באלד קומט ער ווידער אויפן ערנסט פונעם רוף, געווענדט דירעקט צו די, וואס דארפן אויפנעמען דעם קאמף:

"און איר, דאך-באשלעגער, קלעבער
איר, וואס שטייגט הויך און העכער
מיט מיר ארויף אויפן דאך!"

עס איז שוין א לעצטער רוף, אבער אויך שוין די לעצטע אנטוישונג. דער בדחן ווערט געשטערט פון דער בלינדער ארבעטערין, וואס ווארנט:

"קיין קלאסנקאמף, נישט אייער זאך"

און אזוי בלייבט דער בדחן איינזאם, בלייבט פאראייזאמט אין זיין וועקן און רופן. זיין ראציאנעלער און לאגישער ווארט דערגרייכט נישט, בלייבט הענגען, ווי אין א חלל און דעמאלט קומט ער צום שלוס, אז עס איז שוין בעסער צו זיין אליין, בעסער צו גיין אליין, ווייל די פערזענליכקייט איז פאראורטיילט צו בלייבן און זיין איינזאם:

"נו, גיי איך אליין, בעסער אליין!"

אבער די שטעלונג איז נישט ריכטיג, אז י. ל. פרץ האט מיט דעם אויסן געווען אינדיווידואליזירטקייט. דער בדחן, וואס ברענגט ארויס די אידייען, געדאנקען און וואונטשן פונעם דיכטער איז אבסאלוט נישט דער פאריחידישטער יחיד, נאר די פערזענליכקייט, וואס לעבט מיטן וואונטש און שטרעבונג צו דערהויבן דאס פאלק צו אן אויטענטישן און דינאמיש-אקטיוון שאפערישן לעבן, ענליך צו דעם, ווי דער לעקטאר זאגט אינעם עפילאג "מען האט זיי קיין לעבן קיין נייעם נישט באשערט", ווייל ווי קענען דען מתים האבן א ווילן. אט זינגט דאך דער שול-מתים-כאר:

"און וועט אונז די ערד פארדעקן
זאל געשען דיין ווילן!
מיר ווען ווארטן אין שטילן,
ביז דו וועסט וועקן!
זאל דיין ווילן געשען!"

אבסאלוטע פאסיוויטעט, אפהענגיגקייט און טויט, האפענונג אויף א נס. אין אלגעמיין אבסאלוטע ווילנלאזיגקייט: "מיר זאגן זיך אפ, פון אלץ אפ", זאגן די מתים. און וואס קען מען פארלאנגען פון מתים? דא דערפארט דער בדחן, אז ער האט "איבערגעכאפט די מאס" און ער, דער, וואס האט אליין ארויסגערופן די קלעזמער צום "א מארש געשפילט צום גרויסן געפעכט!" ווערט אליין אויך אנטוישט און רעזיגנירט און אנערקענט "געזינדיגט שווער, איך וועל נישט מער..." און די קייט וועט זיך ווידער ווייטער ציען און דאס טויטנלעבן וועט וועלקן צווישן דער רעזיגנאציע פונעם פרוש מיט זיין פילאזאפיע פון "נאריש, נאריש אלץ און אידל, נאריש אלץ מיט אנאנד" און דעם אייביג-שטרעבנדיגן וואנדערער מיט זיין וויזיע, אז:

"אין מזרח-דראנג
שאפט א פארבארגענע האנט..."

און אזוי קומען די צוויי פילאזאפיעס ווידער אויף ביים דיכטער, וואס באהערשן דאס לעבן, ביידע אידישע, אבער בעת די איינע איז אבסאלוטער פעסימיזם, איז אין דער צווייטער דאך פאראן א שמץ פון האפענונג און גלויבן, אבער די צווייטע פילאזאפיע האלט אן בלויז אן אויגנבליק, ביזן מאמענט ווען עס קומט ארויף דאס פראבלעם פון ציל. דער וואנדערער'ס גלויבן איז, אז:

"א נייער טאג ווערט אויסגעוועבט!"

און ער זאגט אן א האפענונג, אז:

"עס וועקט זיך א נייער קלאנג.
עס שפינט זיך א נייער פארלאנג..."

בעת פאראן פרוש איז שוין נישט פאראן קיין גלויבן און קיין האפענונג. דער פרוש איז דער צייכן און רעאליטעט פון אן אבסאלוטן פעסימיזם, פאר אים איז:

"עס ווערט נאכט, און עס טאגט...
נאריש איז אויב עמעץ זאגט
ער האט א נייעם דערלעבט!"

עס איז די אבסאלוטע רעזיגנאציע, פארמולירט אין א:

"וועסט קיין נייעס נישט זען:
זיין וועט דאס, וואס איז געווען."

און דער פרוש'ס קראפט איז שטארקער ווי דער וואנדערער'ס. אינעם וואנדערער'ס הארץ איז פאראן בענקשאפט, און הגם:

"עפעס אין הארץ דאך בליט!
עפעס טרייבט דאך און עפעס ציט
אן א האלט",

ווערט ער דאך צעשראקן פונעם פרוש'ס ווערטער און באשטייט נישט דעם נסיון, און ווערט אליין אויפגעלייזט אינעם אפפרעגן: "וואו איז צוועק, וואו איז ציל?" דעם ענטפער זוכט ער ביים פרוש, וואס ווייסט צו ענטפערן מיט א בלויזן "גיין!", ווייל אויך ער, דער פרוש, ווייסט נישט, וואו איז צוועק און וואו איז ציל. ביידע זענען אויפן זעלבן שיידוועג, ביידע לעבן אין דער זעלבער פארצווייפלונג און דא זעט דער בדחן נישט קיין אנדער אויסוועג, ווי טרייבן די מתים צוריק "אין שול אריין!... אין שול..." ווייל אלע מתים האבן אנגסט פארן "אויס נאכט! אויס נאכט!" און וואס טוען דען מתים, ווען זיי שטייען אויף אין דער נאכט פון זייערע קברים? לויט דער אידישער מסורה גייען זיי אין שול אריין, אבער קוים הויבט עס אן צו טאגן, לויפן זיי גלייך ווידער אין זייערע קברים, און מעלדן

זייער "מיר זאגן זיך אפּ, פון אלץ אפּ!" טאקע ווייל מתים האבן נישט דעם פאַרלאַנג צו טאָג-ליכט, זיי האבן נאָר מורא פאַרן טאָג. אין אַזאַ שיין האָט אויך י. ל. פּרץ געזען די אידישע עדה און האָט איר אַנגעוויזן איר פּלאַץ, ווייל זי איז נאָך נישט ראה [אַזוי אינעם מקור] און איז נאָך נישט דערוואַקסן זיך צו באַהעפטן מיטן גרויסן ליכט, וואָס רופט צו אַנדערע, גרעסערע און דערהויבנדיגע וועלטן פון גייסט און שאַפונג-פּאַטענץ. און דאָ קומט מען אויך אויף דער אינטערפּרעטאַציע פון י. ל. פּרץ'ס "אין שול אַריין!" עס איז שלעכט פאַרשטאַנען געוואָרן און נישט ריכטיג אינטערפּרעטירט געוואָרן, אַז י. ל. פּרץ האָט גערופן צוריק אין שול אַריין. עס איז געווען זיין אַנטוישונג אינעם אידישן לעבן און זיין [אַזוי אינעם מקור], און אין דער אַנטוישונג וואָס איז אויך זיין גרויסער פּראָטעסט, האָט ער אַנגעוויזן, אַז דאָס פאָלק איז נאָך נישט געקומען צו אַ מדרגה פון לעבעדיגע מענטשן, וואָס זענען מסוגל צו צעשטערן אַ גדר און אַרויסצוגיין פונעם תחום, פון וועלכן עס טראָגט מיט זיך מיטלאַלטערישן שימל און בוכשטעבליכן טויט.

"די גאָלדענע קייט", "אין פּאָליש אויף דער קייט" און "ביינאַכט אויף דעם אַלטן מאַרק" איז אַ ריכטיגער "ספר היחוסין" און י. ל. פּרץ זאָל זיך, ווי עס שיינט, האָבן געשטעלט אַן אויפגאַבע צו מאַכן אַ קאַרדינאַלע רעוויזיע אינעם אידישן לעבן און זיין אינעם שטייגער פון עוואָלוציע. "די גאָלדענע קייט" איז די געשיכטע פון דער אידישער יחוס-משפּחה, פון דער אידישער רעליגיעזער גייסטיגקייט, פון רעליגיעזע מנהיגים אין זייער גיין צו דעקאַדענץ; "אין פּאָליש אויף דער קייט" איז די געשיכטע פונעם יחיד אין זיין נישט פאַרשטאַנען ווערן פון דער מאַסע. י. ל. פּרץ וועבט עס אויף דער קאַנווע פון ראָמאַנטיזם, ווייל נאָר אַ דאַנק דעם קען ער אַרויסברענגען די פאַרשידענע ניואַנסן פון פּסיכאָלאָגיע און איבערלעבונג. דער יחיד ווערט דאָ אַוועקגעשטעלט צווישן צוויי עלעמענטן, פון איין זייט, דער בירגערליכ-באַלעבאַטישער, פאַרמעגליכער מענטש און דער קלער און פון דער צווייטער זייט די מאַסע און אויב די ערשטע יאָגן דעם יחיד, ווייל ער איז דערהויבענער און שענער אין זיין נשמה-פּילן, נעמט אויך די מאַסע אים נישט אויף און אויב זי איז יאָ גרייט אים אויפצונעמען, איז עס בלויז צוליב אירע אוטיליטאַרע צוועקן: די מאַסע וויל האָבן דעם יחיד פּשוט ווי אַ געוועהר אין אירע הענט קעגן דעם אין וועמען זי פּילט איר שונא און אויסנוצער. אין "ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק" האָט שוין די מאַסע דאָס וואָרט אין איר גאַנצער דיפערענצירטקייט, רעליגיעז, סאָציאַל און פּאָליטיש, אַרויסגעבראַכט אין איר עלעמענטאַרער גשמיותדיגקייט און נעבעכדיגער רוחניותדיגקייט, אין איר פּילן און טראַכטן, אין אירע אידייען און טאַט און י. ל. פּרץ קען זי נישט זען אַנדערש, ווי אַ גרויסן "ניהיל", וואָס האָט נאָך נישט געפונען פאַר זיך אַ ריכטיגן תיקון, וואָס האָט זיך נאָך נישט אויפגעבונדן אין דער פּאָטענציאַליטעט פון אירע כוחות.

עס איז דער זין פון דער טרילאָגיע, וואָס דאַרף נישט באַטראַכט ווערן ווי אַ דראַמאַטישעס ווערק פאַר אַ טעאַטער-שפּיל. י. ל. פּרץ האָט זיך בלויז באַנוצט מיט דער פאָרעם און סטיל פונעם דיאַלאָג, ווייל ער האָט געוואָלט פאַרשטעלן די אַלע פּערסאָנאַזשן, וואָס שאַפן דעם עיקר און עצם פונעם אידישן לעבן, די אַלע, וואָס

פּרעזענטירן דאָס פֿאָלק, אָבער אין תּוך האָט י. ל. פּרץ געגעבן אין זײַנע דראַמען די רעליגיעזע, סאָציאַלע און פּאָליטישע געשיכטע פֿונעם פֿאָלק זינט עס איז געקומען צו זײַן רעליגיעזן באַוואוסטזײַן, דורך זײַנע אויסגעוויקלטע פֿאָרמען פֿון סאָציאַלע פֿאַרהעלטענישן, קולטורעל-דענקערישער אויפֿנעמונג און פּאָליטישע אידייען.

דערבײַ שפּיגלט ער אָפּ אַלע ניואַנסן פֿון דער אידישער אַנטוויקלונג: די אידישע מיסטיק און דער אידישער סימבאָליזם, די אידישע ראָמאַנטיק און דער אידישער ראַציאָנאַליזם, סײַ אין זײַן משכּיליסטישער פֿאָרם, סײַ אין זײַן סאָציאַל-פּאָליטישער, די עוואָלוציע פֿון דער אידישער עדה אין איר סאָציאַלע און פּאָליטישע גלידערונגען, די טראַדיציע און דער פֿאָראורטייל, איבערהויפּט אַלץ, וואָס קומט צום אויסדרוק בײַ אַ פֿאָלק, אָבער וואָס איז נאָך פֿאַרלויפֿיג געבליבן שטעקן אינעם פֿאָלקסטימליכן און נישט דערגרײַכט אַ העכערע שטופֿע פֿון טראַכטן. און פּונקט ווי י. ל. פּרץ וויקלט עס אײַן אין אַ סאָציאַלער פֿאָרם, קליידט ער עס אויך אין אַ פֿילאָזאָפֿישן כאַראַקטער, און אונטערשטרײַכט דעם תּמצית פֿון אַ זײַן, וואָס דאַרף ערשט קומען צו זײַן ווערן. דערפֿאַר שטעלן י. ל. פּרץ'ס דראַמען טאַקע פֿאַר אידישע קולטור-געשיכטע און נישט נאָר אַ טעאַטער-שפּיל פֿון פּערסאָנאַזשן: י. ל. פּרץ'ס דראַמען זענען אידישע קולטור-געשיכטע, דיאַלאָגירט אין פּערסאָנאַזשן, וואָס שטעלן פֿאַר דעם קלאַסנבאַשטאַנד פֿונעם פֿאָלק. אין אַזאַ שטײַגער מוז מען באַטראַכטן זײַן דראַמאַטישן שאַפֿן און דעמאָלט ווערט קלאָר, אַז דער שלוס פֿונעם "בײַנאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק" איז נישט אַ רעאַקציע פֿון "צוריק אין שול אַרײַן", נאָר עס איז די רעוואָלוציע פֿונעם אידישן פֿילאָזאָפֿיש-סאָציאַלן טראַכטן, וואָס באַנוגנט זיך שוין נישט מער מיט דער תּחומישער פֿאָרם, נאָר שטרעבט צום אוניווערסאַלן, עס הייסט אויסברייטערן די האָריזאָנטן פֿונעם אידישן זײַן, און באַהעפֿטן דאָס פֿאָלקישע מיטן וועלטליכן. י. ל. פּרץ האָט עס נאָך נישט געפֿונען אינעם אידישן לעבן, דעריבער איז זײַן "צוריק אין שול אַרײַן" נישט געווען אַ רוף צו דער פֿאַרגאַנגענהייט, נאָר דער אַבסאָלוטער אויסדרוק פֿון פֿאַרצווייפֿלונג און סקעפּטישקייט, אַרויסגעדרונגען פֿון דעם, צי אַ פֿאָלק, וואָס איז נאָך ענליך צו מתים, וועט ווען עס איז [אַזוי אינעם מקור] זיך אַרויסרײַסן פֿון די ד' אמות פֿון תּחום, פֿון די פֿיר ווענט פֿון דער שול און אַרויסגיין אויף ברייטע און ליכטיגע וועגן פֿון אַ נײַעם ווערן צו געבן אַ נײַע אָנפֿילונג און אוניווערסאַליזירן זײַן נאַציאָנאַלן דאַזײַן און לעבן. י. ל. פּרץ האָט עס געזען אין אַ ליכט סײַ פֿון דער רעאַליטעט, סײַ פֿון זײַן אייגענער חקירה, פֿון זײַנע אייגענע מחשבֿות, און, אַליין אָנמעכטיג צו קערעווען און ריכטן דאָס ראָד פֿון דער געשיכטע, אַליין הילפֿלאָז אַנצווייזן אין וואָס עס דאַרף באַשטיין דער תּיקון און ווי אַזוי דער תּיקון וועט קומען, איז עס בײַ אים פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פֿילאָזאָפֿיע פֿון דער אידישער טראַגעדיע, אויסגעדיכטעט פֿון אַן אידישן פּראָמעטעוס, וואָס האָט ממש בײַ די געטער אַרויסגעריסן דאָס פֿײַער פֿון אַ באַפֿרײַענדיגן רענעסאַנס, אָבער דאָס פֿאָלק באַגרײַפֿט עס נאָך נישט, ווײַל עס פֿעלט נאָך באַוואוסטזײַן און דערקענטעניש פֿאַרן אייגענעם אַן-תּחומישן אוניווערסאַל-נאַציאָנאַלן זײַן און ווערן.

Este libro terminóse de imprimir el día 14 de febrero del Año del Libertador General San Martín 1950, en los Talleres Gráficos OPTIMUS, calle Valentín Gómez 2715-19. - Buenos Aires.

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 13603

Y. L. PERETS

Pincas Lazaro Zitnitzky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG

WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust

Arie & Ida Crown Memorial

The Seymour Grubman Family

David and Barbara B. Hirschhorn Foundation

Max Palevsky

Robert Price

Righteous Persons Foundation

Leif D. Rosenblatt

Sarah and Ben Torchinsky

Harry and Jeanette Weinberg Foundation

AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE National Yiddish Book Center

The goldene pave, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public

domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work - or if you know who does - please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org